

SPORT ÉS NEMZETNEVELÉS.*

A *tilsiti béke* ugyanolyan súlyos csapás volt Poroszországra, mint a *versaillesi*.

Napoleon akkor hatalma tetőpontján állott. Fél Európa lábai előtt feküdt. Egykor szabad népek és nemzetek őt szolgálták, koronás királyok neki kényszerültek hódolni, — egyetlen ellenfele, az orosz cár, meg szövetséget kötött vele. Hadvezéri zsenije teljében lángolt, győzelmei pedig a legyőzhetetlenség nimbuszát fonták homloka köré. Még a francia legitimisták is elismerték nagyságát, — egyedül *Blücher* tábornok mondotta róla csökönyszerűen és meg nem ingatható hittel, hogy: „ez az ember mégis csak bolond“.

Am Németországon ekkor még nem segített a későbbi waterloói hős magánvéleménye. A jénai csata — úgy látszott legalább — a porosz hadsereggel együtt *Nagy Frigyes* dicsőségét is örökre sírba tette. Az ezt követő tilsiti béke ugyanis Poroszországot nemcsak megcsönkította, de meg is alázta. III. Frigyes Vilmosnak hatszáz milliós hadisarcot kellett fizetnie és három francia hadtestet volt kénytelen megtérni országának szűkre szabott határai között. S hogy még reménye se lehessen hatalma és országa feltámasztására, *hadsereget sem volt szabad tartania negyvenkétezer főnyinél nagyobbat...*

Sötét, szegyenletes és reménytelen volt akkor Poroszország helyzete... Mégis, ez a Poroszország volt az, melynek *százharmincezer főnyi serege* nyole évvel később *Blücher* vezetése alatt Waterloonál örökre megsemmisítette a nagy korzikai világhatalmát. A hadtörténelem megemlíti, hogy a waterlooi csata idején egy egészen *más generáció* állott a porosz zászlók alatt, mint Jénánál. A hadtörténelem arról is tudni vél, hogy ezt a „*más generációt*“ *egy tornászember nevelte, Jahn Frigyes*, a németek „Turnvater Jahn“-ja.

A tornának, ami akkoriban a sportot jelentette, egész odáig nem nagy becsülete volt Németországban; Jahn hiába hirdette a testnevelés fontosságát, — bolondnak, forradalmárnak nézték, sőt be is csukták emiatt. De a tilsiti béke után *Scharnhorst* generális lett a porosz hadügyminiszter, s ez a tábornok, akinek hadsereget nem volt szabad felállítania, Jahn Frigyesre bízta, hogy száz meg száz tornaegyesületbe tömörítse és sportra, tornára, munkára nevelje a fiatalságot.

És *Scharnhorst*nak meg *Jahn*nak valóban sikerült is néhány év alatt ötször annyi embert kiképezni, mint amennyit a franciák megengedtek. És főképen sikerült nekik — legalább így tanítják ezt némely katonai írók — egy olyan fiatalságot nevelni, amelyet szembe lehetett állítani a francia gárda veteránjaival, amely bátorság, elszántság, munkabírási és fegyelmezettség tekintetében felért *Napoleon* és marsalljainak kipróbált seregeivel.

* Előadta a szerző a „Magyar Sportakadémia“ 1925 februári ülésén.

Azóta... Jéna és Waterloo tanulsága óta igen gyakran szoktak arra hivatkozni, hogy a sportolással mindenképen helyettesíteni lehet a katonai kiképzést, — hogy a sport tulajdonképen maga a kiképzés.

Vizsgáljuk meg ezt az állítást, vajjon igaz-e?

E kérdés vizsgálatánál ki kell terjeszkedni a probléma katonai, életani, szociológiai és pedagógiai megvilágítására is.

Vajjon tényleg helyettesítheti-e a sport a katonai kiképzést?

Sok szakember válasza e kérdésre tagadó. A katonai kiképzés végcélja ugyanis az, hogy az emberanyagot a háborúban a lehető legjobban lehessen felhasználni. Am a hadra kelt seregeknek olyan *speciális kiképzésre* és tudásra van szükségük, melyet semmiféle sportban sem lehet elsajátítani. Sőt. *A sport* (a csapatornát és rendgyakorlatokat kivéve) többnyire csak *egyéni képességeket fejleszt* és egyéni kiválóságok kitermelésére törekszik. Ezzel szemben *a hadseregnek* — a speciális katonai szaktudástól eltekintve is — lehetőleg *egyenlő kvalitású tömegekre*, egyenlő beidegzésű, egyenlő teherbírású emberanyagra van szüksége. A háborúban a sportprimadonnák vajmi kevésre használhatók.

Épp ezért igen sok katona, köztük nem kisebb tehetség, mint *Moltke*, mindig állást foglalt az iskolai katonai nevelés és általában minden olyan ifjúsági testgyakorlás ellen, ami katonai célokat szolgál. Moltke csak azt kívánta, hogy az „iskola neveljen neki egészséges és okos embereket, — katonákat majd ő nevel ezekből...”

Legros, francia parancsnok pedig e kérdésről így nyilatkozik:

„Nagy hiba volna a sportba belevinni a katonai szellemet. A katona kötelességét a halál szentesíti. A fegyvergyakorlatok fegyelmének az a feladata, hogy ezt a tudatot szuggerálja a katona agyába. A katonásdi, melyet nem szentesít a meghalás fenséges borzalma, csak szentségtörő torzkép, mely annál ártalmasabb, minél inkább tettetik a komolyságot.”

De, hogy ne csak hadvezérekre, hanem pedagógusokra is hivatkozzam: *Mosso*, a turini egyetem tanára, „Az ifjúság testi neveléséről” szóló alapvető munkájában lándzsát tör a szabadtéri sportok mellett és elítéli a német tornát, mint amely egyedül közelíti meg a katonai kiképzést. Nyilvánvaló tehát, hogy tudományosan mérlegelve a dolgokat, a pedagógusok sem tartják a sportolást a katonai kiképzés ekvivalensének.

Ezt mutatja különben a gyakorlat is. Nemesak saját, de más országbeli katonáktól is hallottam, hogy *a legkiválóbb sportemberek nem voltak szükségképen a legjobb katonák is*. Bravúrokra, különös teljesítményekre igen jól lehetett őket használni, de a lövészárkok életéhez, a sorkatona egyenletes, kitartó munkájához éppoly nehezen alkalmazkodtak, mint ahogy a finomlábú versenyparipa sem bírja az igát.

De ez természetes is. A sport — kivéven a cserkésző vadászatot, mely a katonatisztnak minden tekintetben csak előnyére szolgál — nagy teljesítményekre, „Höchstleistung“-okra törekszik és erre *gondos ápolással, szakszerű tréninggel készíti elő a szervezetet*. A sportembernek külön kosztot főznek, izmait masszirozzák, gondoskodnak a pihenéséről és kényelméről... — és *semmikép sem nevelik éhezésre, nélkülözésre, rossz táplálkozásra*. A háború pedig ugyancsak nagy erőfeszítéseket, pillanatnyi sikerek kivívását követeli, de *előtte* is meg utána is szenvedés, nélkülözés, éhezés.

robotmunka, küzködés, halálos kimerültség és örökös veszély a katona osztályrésze...

A háború megmutatta, hogy nem mindig az izmos emberek tudtak a katonaélet fáradalmainak legjobban ellenállni, mert — mint a fentemlített Mosso e problémát megszóvegezte — a katonaéletben nem a fizikai erőfeszítés nagysága, hanem a felszerelés és menetelés okozta elfáradással szemben nyilvánuló ellenállóképesség a legfontosabb. Ez pedig nem függ az izmok tömegétől, sem pillanatnyi teljesítőképességétől. *A leggyorsabb futó is lehet rossz gyalogló, a legerősebb ember rossz teherhordó.* Viszont az abessziniaiak szívóssága éppoly közismert, mint amennyire tudott dolog róluk az, hogy feltűnő sovány a lábuk és alig van izomzatuk...

Érthető tehát azoknak az álláspontja, akik szerint a sportemberek tréningje... — nem a militarizmus iskolája.

E megállapítások után azonban önkéntelenül is felvetődik az a kérdés, hogy mi célja van akkor a sportnak? s milyen vonatkozásban áll mégis a nemzeti célkitűzéshez vagy a militarizmushoz?

Hiszen *öncél* a sport nem lehet. „Öncélú sport“ erőpazarlást jelentene. Erőt pazarolni pedig éppoly erkölestelenség volna ma, mint pénzt pazarolni, vagy más nemzeti javakat. Akkor igaza volna *Ruskinnak*, a reakciós prófétának, akiről azt olvastam valahol, hogy el akarta tiltani az emberiséget a sportolástól. És főképp igazuk volna azoknak, akik helytelenítik a sportok fejlődésének természetszerű velejáróját: a rekordhajhászást, a túlzásba vitt versenyzést, a tréningnek emberi határon túlmenő fokozását. Valóban nehéz is megérteni laikus ésszel azt, hogy minő haszon származik az emberiségre abból, ha derék fiatal emberek szívhajóssá trenirozzák magukat, vagy ha a versenyzők a célban összeesnek, vagy nevetőgöresöt kapnak, mint azt a Molsey-regatta egykori kitűnő magyar győzteséről hallottam.

Szabad-e ezt túrni, van-e ennek értelme, lehet-e ezt államilag támogatni? Érzem, hogy egyre nehezebb és kényesebb problémákba bonyolódom bele, melyek egymást termelik, anélkül, hogy csak az egyikre is választ kapnánk. Mégis próbáljunk egyszer nyíltan szemükbe nézni e kérdéseknek, s frázis nélkül foglalkozni velük.

Ott tartunk, hogy a katonai, főképp a háborús kiképzést a sportokkal *helyettesíteni* nem lehet, a sportot pedig, mint öncélt támogatni nem szabad. *Be lehet-e tehát illeszteni a sportokat a társadalmi rendnek hasznos és a militarizmussal vagy a nemzeti eszmével kapcsolatos funkciói közé?* Ez a kérdés. Mert ha ezt nem lehet, ha a sport csak az egyéni jóérzés gyakran csalóka eszköze, akkor az államhatalom részére és az államrezon szempontjából ezek a kérdések nem problémák többé.

Nézzük meg, mit szól e kérdéshez a modern pedagógia? *Pauler Akos* professzornak van egy igen érdekes kis tanulmánya, melyben kimutatja, hogy a „pszichikai és fizikai cselekvésnek egyazon innerváció folyamat felel meg, s aki bármelyik oldalról gyakorolja e processzusokat, egyúttal a másik szempontból való beidegzést is elősegíti.“

Ez a megállapítás érthetővé teszi és megmagyarázza azt a furcsa jelen-

séget, melynek a háborúban mindnyájan tanúi voltunk, s amely szerint az izommunkára csak ad hoc szoktatott *intelligens ember többnyire jobban bírta a harctéri fáradalmakat*, és szívósabbnak bizonyult, mint a viszonylag tanulatlan férfi. De viszont fordítva is áll ez a tétel. A testi munkával, sportolással vagy kiképzéssel együttjáró idegfunkciónak szellemi téren is megvan a maga kedvező visszahatása, ami nemcsak az önfegyelmezettség és akaraterő terén nyilvánul meg, de az apercipiáló képességet is befolyásolja. Pauler szerint ugyanis *a testi és szellemi nevelés nem választhatók el egymástól*, mert nincs külön tárgyuk, hanem egyazon élettani folyamatot két különböző irányból fejlesztik. Megerősítik az állítást *Lehmann* és *Mosso* kutatásai, akik rájöttek „a légzés, — a figyelem és vérnyomás belső összefüggésére“, és *Neschaeff* vizsgálata, aki kimutatta, hogy „a nagyobb tüdőkapacitásnak többnyire nagyobb emlékezet felel meg a gyermekeknél.“

Ezenkívül régóta ismeretes, hogy az indiai fakirok csodálatos energiájukat annak a sajátos légzési módszernek köszönhetik, mellyel több oxigént tudnak adni szervezetüknek, mint más közönséges halandó.

E filozófiai megállapítások példáit különben a mindennapi életben is tapasztalhatjuk. Aki valamilyen körben bizonyos manuális ügyességre tesz szert, az, az ugyanazon tárgykörhöz tartozó dolgokat gyorsabban észreveszi, azok felett gyorsabban tud határozni. Ezen alapszik minden gyakorlás, minden tréning. Vagyis *a rendszeres testi munka tulajdonképpen nem más, mint a beidegzés gyorsításának tréningje, a gyors érzékelés és pillanatnyi gondolkodás és elhatározott cselekvés gyakorlása*. Úgy is érthetjük ezt, ha testünket gépnek tekintjük, melynek mi vagyunk a mérnökei. *Minél jobban ismerjük a testgépezet technikáját, annál könnyebben tudjuk használni*. Minél többször alkalmazzuk ezt a mechanizmust, annál biztosabban uralkodik felette az agy.

Mindez azt bizonyítja, hogy a fizikai nevelés több, mint a test nevelése. Legjobban észrevehető volt ez a katonaságnál, ahol a legénységi, túlnyomórészt *testi munkából álló kiképzés — jó fellépésű, magatudó, értelmes egységeket nevelt* a legműveletlenebb néprétegekből is. Vagyis: *a katonai szolgálat* nemcsak az egyének háborúra való előkészítését jelentette, hanem egy *nagy nemzetnevelő eszköz volt*. Egy hatalmas kultúrtényező, amely rendszeres és éltudatosan irányított gyakorlatokkal fizikai és szellemi téren egyaránt *emelte a tömegek színvonalát*, lévén a testgyakorlás az értelem fejlődésének segítője is.

Az elmondottakból önként következik, hogy a kiképzésnek ezt a *másodlagos* feladatát teljesen és tökéletesen pótolni lehet a sportok által. A sportok révén ugyanis az emberi szervezet ugyanazon *idegerősítő és izomfegyelmező* gyakorlatokon eshetik át, mint a katonaságnál. Ugyanazon testi és szellemi kondíciót érheti el, mint a kaszárnnyában. Emellett az egyént a sport egy új körben mozgatja, új világokat ismerttet meg vele, küzdelemre szoktatja, növeli cselekvőképességét, — nem is említve azon előnyöket, melyek pedig az egyéni diszpozíció, egészség, jóérzés, stb. — szempontjából szintén figyelemre méltók.

Más szóval: *a sport, ha nem adja is meg a speciális katonai szaktudást és nem is ekvivalens a kiképzéssel, — ennek nemzetnevelő feladatát átveszi*, mert értelmes, életrevaló, edzett emberanyagot nevel, — olyant, aminőre a mai gazdasági életnek éppúgy szüksége van, mint akár a militarizmusnak vagy az állami élet bármely irányú megnyilvánulásának.

Úgy érzem, hogy most kezünkben van a fonal, mely végigvezet bennünket ezen az egész szövvényes kérdéskomplexumon.

A sport nem helyettesítheti a katonai kiképzést. De *mint általános testnevelő tényező vetekszik vele*. Sőt felül is múlhatja, annyiban, hogy nemcsak két vagy három évig, de egy életen át szolgálatában tartja a tömegeket. És ezzel olyan anyagot, sőt jobb anyagot adhat minden szolgálati időnél. A bármilyen irányú, — gazdasági vagy katonai — szakképzés azután — Anglia példája mutatja — csak pár hónap dolga.

Természetesen itt mindig csak a *tömegsportokról* beszélek. Arról, vagy azokról, melyeket minél szélesebb rétegekben lehet terjeszteni. *Egyéni sportkiválóságok* a militarizmusnak ritkán kellene. Elismerem azonban, hogy *ilyenekre magának a sportnak van szüksége*. Mert ezek a *sportprimadonnák csíndlják a sportot*. Ezek teremtik meg a technikát, fejlesztik a stílust, vagyis azt a kapcsolatot, mely a mozgás formája és test belső erő kifejtése között fennáll. Azután meg ezek adják meg a sportnak azt a könnyed és a játékhoz közelálló jelleget, melyet *Tissié*, a bordeauxi egyetem professzora annyira fontosnak tart és amelyre a japánok törekedtek, akik humorral telített és tréfás nemzeti játékaikkal fejlesztették ki nagyszerű nemzeti jellemvonásaikat.

Ezzel azután adva van a *sportok szerepe és helye a mai társadalmi életben*. *A sport nem öncél többé, és nem is háborús előkészítő iskola, hanem kultúrtényező*, mely az általános katonai kiképzés másodlagos célja: vagyis *a nemzetnevelés helyére lépett*, illetve annak testvére és segítőtársa lett. Ezzel szalválva vannak a sportnak úgynevezett kinövései is. Ha szükség van a sportra, úgy szükség van a fejlesztésére is. Fejlődés pedig nincs kinövések, nincs túlkapások, nincs áldozatok nélkül. A tömegeknek nagy példák, nagy eredmények kellene. Nagy példákat és nagy eredményeket pedig az emberiség idáig csak vére hullásával tudott elérni.

De ha elfogadjuk is, hogy a sport fejlődése érdekében szükség van rekordokra, versenyzésre, sőt *szükség lehet egyéni testi áldozatokra is*, — ez még korántsem jelenti azt, hogy a sport terjesztésénél és tömegalkalmazásánál nem kell a legelővigyázatosabban eljárunk. Aki csak egy keveset is foglalkozott ezzel a kérdéssel, az tudja, hogy *a tömegeknél a hibás mértékben alkalmazott sport* és az ennek következményeképp fellépő *túlfáradás katasztrófális hatású lehet*. Magunkon észlelhetjük, hogy a testi elfáradás idegessé tesz, a tudósok pedig kimutatták, hogy a megerőltető *izommunka épp úgy fárasztja az idegeket, mint akár a tanulás*.

Az elfáradás és a krónikus kimerültség szimptomáit azután már nem kell bővebben ismertetnem. Mindenki tudja, hogy az állandó fáradtság rosszkedvűvé tesz és hajlamossá a pesszimizmusra, — *a tömegek túlfárasztása pedig a demoralizáló gondolatok iránti fogékonyságot növeli*. A fáradt emberrel mindent el lehet hitetni, a fáradt embernek gyengül az erkölcsi ellenállóképessége. Az egész háború utáni *tömegpszichózist megmagyarázza a tömegek idegrendszerének krónikus kimerülése*, amiből nyilvánvaló, hogy a sportot úgy kell alkalmazni, mint az orvosságot, amely kellő adagolásban gyógyít, de túlhajszolva ártalmas és veszélyes lehet.

Épp ezért annak, vagy azoknak, akik tömegek sportját irányítják és

így a nemzet nevelésének egyik legfontosabb eszközét tartják kezükben, ismer-niük kell a sport lényegét, alkalmazásának módját, formáit és mértékét. És itt nemcsak a sport mennyisége, hanem minősége is számításba jön, mert ma már *minden fajnak, jellemnek, életkornak, sőt minden foglalkozási ágnak is más-más sport, és más-más sportfokozat felel meg.*

„Minden nemzeteket a maga korszakának megfelelően kell edzeni“, — ami azt jelenti, hogy az, aki ezzel foglalkozik, éppúgy játszik a tömegek fejlődésének klaviatúráján, mint az államférfiú a politika hangszerén. Hogyne, hiszen nemcsak a fiatalság testi fejlődése, hanem *a népesség kedélyállapota, külső impressziók iránti fogékonysága és művelődési lehetősége* függ részben attól, hogy miképen irányítják a nemzeti sportéletet.

Nagy és fontos feladatok ezek, melyeket nagy és nehéz problémák vesznek körül.

Nagynak és fontosnak nevezem a sporttal kapcsolatos feladatokat és problémákat, éppen azon viszony miatt, mely a sportot a militarizmus és a népi fejlődés eszméjéhez kapcsolja. Láttuk, hogy a militarizmus nemcsak harci eszköz, hanem népnevelő tényező, s miután emellett a szabadság megőrzésére és a kultúra fenntartására való, — igazi oszlopa az emberi civilizációnak.

Nyilvánvaló tehát, hogy a sportnak akkor, amidőn átveszi a militarizmus feladatainak egy részét, s részt kér a nemzet neveléséből, ugyanolyan támogatásra van szüksége az államszervezet részéről, — és ugyanolyan szeretetet, tekintélyt és tiszteletet igényel a közönség részéről, mint aminőben nagy nemzetek viseltetnek hadseregeik iránt. És bizonyos, hogy ez el is fog következni. El fog következni annál inkább, mert a gazdasági nehézségek nyomása alatt maga *a militarizmus fog minden országban arra törekedni, hogy a nép nevelését minél teljesebb mértékben engedje át a sportnak, s maga csak a specifikus kiképzéssel foglalkozzék.*

Ezekben próbáltam megállapítani a sport helyét, célját és feladatát a modern társadalmi életben. Érzem, hogy e mozaikszerűen összeállított tanulmány sok problémát csak felvetett, de meg nem oldott. Ám ha sikerült e kérdésekre csak ráirányítani is az illetékes szakkörök figyelmét, — úgy ez előadás elérte egyetlen célját.

József Ferenc főherceg.

HA A SZERELEM MEGHAL . . .

(Vége.)

A szoba, ahova beléptek, sötét volt. Miklós az első pillanatokban csak annyit látott, hogy a jobb sarokban sűrű és sötét szövetdarabokkal letakart villanykörte ég, amely átderengve a szövetdarabok virágos rajzán, puha és langyos félhomályt permetezett a lassan előtűnedező bútordarabokra.

Az első, amin a szeme megakadt és megpihent: az ágy. Nagy, tiszta fehér ágy, habos csipkék között duzzadó párnákkal, mint egy hatalmas gyöngyvirágcsokor. Fölötte feszület s a feszület alatt kép: fehér medvebőrön egy nagy piros gyerek . . . Az ágy végében kicsiny és egyszerű toalette-tükör, közvetlenül mellette virágállvány, amelyről örökzöld folyondárok kúsztak a feszület felé, s aztán egy asztal, amelyen könyvek hevertek, az asztalon túl karosszék, amely előtt ólomkatonák verekedtek a földön s az ólomkatonák élén üres nyereggel egy hintaló.

— Marian . . . — csuklott fel a költő. — Hol vagy, Marian?

A jobb sarokból mély sóhajtás felelt. Odakapta a fejét s egy gyerekágyat látott, a gyerekágy előtt egy térdeplő anyát, aki összekulcsolt kezekkel nézte, nézte, mint pihen a párnákon egy nagy, piros gyerek.

— Marian . . . — nyögte a költő. — Marian . . .

És szívére szorította kezekkel megindult a gyerekágy felé.

A gyerekágy előtt megállt, összefonta a karját.

Csönd volt. A város felől messze dübörgést hozott az éjszaka s az ablak előtt halk csörömpöléssel hullatta levelét egy öreg platán.

És a gyerek aludt. A nagy, piros gyerek. Aludt és mosolygott. Mert ő ebből a csendből, a messze dübörgésből, a meghalt levelek sóhajából és a fölötte virrasztó két ember kinszenvedéséből csak annyit értett, hogy hároméves korban az élet és az alvás felségesen jó dolog.

— Őt is Miklósnak hívják — szólalt meg az asszony.

Nagy okos szemeit a költőre emelte és várt.

Mikor látta, hogy a költő sem nem mozdul, sem nem beszél, csak áll és néz, néz, mint a megfagyott réműlet, felémelkedett.

S ekkor megindult lelkében a sírás.

— Köszönöm . . . — zokogta. — Köszönöm . . .

Hogy mikor és miként jöttek ki a sötét szobából s hogy az alatt a pár perc alatt, míg a gyerekágy előtt vonagló sírással ölelték egymást, mi történt, a költő maga sem tudta. Arra rezzent föl, hogy ismét ott ül Marian szobájában, megtörve, fáradtan, valami szörnyű és nehéz kábulatban, amelyben csak annyit érzett, hogy a szíve megint üres. Mérhetetlenül üres.

Kongott benne a világ, mint egy lélekarang.

Ült és üveges szemekkel bámult maga elé.

Olyan merev, értelmetlen és feldúlt volt az arca, mint azoké az embereké, akik egykedvűen és száraz szemmel ballagnak egy halottaskocsi után, amely az édesanyjukat vagy a szeretőjüket viszi. A kocsi dübörög, az emberek sírnak, a koporsó hintáz, a harangok zúgnak, a nap tűz, a por felhőkben száll, a kántor énekel, a kocsi előtt magasra tartott feszület nyújtózik a tömeg fölé, s ebből a szédítő zsongásból, a dübörgésből, a sírásból, a harangok zúgásából, az énekből s a tömeg álmos csoszogásából csak egyetlen zavaros gondolatot ért meg az, aki egykedvűen és száraz szemmel halad a koporsó után: miért?... miért?... Közben megakad a szeme egy-egy tárgyon s anélkül, hogy tudná, elkezd rajta töprengeni... A borbélyműhely ajtaja előtt megesillan a nap a réztányérokon s erről eszébe jut, hogy ezek a tányérok éjszaka, szeles időben, télen, amikor ő mindig éjfél tájban vergődik haza a kávéházból, csikorogni szoktak. Igen. Télen hideg van, az érc összezsugorodik, a réztányér és a vasrúd egymásba illő két karikája szorosra tapad, ezért csikorog a tányér szeles éjszakákon. Most nincs szél, süti a nap, csillog, bizonyára meleg is, fellangyosodik, mint az út szélén a törött patkó, vagy mint a háztető, amelyre gyerekkorában egyszer mezítláb lépett és olyan forró volt, hogy hanyattesett. A harangszó?... Persze, persze... Akkor is harangoztak... És mégis milyen más... Hát nem csodálatos?...

Miklós körülnézett a szobában. Egy alabástrom-oszlopokon nyugvó antik órán pihent meg a szeme, amely elnyújtott zengéssel tízet kongatott.

Voltaképen hol van ő?... Az ablakról habkönnyű selyemfüggönyök omlottak alá s egy perzsaszőnyeggel leterített kereveten Marian ült. Előtte, az asztalon egy váza, a vázán miniatűr gonddal megfestett pagoda, a pagoda előtt tropikus fenyők s a tropikus fenyők kígyószerűen szétágazó koronái alatt temérdek virág.

Rajtafelejtette a szemét és nézte. És eszébe jutott egy könyv, amelyet ennek a messze világnak a történetéről olvasott. Lakatlan pusztaságok kellős közepén, sívó homokkal több méter magasságban eltemetett városok, amelyek sok-sok évezreddel ezelőtt olyan képet mutattak, mint ez a váza. Pagodák, emberek, kert, virág... És ma? Sívó homok... A homokban néhány emléke egy letűnt világnak, amelyből nem maradt egyéb, csak a pagodák egy-egy oszlopa, a kerteknek egy-egy megüszkösödött fenyőszála s az emberek száradó csontjai. Amelyek betemetve, vagy szétszórva a szelek szárnyán, megbámulják éjszakánként a leghalványabb csillagot. A leghalványabb csillagot, ahonnan évtizedek alatt érkezik hozzánk a fény...

Néhány percig a térnek és az időnek ettől a szörnyű távolságától megbabonázva, borzongó szívvel érezte, hogy az élet milyen parányi és kilátástalan. És hogy a világegyetem roppant birodalmában minden küzdelem, vágy és szenvedés csak lebegő porszeme annak a viharnak, amelynek a szárnyán férgek hálnak, ligetek vándorolnak és puszták keletkeznek fásult és bús tehetetlenségben. És megvillant zavaros gondolataiban az az érzése is, hogy aki ebben a fásult és bús tehetetlenségben nem használja ki a számára kiszabott parányi időt és a parányi idő parányi örömeit tévelygő szívvel ellöki magától: legvétkesebb és legostobább férgé az egész teremtésnek.

— Úgy bizony! — szólt Miklós és mellére hervadt a feje. — El kellett volna fogadni a föld ajándékát alázatos szívvel...

Itt maga elé nézett s fáradt hangon így folytatta:

— Az ég nagyon messze van... Az ég örömeit csak alulról szabad nézni... És nem szabad magasabbra szállni utánuk, mint amennyire a szárnyunk engedi...

Megdörzsölte a mellét, felnyögött.

— Én magasabbra szálltam... És egyedül maradtam... Úgy kóvályogtam fönt a tiszta, de hideg ürességben, mint a nyári égen a magányos felhődarab... Amely se esőt nem ad, se árnyat nem csinál... S míg a többi felhő zivatarától, harmatától felzendül a föld és forrásvízre találnak a szomjas emberek, addig ennek a hűvös magasságban kóválygó felhődarabnak az élethez semmi köze... Csak megy, megy, fehéren, tisztán és magasan... A legtöbb ember felnéz az égre és észre sem veszi... Aki meglátja, azt mondja rá: szép... Aztán nem törődik többé vele... Hagyja menni az útján. És kémleli a horizontot, hogy mikor tűnik fel a felhő, amely esőt hoz, életet hoz, mert alacsonyabban jár...

Marian kitágult szemmel nézte Miklóst, majd felemelkedett s idegesen járkálni kezdett a szobában.

— Mi történt veled? — kérdezte remegő hangon.

Megragadta a költő vállát és rázni kezdte.

— Szemembe nézz!

Miklós fáradtan felhúzta a szemhéjait s zavaros pupillákkal Marianra bámult.

— Ez a költők élete... — mondta.

— Megrendítesz! — folytatta Marian. — Te, aki annyira jó és tiszta voltál s aki végtelen szívjósággal és tisztasággal megmentettél egy veszendőbe indult életet... egy anyát és egy gyereket, aki sohasem jött volna a világra, ha fel nem ébresztetted bennem a vágyat a tisztaság után... Te most megbánod, amit tettél?!

— Én semmit sem tettem! — intett keserűen Miklós. — Csak elszálltam fölötted... Te felnéztél rám és azt mondtad, hogy „szép“... És hagyta menni az utamon... És vártad a felhőt, az alacsonyát, amely esőt hozott neked...

— Ha azért látogattál meg tíz esztendő mulva, hogy meggyötörj — szólt Marian —, ám tessék: itt vagyok.

Azzal összeharapta az ajkait s visszaült a kerevetre.

— Igazad van... — suttogta a költő. — Igazad van... Hitvány, rongy ember vagyok... Mert nekem most örülni kellene... Nekem most kacagni kellene... Nekem most ujjongani kellene... Hiszen boldoggá tettelek... Ó, mily felséges érzés... Boldoggá tenni valakit, akit szeretünk...

Itt hirtelen két kezébe temette az arcát és felkiáltott:

— Marian!...

Az asszony hangtalanul sírni kezdett.

— Azért jöttem ide — folytatta Miklós tompa hangon —, hogy életemben egyszer, mégegyszer fiatal legyek... A hajam ősz, a szívem üres, a lelkem fásult, a testem fáradt... és nem tudtam: miért?... Egy este megszólalt szomszédomban a zongora... Egy keringőt játszott... S én azt hittem, az ifjúságomat valahol ott vesztet-

tem el, ahol ez a keringő engem minden különösebb ok nélkül, csak azért, mert fiatal voltam és mert szerelmes voltam, keservesen és boldogan megrikatott... Igen, úgy éreztem: valahol itt vesztettem el az ifjúságomat. Vagy az erdőben, vagy a szobámban, vagy az öledben, vagy máshol... és eljöttem... és kerestem a fiatalságomat... Kerestem... És diákkorom emlékein végighaladva a te küszöbödön már-már azt hittem: jó nyomon vagyok... És mikor megöleltelek, amikor fiatalon és tisztán a karomban éreztelek, amikor felujjongtam, hogy szent fiatalság, boldog fiatalság itt vagy a karjaiban, itt vagy, nem vesztél el, megtaláltalak végre... akkor te megfogtad a kezemet, bevittél a hálószobába és odaállítottál: a kisfiad ágya elé... Igen, Marian, bevezettél a hálószobába és megmutattad a kisfiadat... És mikor ott a gyerekégy előtt sírva ráborultál és azt mondtad, hogy köszönöm, köszönöm... ebben a pillanatban mintha szíven szúrtak volna... Körülnéztem és a csöndben, a melegben, a szelíd félhomályban és a kisfiad piros mosolyában, ebben a nagy és elpihentető nyugalomban az én örökre elvesztett fiatalságomat véltem feltalálni... amelynek a roncsaiból ti egy egész világot, egy nekem örökre idegen világot építettetek...

— Ne vádolj! — kulcsolta össze kezeit Marian. — Lásd be, ha te boldogtalan vagy és ha te hamis nyomokon kerested az élet üdvösségét, amelyet nekem megmutattál s amelyet én a te útmutatásod nyomán meg is találtam... lásd be: a te tévelygésednek nem én vagyok, de te vagy az oka!...

— Egy szóval sem vádolkak — rázta a fejét Miklós. — Megérdemlem a sorsomat. Hiszen csak azt lehet így kifosztani, aki hagyja magát. Marian szája megvonaglott.

— Így ki-fosz-ta-ni?!...

A költő összeszorított ököllel verni kezdte a homlokát.

— Igen... Ki-fosz-ta-ni... Mert én megmutattam neked a füstöt az égen és most másnak üzensz vele... Mert én megmutattam neked, hogy mi a tisztaság és ez a tisztaság most a másé... És én életet adtam a te fiadnak és megöltem az én fiam... Az én ismeretlen fiam... Aki most ott kóvályog valahol az égi ürességben... Akinek a párnáján most idegen ember fia álmodik... Akinek a takarója idegen gyereket takar... És akinek a csókja most idegen emberek ajkát éri...

— Elég legyen! — sikoltotta Marian.

Felpattant és sértett anyai önérzetében fülig vörösen Miklós elé állott.

A költő elvetette magát s maga sem tudta miért, de valami gyötrő és ellenállhatatlanul gonosz fájdalomtól kacagni kezdett. Olyan mély és keserű volt ez a kacagás s oly természetellenes torokhangon szakadt fel belőle, hogy Marian elsápadt és szívére szorított kezekkel hátrálni kezdett az ajtó felé.

Néhány pillanat múlva a kacagás elhallgatott. Mélységes csönd állott be s a szomszéd szobában ijedten felsírt a kisfiú.

Marian odakapta a fejét, mozdulatlanul figyelt. S mikor meggyőződött róla, hogy odabent valóban a kisfia sír, az imént még feldúlt és sértett anyai önérzetében gyűlöletes arca lágy lett és szelíd, mint a viharfelhők mögött felmosolygó égdarab. Valami mérhetetlenül szelíd és megindító aggodalom jelent meg az arcán s megfélelkezve mindenről, így első sorban a költőről, aki összeráncolt homlokkal figyelte a jelenetet, óvato-

san lenyomta a kilincset, az ajtót nesztelenül kinyitotta, aztán lábujjhegyen a sötét szobába ment.

Az ajtó összecukódott s a költő nagy csöndben egyedül maradt. Csak az ablak előtt hullatta levelét az öreg platán s a száraz levelek halk csörömpölésébe messze szunyogzummögés gyanánt dudorászott a város zaja.

— Fölösleges vagyok... — hajtotta le fejét a költő.

Körülnézett és szívében az öregség fáradt bölcseségével érezte, hogy ebben a szobában, amelyben az utolsó szőnyegmintáig minden idegen és minden a másé, csakugyan fölösleges.

Felkelt és kinyitotta az ablakot.

Az őszi éjszakából hűs szellő csapott az arcába s a platánok meggyérült lombsátora fölött mozdulatlanul delelt a hold. Az ablak alatt nyíló krizantémumok mély, ravatalra emlékeztető illatát behozta a szobába az éjszaka s a beáramló szél halk vergődéssel lebegtette a könnyű selyemfüggöny szárnyait.

Visszanézett és az asztalon ott állott a váza. A pagodával, a tropikus fenyőkkel s a tropikus fenyők kígyószerűen szétbogasodó ágai alatt a temérdek virággal, amelyekről ő egykor oly szomorú történeteket olvasott. Homokba temetett városokról, ahol egykor emberek éltek, kertekről, amelyekből nem maradt meg más, csak a délceger fenyőszálak egy-egy megüszkösödött oszlopa s az emberek száradó csontjai, amelyek éjszakánként megbámulják a leghalványabb csillagot... A leghalványabb csillagot, ahonnan évtizedek alatt érkezik hozzánk a fény...

— Fölösleges vagyok... — sóhajtott a költő.

Homlokára szorította a kezét, gondolkozott. Gyötrődött. Szenvedett...

Mikor ránézett az ajtóra, amely mögött Marian eltűnt, megijedt.

— Ma este el kell búcsúznom tőle — szólta magához. — Vajjon mit mondjak neki?...

És érezte, hogy ennek az asszonynak, aki most a szomszéd szobában egy gyerekágy előtt térdel, hogy ennek az asszonynak nem tud már semmit sem mondani. Semmit...

Hiszen azt a gyereket ő gyűlöli!... És ha lehetne megfojtaná!... Az a gyerek az ő szent és tiszta fiatalságából kelt a világra és nem az ő fia... Az a gyerek kilopta szívéből az ifjúságot és örök tilalomfaképen oda állott kettőjük közé!...

Nem... Ő Mariannak nem tud már semmit sem mondani... Semmit... Úgy állana előtte, mint Bálán szamara... Menekülni kell hát innen, futni kell hát innen, itt nem szabad bevárni, míg az az asszony fagyos és okos szemével visszatér... itt nincs búcsúzás... itt csak menekülés van... gyorsan, gyorsan... mert ő Mariannak nem tud, semmit sem tud már mondani!...

A kapukulcs ott hevert az asztalon. Felkapta. Aztán magára kanyarította a felöltőjét, kalapját a fejébe nyomta s a nyitott ablakon át kiugrott a virágzó krizantémumok közé. Ott felhemperedett, az émelítően szagos virágerdőben egyet fordult maga körül, majd felpattant, kinyitotta a kaput s anélkül, hogy egyetlen pillanatra is hátranézett volna, nekivágott a Johannis-allee platánsorának.

Ment. Fáradtan és öregén. A szíve üres volt, a teste nehéz. S arra

a gondolatra, hogy ő most tíz év elmúltával abban a diákvárosban van és azon az úton halad, ahol egykor sírva és dideregve ment egy szép asszony oldalán, értelmetlenül körülbámészkodott.

— Hát lehet egyáltalában annyira szeretni, hogy valaki sírjon?...

— Csodálatos! — lengette a fejét. — Én most nem tudnék sírni még akkor sem, ha keréketörnének... Jajgatni, ordítani, káromkodni talán igen. De sírni?!...

Felnézett az égre s iparkodott nagyon szomorú dolgokat kiolvasni a halvány csillagokból. De sírni?!...

Nem tudott.

— Érthetetlen! — mondta. — Pedig azt hiszem, ma este valami szörnyű, valami irtózatoss dolog történt velem...

És érezte, lépésről-lépésre jobban érezte: a teste még sohasem volt ennyire nehéz s a szíve még sohasem volt ennyire üres...

A Reichsgericht terén egy fiatal leány fordult be a sarkon. Halkan pityergett és tipegett a belváros felé. Szegényesen öltözött, de igen csinos és tiszta leányka volt, aki bizonyára a Johannis-park hervadó ligeteiből, talán éppen egy szerelmi csalódás után igyekezett haza.

A költő anélkül, hogy meggondolta volna, mit cselekszik, belekarolt.

— Édesem!...

A leányka annyira megijedt, hogy halk sikoltással nekidőlt egy fának. Onnan bámult az idegen férfi szemébe.

— Nem érdemes, édesem! — folytatta a költő. — Nem érdemes...

A halálra rémült gyerek kiszakította magát a költő karjából, egyet sikoltott, s mint a forgósél, elmenekült.

— Csacsi!... — dűnnyögött maga elé a költő.

És baktatott tovább.

A hídon egy koldússal találta magát szemben. A koldús béna volt és öreg. Úgy sántikált, mint egy fagyottlábu veréb.

— Várjon csak, édes öregem! — szólt rá a költő.

Azzal előkereste a bugyellárisát, kifordította a tenyerébe a pénzt — néhány aranyat és sok ezüst tallért — odaadta neki.

A koldús belenézett a markába. És megtántorodott. Leesett állal a költőre bámult, csuklani kezdett s mikor az idegen úr helyeslő kézmozdulatából megértette, hogy a dolog nem tévedés, a pénz csakugyan az övé, elkezdett zokogni hangosan.

— Nem érdemes, édes öregem! — mondta a költő. — Nem érdemes...

S a béna koldús megzavarodott tekintetétől kísérve áthaladt a hídon, aztán befordult a sötét fák alá.

A fák alatt távoli muzsikaszót zsongatott az éjszaka. Kürtök szóltak. Olyan halkan és olyan érzelmesen, mintha a hold előtt vitorlázó báránnyelőkön énekeltek volna apró angyalok. A meghalt szerelemről...

Mert egy keringőt zengtek a kürtök. Amelyet messze, valahol a Szajna partján deresedő fejjel játszott el először egy kóbor muzsikás, amikor kihűlt szívével ráborult a zongorára és elénekelte a szerelem hattyúdallát.

— Meghalt már a szerelem — suttogta a költő. — Nem érdemes...

És érthetetlennek tűnt fel előtte, hogy ő egykor ennek a keringőnek a dallama mellett éjszakákat sírt át az őszi avaron.

— Sírni?... — kérdezte magától. — Vajjon tudnék-e még sírni?...

Megint felnézett az égre s mikor megtalálta a leghalványabb csillagot, így felelt magának:

— Nem érdemes...

És már ott is volt a kerti vendéglő kapuja előtt, amely mögött plédekkel letakarva ült és ezerjófűteát ivott ráncos tokával és fenékgig elkeseredve Lucián.

— Jaaaj, testvér! — nyögte. — Böcsületemre, nem való már nekünk az ilyen ízé!... Úgy kerülget a guta, hogy nem győzöm előle kapdosni a fejemet... Elíz azt monda, hogy megint hordár vitt haza... Kocsin... Böcsületemre, nem való már nekünk az ilyen ízé!...

A költő szó nélkül odanyujtotta a kezét, fáradtan körülnézett, aztán letelepedett.

— Elíz dühös — bökött a konyha felé Lucián. — Nagyon dühös... Megpofozta a csapost, a pincérleánynak leszedte a kontyát, rád meg azt mondta, hogy nem is akar látni...

Egyet kortyintott az ezerjófűteából, majd hozzátette:

— Soha többé nem iszok!

— Nem érdemes... — legyintett a költő.

Felnézett a fákra s így maradt hosszú ideig mozdulatlanul.

Fent didergő leveleket borzolt az ősz s lent, a huzalokon, táncoltak a lámpák. A muzsikások ittak, a vendégek csendesen diskuráltak s a folyóról vékony fátyoldarabokban elősettenkedett a köd.

Egyszer csak megszólalt a költő:

— El kellett volna fogadni a föld ajándékát alázatos szívvel...

Lucián felneszelt.

— Miről van szó, kérlek?...

Azt hitte, hogy a dorbézolástól még zavaros a feje, azért nem értette meg Miklós szavait.

A költő egyre csak a magasba nézve, folytatta:

— Az ég nagyon messze van... Az ég örömeit csak alulról szabad nézni... És nem szabad magasabbra szállni utánuk, mint amennyire a szárnyunk engedi...

— No de miket beszélsz te itt összeviessza?! — fortyant fel Lucián.

Miklós bágyadtan rámosolygott.

— Verset csinálók...

— Ja!... — biccentett Lucián.

Azzal összébb húzta magán a plédeket, fázósan összekuporodott és lapos pislantásokkal küzdött az álommal, amelyet csak emberfölötti erőfeszítéssel tudott leküzdeni.

— Nem érdemes!... — folytatta a költő. — Nem érdemes!... Van-
nak csillagok, ahonnan évtizedek alatt érkezik hozzánk a fény... És van-
nak emberek, akik azt hiszik, hogy az ő szenvedésüknek értelme és fon-
tossága van...

Rákönyökölt az asztalra, eltakarta a szemét.

És Lucián nézte. Álmosan és sokáig nézte. És amint nézte, egy homályos gondolat, vagy inkább sejtelem mozdult meg a lelkében s egyelőre névtelenül és formátlanul, de el kezdte nyugtalanítani.

— Ez vers?... Ez nem vers...

De álmos volt és kábult volt, a gondolkozás nehezeére esett, nem tépelődött a dolgon tovább.

A költő most hirtelen felemelkedett.

— Isten veled! — nyujtotta a kezét Luciánnak.

Lucián lassan és kelleetlenül, mint akinek a válás nehezeére esik, oda-nyujtotta a tenyerét. Jól a szemébe nézett, aztán kezét fogott vele.

— Áldjon meg az Isten . . .

Néhány pillanatig mereven nézték egymást. Aztán a költő egy hirtelen mozdulattal sarkonfordult s mielőtt még Lucián szólhatott volna, a didergő levelek és a táncoló lámpák alatt megindult támolyogva a kapu s a kapun túl a sötét erdő felé.

Mikor alakját elnyelte a sötétség, Lucián lassan és fehéren, mint a viasz, felállt.

— Ez vers? . . . — suttogta maga elé. — Ez nem vers . . .

S az imént még nyugtalanító sejtelem egy rettenetes gyanú gondolatát gyujtotta fel benne, amely olyan erővel világította meg a költő homályos szavait, mint az éjszakába lesujtott villámcsapás.

— Ez nem vers! . . . hörögte. — Ez nem vers! . . . Ezzel a fiúval valami szörnyű dolog történt! . . .

Lerázta magáról a plédeket, felrúgta az asztalt és keresztülgázolva széken, vendégen, asztalon, hatalmas iramodással a költő után vetette magát.

— Testvér! . . . Testvér!! . . . — ordította torkaszakadtából.

— . . . vér . . . vér . . . — zúgta vissza az erdő.

S az elcsitult visszhang szűnő morájába lépéseket hallott csörögni az avaron, amint valaki menekül és fut és távolodik a fekete víz felé . . .

Mire Elíz a nagy lármára elősietett, ott látta zokogni Luciánt egész testében rázkódva az egyik asztalon . . .

BEFEJEZÉS,

amelyben már csak a csönd beszél.

A sápadó csillagok alatt ezen az éjszakán érkezett meg az ősz.

Most repültek át a tengeren a fecskék, a völgyekből most somfordált elő a köd, most kezdték szőni elhagyott tarlókon az ökörnyálat a vén boszorkányok, most fordult a barlangba a medve és most lettek nyirkosak és vigasztalanok a fűtetlen szobák.

A folyó hátán, amely fekete volt, vékony ködréteg pihent. Mint a fáradt emberek lelkén az életunalom, amelybe belesápadnak a messze csillagok és belederenének a közel parton kigyúlt tüzek.

Ezen az éjszakán megérkezett az ősz.

Lassan jött, alattomosan és észrevétlenül. Az erdő lombkoronáin jött s minden lépése után halk csörömpöléssel hullott le az ágról egy-egy levél. És csak jött, csak egyre jött. Ha sóhajtott: hűvös szellő borzolta a fák. Ha szólt: az odvas fűzekben kuvik sivalkodott. És ha visszafojtotta a lélekzetét: a távolban trombiták szóltak s egy érzelgős keringő akkordjait hozta a csönd.

Az ősz most leült egy ágra és figyelni kezdett.

És egy tántorgó alakot látott a sűrű félhomályban, amint fáradt lépésekkel taposta az avart és mellére hajtott fejjel csak ment, ment, a feketén villogó víztükör felé.

A meredek parton megállt.

Ott keresztbefonta a karjait, odafordult a távoli muzsikaszó felé és hallgatott.

Sokáig hallgatott.

Meg sem mozdult addig, amíg egy fájdalmas csuklással el nem csöndesedtek a trombiták.

Mikor aztán a trombiták elcsöndesedtek s a keringő utolsó akkordjait elnyújtott bűgással zengették tovább a fák, két karját széjjeldobva a meredek part fölé ágaskodott s a fekete vizen tompa loccsanással elmerült...

Az ősz fent az ágon csendesen felkacagott. Aztán megmozdult, talpra szökött és ment tovább.

Az ágakon ment. Lassan, alattomosan és észrevétlenül. Idegen ligetek és új városok felé ment, ahol még nyár volt és ahol egy érzelgős keringő hangjainál még tudtak sírni az emberek...

Az ősz ment, csak egyre ment. És minden lépése nyomán halk csörömpöléssel hullott le az ágról egy-egy levél. És ahova egy levél lehullott az ágról és alig hallható sírással elpihent, ott megmozdult az avar s az avarból felkönyökölt egy dereshajú trombitás. Aztán a kürtöt a szájára nyomta és fújta a keringőt, fújta keservesen...

És az ősz ment, csak egyre ment. És már zápor módjára hullottak a levelek. És az avar tele volt öreg trombitással. És zengett az erdő, mint egy nagy-nagy orgona. Az ősz templomában. A fekete víztükör köddel leterített ravatala fölött.

Pedig csak a csönd beszélt...

Szilárd János.

A CENKI HÁRSFASORBAN.

Félistenként ahogy ezek a hársak
 Előttünk állnak barnán, bodoran:
 Vad elszántságuk szinte égre lázad,
 S gyermekszívünk megrázza zordonan.

Ércorgonája tünt korok szavának
 Szól ajkukon a szélbe komoran...
 Sorsát dalolja a tegnapi század
 A mának, mely vak vesztibe rohan.

Viharvert hársak, nagyra-nevelők,
 Daltok, illatfok százados erény,
 Melyet V a l a k i annak idején
 Fölszitt lelkébe és az vitte őt,
 Önzéseken túl, a látnoki partra,
 Midőn fáját a porbul kiragadta.

Havas István.

PASZTORTÜZ.

Hüs éjszakákon bolygó, altató láng,
 Mely tündérszéppé tesz magányos órát...

Nagy messzeségből fénybogárka=szem,
 A pusztaságba néz szerelmesen...

Hamar gyúló és hűnyó, csalfa pír,
 Mely végtelenbe vérbetűket ír...

Pásztorfiúknak: csillogó hajó,
 Multak ködébe visszaringató...

Szegénylegénynek: titkos, éji jel:
 Ha fáradt, éhes vagy, hát jer közel!

Félig poézis, félig büverő —
 Csöndet, nyugalmat, békét hirdető...

Egyszer pirosuló fáklya=fénynyaláb —
 Másszor bujósdi, hamvadó zsarát...

Duruzsoló száj... édes dajkaszó,
 Jámbor mesékkal elmulattató...

Éjente: mécs — hajnalban hült varázs:
 Vén bojtár alvó pipáján parázs...

Vályi Nagy Géza.

BALOGH ENDRE.

(Emlékezés az új erdélyi magyar irodalom első halottjára.)

Nem tudom, hogy a magyarországi magyarok látták-e őt, s miképen látták, — de megpróbálom most megmutatni nekik Balogh Endrét a saját szívemen keresztül. S ilyenformán talán ki fog derülni kissé, hogy miképen láttuk őt mi itthon, s mit jelentett nekünk, erdélyi magyaroknak.

Nálunk, ha most arat a halál, s lekaszál egy embert: mintha tíz ember dőlné ki, s ha tízannyi utánpótlás volna születésekben, s tízannyi „fehér rügy“, új hajtás fakadna a korhadt, száraz ágak mellett, az sem megnyugvás nekünk. A mostani, haldokolva is győzedelmes nemzedékben még bizonyosak vagyunk, de nem tudjuk, mit hoz a jövő és milyen irányban fejlődnek az új nemzedékek, teljesen megváltozott viszonyok kényszere között nevelkedve.

Balogh Endrével életemben alig néhányszor találkoztam. Kétszer Marosvásárhelyt, az ő nyugalmat és tisztaságot lehelő kis házában, párszor futólag Kolozsvárt. Néhány levélváltás volt közöttünk. Ennyi az egész. Azonban e ritka találkozásokat mélyeséges jelentőséggel töltötte el a bennük megnyilvánuló lélek. Úgy gondolok rájuk, mint csendes, elmúlt ünnepekre, hajdani vasárnapokra, melyeknek értelme s titokzatos varázsa azonban beleszövődik a hétköznapi szövetébe s Isten tudja hol, mikor, újra felcsillámlik, s hat tovább, a nemes energia megmaradásának szellemi törvénye szerint. Utolsó, rövid találkozásom vele egy ragyogó, édes-búsán szép őszi délelőtt történt, a kolozsvári vasúti állomáson, 1924 szeptember közepén. Én elutaztam, ő Vásárhelyről érkezve, a városban keresett, aztán kijött az állomásra. Egy levelet adott át nekem. Rövid pár percig beszélgettünk vonatindulás előtt. Aztán szólott a trombita. Csak most tudom, hogy nem nekem, hanem neki szólott. Ő indult akkor nagyon, nagyon messzire... Szép, komoly férfi-feje most is előttem áll, arcán az a különös, jovialis mosoly, mely mögött mérhetetlen szenvedések lappangtak és örök melancholia bujdosott. Megérezte ezt az ember rajta, bár ő maga sohasem mutatta. Komolynak láttam, — szomorúnak, sötétnek nem. Stoikus jellem volt és egyéniségében éppen oly kevéssé lírikus természet, mint művészi alkotásai-ban. Arcának derűje az erdélyi ősz derűje volt: fényel kendőzött fájdalom.

Mikor az összeomlás utáni kábulatban félig-öntudatlanul, a politikai és közéleti passzivitás kényszerült bénultsága közepette, az új erdélyi irodalom halk erecskéi kezdtek finom, álomszerű hanggal esörgedezni: Balogh Endre az elsők egyike volt. Lelkének álom-ereit kezdte küldözgetni a lassankint mélyülő gyűjtömedencékbe: egy-egy szépirodalmi vagy napilap felé. Sajátos, komoly, érett tehetsége már akkor feltűnt. Akik csodálkoztak azon, hogy „kezdő“ író hogyan jöhet egyszerre ilyen kiforrt, mély írásokkal, azok nem sejtették, hogy a férfikora delén túlhaladt író az élet kemény iskolája, intenzív közéleti tevékenység, ügyvédi, politikai, publi-

cisztikai működés s a fiatalkori, de feledésbe ment irodalmi kísérletek egész sora edzette, acélozta, érlelte sokáig. Mikor én megismertem, akkor már valamiképen az élet fölött állott, bezárkózva érzéseinek nemes világába, kifelé az emberi és írói karakter s világfelfogás rendületlenségével, s már bizonyos szemlélődő szellemmel, mely a változások sodrából mindig a lényegot tudta kiragadni. Úgy látszik, a nagy magyar tragédia adta meg szellemének, mint sok más erdélyi magyar szellemnek is, a végső, döntő lökést a teljes kifejlés, önmaga teljes megtalálása felé. Könnyen érthető, hogy akiben eredetileg gazdag művészi hajlam lappangott, az lelkének beteljesedését a gyökeresen megváltozott körülmények között éppen a művészetben kereste. Az irodalom s művészet életfölötti világa lett az erdélyi magyar intelligencia nagy része számára az egyedül lehetséges világ. Műalkotás és műélvezet: nemcsak a nemzeti élet öfenntartási ösztöne, hanem a valóság kínzó világából való menekülés vágya is, errefelé sodorta a lelkeket. Én hiszem, hogy ha Balogh Endrének hosszú, kínos betegsége s az áldatlan közállapotok nem is tették volna egyenesen lehetetlenné a közszereplést, ifjúkori, „aktív“ ideáljait most már úgy sem kereste volna. Ha Isten erőt és életet ad neki, talán mind mélyebben merült volna el művészetének ragyogó, nagyszerű, passzív világába, melyből azonban közvetve mégis a magyar faj aktív élethatalmai sugárzottak ki.

„Hajótöröttek“ című könyvének megjelenése után Balogh Endréről egészen nyilvánvaló lett, hogy elsőrangú elbeszélő. Kötetbe foglalt kis regénye, a „Fehér rügy“ tisztán és tömören mutatja e tekintetben összes kvalitásait. Kötete után elszórtan megjelent hosszabb-rövidebb elbeszélései pedig csak megerősítették bennem azt az érzést, melyet most leírok: Balogh Endre eddig a *lepegikusabb* tehetség volt közöttünk. Többször hallottuk már az erdélyi irodalom hivatott bírálójától azt a megjegyzést, hogy Erdélynek ezelőtt nem volt lírája, hogy Erdély a multban éppen az elbeszélő műfajokban tűnt ki. Mások hozzátették, hogy a mai erdélyi líra gazdagsága talán éppen természetes visszahatás a mult lírai terméketlenségével szemben. E megállapításokat teljesen jogosultaknak tartom. Sőt hozzáteszem azt, hogy érzésem szerint e nagy lírai reakció rányomta bélyegét a mai erdélyi prózára is. Kiváló novellistáinkon lírai rapszódikusság, lírai hév, vagy legalább is lírai eszközök erős alkalmazása érzik. Nem kedvezőtlen értéktételeket akarok ezzel mondani. Ma, a műfajok nagy keveredésének idején, mikor a művésziségnek egészen más kritériumait kezdjük kutatni, mint a régi műfaji „kellékek“hez való szigorú ragaszkodást, kicsinyesnek találnám e szempontot túlságosan hánytorgatni. Csak megállapítom, hogy Nyíró József, mint novellista, formákat szétfeszítő, robbantó erejű lírikus. Szaggatott, sokszor homályba hulló történetei inkább az író forrongó érzésvilágának projekciói, semmint emberéletek valóságos darabjai. Berde Mária erősebb elbeszélő hajlama mellett is sokszor hajlik az egyénitől az egyetemes, a konkrét ábrázolástól a szimbólikus ábrázolás, tehát végeredményben szintén lírai elemek felé. Sőt még a régi írói generációból származó Kovács Dezső is legmodernebb és legszebb alkotásait misztikus lírai elmélyülésének köszönheti.

Balogh Endre gyökerében elbeszélő tehetség. Valóságos emberek valóságos ábrázolása, külső és belső, de inkább belső történetüknek feltárása az ő erőssége. „Fehér rügy“ című regényében megmutatta, hogyan képes elemezni s lefolyásukban fokról-fokra kifejezni a szenvedélyek fejlődés-

menetét, hogyan képes a történet különböző szálait összevezetni és egységes irányba sodorni. Vak katonája felejthetetlen alak. Szerelme, féltékenysége, eszeveszett dühe, tomboló magát-emésztése, végül rezignált megnyugvása és magát-legyőző nagylelkűsége az olvasót lelke alapjaiban rázzák meg. S annál inkább, mert az egyéni végzet mellett, azzal párhuzamosan iramlik egy nép végzete: Erdély magyarságának sorsa sötétlik fel komor kontúrokban Balogh Endre regényében. Az első igazán művészi korrajz a veszített háború utáni Erdélyről. Kortárs szemével látott kép. Véres és félelmes. A történelem perspektívájában, egy valaha megírandó történelmi regényben lehet, hogy mások leszünk. Mi most magunkra ismertünk Balogh Endre rolunk rajzolt képében. Kisebb elbeszéléseiben is szívesen nyúlt Balogh Endre témáért Erdély mai viszonyaiba. Mint a legtöbb mélyebb lelkű magyarnak, neki is állandó örlő problémája lehetett „kisebbségi magatartásunk“ mikéntje. S a tisztán érzelmi magatartás büszke passzivitásától ő is kénytelen volt eljutni ahhoz az értelmi, józan attitűdhöz, amely nem faji jogaink megtagadását, de viszont minden lehetőség megragadását jelenti, hogy fajunk érdekében tehessünk valamit. Dolgozni és el nem csüggedni: ezt hirdette művészetével, ennek adott megkapó kifejezést a Páztortűz-ben már halála után megjelent novellájában, a „Gólyák“-ban is. Hirdette az anyaföldhöz való ragaszkodást, s az itthonmaradást, minden poklokon keresztül.

Világnézetében Balogh Endre inkább konzervatív volt, de nem a türelmetlen fajtából. Legfeljebb mosolygott a nagyon sietőkön. Politikai és irodalmi radikalizmus egyaránt távol álltak tőle. Az osztályöntudat kihagyásával szembe a fajszeretet s az emberi közösség-érzés és méltányosság kibékítő eszméit állította. Erkölcsi érzése rendkívül finom és fejlett volt. Nem egyszer nyúlt hozzá kényes témákhoz („Párnázott ajtó“ című hosszabb elbeszélése a legjellemzőbb), de mestere volt a művészi mértéktartásnak, s a biztos ízlésnek ezekben a dolgokban és mindig bizonyos nemes tendenciával érintette őket. Nem „moralizált“, de magasabb morálja szükségképpen, művészi törvényszerűséggel ütközött ki alakjaiból és történeteiből. A bűntudat és bűnbánat gyötrő, de néha újjászülő és megszentelő hatalmát gyakran szerette ábrázolni. (Legszívesebben „Azután“ című novellájában.) Írásainak alaptónusa sötét, komor, de ritkán vígasztalan. Bár az is igaz, hogy Gyallay Domokos könnyed közvetlensége, üde humora s legtöbbször problémátlan egyszerűsége teljesen hiányzik belőle. Gyallay és Balogh Endre a mai erdélyi irodalomban körülbelül úgy állanak egymás mellett, mint a régebbi egyetemes magyar irodalomban Mikszáth és Petelei István. Gyallayban mintha Mikszáth derűje, kedélyes életszemlélete csillanna meg néha, Baloghban Petelei szelleme borong. Ezek az analógiák persze nem értékazonosságot akarnak kifejezni. Balogh Endrét azonban éppen komorságánál fogva mélyebben erdélyinek érzem Gyallaynál. Erdély tragikus föld. Humort, derűt alig-alig terem. Balogh Endre elemző módszerében Kemény Zsigmond, formaművészetében és stílusában Petelei tradícióinak folytatója. Lelke és művészete legbelső lényegében azonban eredeti, amint eredeti és páratlan a mai erdélyi magyar sors, amelyből művészete kinőtt.

Negyvennégy esztendő, derékbátört élet, derékbátört mű, befejezetlenül maradt nagy koncepciójú új társadalmi regény: ez is erdélyi sors. Mi itt valahogy mindnyájan torzók maradunk. De olyan torzók, amelyek mellett

nem mehet el gondolkozás és magábaszállás nélkül boldogabb tájak, korok és körülmények magyarja.

Úgy tudom, hogy korán elköltözött író társam és barátom új, félbeszakadt nagy regényének azt a címet adta: „Égő csipkebokor“. Nem ismerem a regényt, de úgy sejttem, hogy az „Égő csipkebokor“ a szenvedések tüzeiben égő erdélyi magyar társadalom. Balogh Endre külső stoikus nyugalma mögött, fényes eszmények és kínos szenvedések lángjában lobogott el egy drága élet, ugyancsak Égő csipkebokor gyanánt. De az Írás azt mondja, hogy Mózesnek Isten jelent meg az égő csipkebokor lángjában. Balogh Endrének is megjelent és benne és általa megjelent nekünk is.

Reményik Sándor.

KÉK VIRÁG.

*Az én szemem nem a tiédnek párja,
Nem nevet és nincs benne kék virág.
Az én szemem két bús virrasztó fáklya
S éjjel lobog reád.*

*A homlokom sem a tiédnek párja,
Nem ifjú már, álmatag és sötét
Bús szerzetes, és mint szent bibliára
Némán hajol föled.*

*Szívem, szegény ő sem szivednek párja,
Régi óra, magában csendbe jár,
Egy rejtett dal van a művébe zárva,
Mint halódó madár.*

*És jaj, könnyem se lesz a könnyed párja,
Más forrásból zokog fel a folyam,
Sötét árként, mely a multunkat vájja,
De nem együtt rohan.*

*S mégis te vagy az én sorsom leánya:
Egy hasztalan, egy ziháló futás,
A zárt kapun, mely az utat elállja,
A zárt kapun, mely utamat elállja,
Hivő kopogtatás.*

Mészáros Sándor.

A LEVÉL.

Péter hosszasan várakozott az előszobában, míg végre sor került rá s beléphetett a híres doktor rendelőjébe. Többször ott akarta már hagyni az egész komédiát, mert hiszen absolute nem érezte betegnek magát. De hát a vezérigazgató azt kívánta, hogy vigyen bizonyítványt az egészségéről és éppen ettől az orákulumtól. Tudja Isten, most éppen semmi súlyt nem helyezett az úgynevezett jövődjére és füttyült a bankra meg a vezérigazgatóra: de hát legyen! ő most nagyon szeret mindenkit és miért ne teljesítené a vezérnek ezt a kis szeszélyét?...

Az idegspecialista ismerősen bólintott, mikor bemondta a nevét s egy levélborítékot tolt el maga elől. Péter megismerte rajta a vezérigazgató írását. Az öreg doktor bozontos szemöldjei alól élesen vizsgálta a Péter arcát, miközben leültette s nyájasan felkérte, mondaná el a betegsége történetét.

— Voltaképen most már nincs is mit elmondjak, alig is emlékszem rá, felelte Péter, mert hiszen soha könnyebbnek, vidámabbnak, egészségesebbnek és boldogabbnak nem éreztem magamat, mint most. Csupán a vezérigazgató úr ragaszkodik a vizsgálathoz. Tudja, kérem, a vezér nem egészen normális ember... mindenkit félig-meddig bolondnak tart. Azt hiszem, rólam is ilyesmit képzel... Pedig én kitünően érzem magamat... Az orvos bólintott:

— Persze, kitünő színben is van. De beteg volt, úgy-e? Mikor, **hog**y kezdődött s miben állott a dolog?...

— Hogy hogyan is kezdődött csak?... Igen. Azzal kezdődött, hogy biz én ötszáz frankot nyomtam egy didergő koldusleányka markába — a bank pénzéből. Miért? Tudja a csoda. Higyje el, eléggé bámultam rajta magam is. Mert soha életemben nem törődtem én a koldusokkal... Magam is csaknem koldus voltam valaha s fogcsikorgatva viaskodtam egész életemben a pénzért, a hataloméért. Letiportam volna az apámat is, ha pénzről volt szó. De hát az apámat csak formaképen említtem, mert nem tudom, ki volt?

Az orvos bólintott.

— Hatalmas, gazdag, nagy úr akartam lenni, folytatta Péter. A világ teremtése óta nem éheztek úgy a pénzre soha, mint ahogy én éheztem. Mi-csoda tervek, spekulációk, számítások forrtak az agyamban örökké! Hja, ha számításról volt szó, akkor én legény voltam a talpamon. Számok, mindig számok! Végtelen számoszlopok, mérlegek, mérlegek! Veszteségyeresség, vagyon-teher... Szerelmes voltam a számokba, hiszen bennük rejlett a jövő, a nagy bank, a vezérigazgatóság... Sokat rongyoskodtam és éheztem én a jövőért!...

Az orvos csak bólogatott s megszólalt:

— Térjen csak vissza a koldusgyermekhez, kérem.

— Igen... Az valóban furcsa történet volt. Átázva, dideregve, félig meztelenül, kinyújtott kék kezecskével állott a pénztárasztal elé... nem is tudom, hogy lopózott be?... Azt se tudom, velem mi történt? Láttam én ilyent ezret is. Ne higyeje, hogy tán gondolkoztam... Előntött az igazság, mint a forró láva... Az igazság megragadta a kezemet... muszáj volt... az ötszáz frank a gyermek markában volt... a kasszából... Nem találja furcsának, doktor úr, hogy én csak akkor jöttem rá, hogy az a pénz joggal illeti meg azt, akinek nincs?... Persze nem én cselekedtem. Hiszen én soha nem voltam például szónok sem, s ha hallotta volna, milyen beszédet vágtam ki, mikor rántámadtak? Haha! Hogy húzódtak el tőlem! Nyilván azt hitték, megbolondultam!... S ekkor jött rám a betegség. Egy szempillantás alatt meggyűlöltem a pénzt, az életem bálványát! Brr! mikor megéreztem, hogy micsoda szaga van! És a számok mind összezavarodtak a fejemben. Hetekig csupa számot láttam, ha behűnytam a szememet, de hogyan! Tótágast álltak, verekedtek, futottak, taposták egymást. Kővér ötösök villámgyorsan ugráltak a szemeim előtt a tizedik, huszadik hatványra!... Folyton nyitva kellett tartanom a szememet, hogy igazán meg ne bolonduljak!

— Most nincsenek már ilyen látományai? — kérdezte az orvos.

— De... ez az egy megmaradt s néha visszatér. Ha számokra gondolok s behűnyom a szemem, mindig ezt látom. De nem akarok erre gondolni s így ritkán történik. Különben igazán nagyon jól érzem magamat. Egészen újjászülettem. Mióta nem bajlódom a pénzzel, az utálatos világ szép lett, a gonosz emberek sajnálatraméltók... És többé önmagamban sem kételkedem. Azt hiszem, doktor úr, én mindent, de mindent elérhetek, amit akarok...

— Például?

— Például azt látom, amit akarok. Amire gondolok, az megjelenik előttem. Akit látni akarok, az tüstént elem áll, még ha ötven, vagy ötszáz éve fekszik is a föld alatt. Sőt beszél is: amit tudni akarok, azt mind elmondja. Úgy látszik, valami csodálatos erő szellemvirága nyílt ki bennem. Nagy dolgokat fogok véghezvinni, doktor úr.

— Köszönöm — mondotta az orvos. — Látom, hogy kitűnően helyreállt az egészsége. Kérem engedjen meg néhány formáságot. Csupán formáságok, a bizonyítvány kedvéért, amit a vezérigazgató úr kíván.

— Csak tessék — mondta Péter mosolyogva. — Teljék kedve a vezérnek!

Valóban nevetséges volt az a hókusz-pókusz, ami következett. Menyit bosszantotta a szemét az orvos a villanylámpájával, hányszor ütögetett a térdei alá, meg mindenfelé s mennyi badar szót mondatott ki vele gyorsan, gyorsabban, leggyorsabban! Na, de ennek is a végére értek egszer.

Az orvos vidám, barátságos arccal fordult feléje:

— Két nap mulva legyen mégegyszer szerencsém! Szeretnék egyet-mást megismerni még a betegségéből, amire emlékszik... Tanulmány kedvéért... Isten vele!

— S a bizonyítvány? — kérdezte Péter.

— Most nincs időm megírni. Délután magam küldöm el a vezérigazgató úrnak. A viszontlátásra!

Másnap hívatta Pétert a vezérigazgató. Az idegspecialista felmetszett

pecsétetes levele ott hevert az asztalon. Péter aggódni kezdett a vezérigazgató egészségéért, mert a jól ismert pénzeszsák szemeiből furcsa, soha sem látott részvét, vagy micsoda kandikált feléje. Sőt! A vezér tényleg aggasztó állapotban lehetett, mert a kezét a vállára tette s megveregette az arcát:

— No, fiam, az orvos minden jóval biztatja magát ebben a levélben s egészen megnyugtató... Csupán hat hónapi pihenést ajánl. Hogy hat hónapig ne járjon a bankba s ne törődjék a számokkal...

— Cseppet sem törődöm velük már! — mosolygott Péter. — Örvendek, hogy megnyugodott felőlem, vezérigazgató úr!

— Igen... igen! — mondta a vezér, — teljesen!... Most hát pihenjen hat hónapig, egyék, aludjék... aztán majd meglátjuk... Szívesen adok önnek hat hónapi szabadságot s íme, itt van hat hónapi fizetése, tessék!... — Egy borítékot nyújtott át Péternek.

— Hat hónapi fizetés egyszerre! — hült el magában Péter. — No, az öreg tisztára megháborodott, szegény! Hisz ez csak végkielégítésül szokásos... Mi az ördög bútt belé!? Máskor ugyancsak nem volt bőkezű!

— Menjen valami üdülőhelyre s éljen a szabadságával okosan! — intette a vezér s nyájasan kitéssékelte az ajtón.

Péter alkonyatig kóborolt a mezőkön. Amióta a vezérigazgatótól kijött, nem volt többé derült, jókedvű és boldog. Valami félelmes nyomást érzett elhatalmasodni az agyán. Egy sötét, hideg sejtelem kigyója tekerőzött a szívére... Abban a levélben valami rossznak kellett lennie, hogy a vezérigazgató olyan nyájas és bőkezű volt! Biz' Isten, mintha csak meg akart volna szabadulni tőle, mintha csak szelíden kidobta volna a bankból!...

Lassanként feltisztult az agyában kollegáinak zavart és szánakozó arca is, amikor búcsúzóra kezét fogott velük... Azok is, mintha gyöngéd erőszakkal igyekeztek volna kituszkolni az ajtón... kitörölni őt az életükből... Tehát mégis beteg?... Mi lehetett abban a levélben?... Egyszerre égetni kezdte a pénz a zsebében... kivette... Felbontotta a borítékot... Vadonatúj bankók ropogtak benne... Hirtelen utálat vett rajta erőt. Adáz gyűlölet... Dühösen gyúrte, markolta a pénzt... az élete átkát!... Majd megjelent előtte a kis koldusleányka alakja, akinek ötszáz frankot adott... Ezen megenyhült, elmosolyodott... Egyszerre sietni kezdett a város felé. Úgy érezte, hogy megint előnti az igazság forró lávája. Szinte futásnak eredt valami forró vágy sarkantyúja alatt. A városligetbe ért... Zene ütötte meg a fülét. Arra tartott. Panoráma, körhinta, mézeskalácsos bődé, állatsereglet körül tolongott a nép. A körhinta boldogan forgó cseléd- és katona-közönségét tátottszájú, rongyos, csillogószemű koldusgyermek serege bámulta s óvárogva.

Péter boldogan felkacagott. Kivett egy százas bankót s a körhintás felé lengetve, kiáltotta:

— Megállj! Megállj!...

A körhinta nyekkenve megállott, a zene elhallgatott. A bakák dühösen káromkodtak a falovak, zsiráfok és struccok hátáról s a cselédleányok sikongattak a kocsikban.

— Száz forintot adok! — kiáltotta Péter... — add át a hintát a gyermekeknek!... Jertek, hintázzatok! — kiáltott a rongyosok felé. Iszonyú zsvajgással rohanta meg a verébhát a körhintát.

A bakák azonban nem akarták átengedni a teret. Már-már kezítésára került a sor, mikor Péternek mentő ötlete támadt.

— Hol az őrmester? — kiáltotta egy újabb százast lobogtatva meg. A fajsiráf nyakáról egy barna hadfi ereszkedett le a bankóra bűvölt szemekkel.

— Alálassan jelentem főhadnagy úrnak, itt vagyok! — szalutált engedelmesen.

— Egy hordó sört a vitézeknek, meg a babáiknak! — rendelkezett Péter. — Csak a hintát adjátok át a gyermekeknek!

És úgy lőn. A büszke faállatok soha nem vittek még a hátukon olyan boldog, noha piszkos és lármás népet, mint amilyen most kapaszkodott reájuk kettősével, hármásával. S a vörösre mázolt hintókban ujjongva kacaráztak a kócos, füstös, fényesszemű kölykek. Péter is felkapott egy papírára s hajrázva forgott a kicsinyekkel, míg csak el nem szédültek mindnyájan a harmonika harsogása közben. De a java csak ezután jött... Péter megvette a mézeskalácsos összes portékáit és a gyepen körbenült gyermekek közé szórta a mennyország minden édességét. Boldogan kacagot rajta, hogy hogy verekedtek érte az apróságok és milyen pofázást vittek véghez!... De ezt a látványosságot már a sétatér publikumának tömött gyűrűje csodálta végig...

Péter nem törődött a báméskodókkal, ő csak a koldusgyermekek boldogságának örvendett. Nem is törődött volna velük soha, ha egyszerre meg nem üti a fülét egy szó, amelyet előbb csak egy suszterinas súgott a pajtásának, s amelyet az tovább adott, míg lassan végiggyűrűzve a körön, átborzongott az egész társaságon s a Péter szívének ütődött: — Bolond!!

Furcsa szó volt... Mintha egyszerre minden megdermedt volna. A zene is mintha sikoltva elhallgatott volna... A mézeskalács is kifordult a kis piszkosok szájából s a szemük rémületre kerekedve meredt Péterre... Bolond!!...

Valaki rendőrt kiáltott.

Mintha kíméletlen, jeges szélroham sívított volna át a Péter agyán s egyszerre föliszonyodott benne a kérdés:

— Mi volt a doktor levelében?...

A menekülés ösztöne lobban fel benne. Felugrott, áttörte magát az embergyűrűn és a sötétedő utakon át elszaladt. Persze akadtak, akik utána futottak, üldözőbe fogták, kiabáltak:

— Bolond! Bolond! Fogják meg! — hangzott a háta megett. De a sötétben egérutat nyert Péter és a mellékutcákon át végre is elvesztették a nyomát. Remegve, feldúltan érkezett haza.

— Bizonyosságot! — hörögte forgó szemekkel. — Látnom kell azt a levelet!... Vagy holnap a doktorhoz megyek és kiszorítom a torkából az igazat!... Vagy a vezértől kényszerítem ki azt a levelet!... Látni akarom!... Igen! Akarom!... Mit gondolnak rólam? Minek tartanak? Mi lesz velem?... Ó, hogy el nem kaptam azt a levelet a vezér orra elől!...

A levél... a levél... kattogta a szíve, amíg az ajtó zárjával bibelődött s benyitva, fáradtan roskadt egy székre az asztal előtt...

Csaknem felsikoltott... Az asztalon ott volt az orvos levele. Igen. Tisztán látta... Noha teljes sötét volt már, világosan látta a felmet-

szett, pecsétetes borítékot és a címzést: „Méltóságos... vezérigazgató úrnak.“ Semmi kétség... Ez az!...

Reszketve kapott utána... de a keze csak az asztal terítőjét markolta meg... s ugyanakkor a levél ellebbent előle s a levegőben állott meg, vibrálva a szeme előtt...

— Mi az? — kiáltott Péter s érezte, hogy a rémület minden vérét a szívébe kergeti vissza. A haja égnek meredt.

— Ugyan, Péter, ne félj!... — szólalt meg ekkor egy suttogó hang a sötétben. Hiszen tudod, magad mondtad a doktornak, hogy amire gondolsz s amit látni akarsz, az megjelenik előtted. Látni akartad a doktor levelét: itt van!

— Ki vagy? — kérdezte Péter reszketve.

— A koldusleányka vagyok, akire ma gondoltál, mielőtt a koldusgyermekeket megvendégtetted. Rám gondoltál, itt vagyok.

— Honnan jöttél?

— Messziről... tudod, megfagytam a télen, miután elvették tőlem a pénzt, amit a bank kasszájából adtál. Most már jó dolgom van. Most már nem fázom, nem éhezem, nem koldulok... Most én már mindent tudok... Már nem vagyok földi gyermek... Nos, kivegyem a levelet?... Péter ekkor tisztán látott egy halvány kis kezét, amelyik két ujjával a borítékot tartotta a levegőben s egy másikat, amelyik kivette belőle a levelet és bontogatni kezdte.

— Elolvasad hát? — kérdezte a hang.

Péter behúnyta a szemét. Hopp! a kövér ötös rettenetes ugrásokkal szökkenet egyik hatványról a másikra. Nem! Ezt nem!... Inkább kinyitja a szemét! Inkább elolvassa azt a levelet. Százszor inkább! Ime, kisimítva áll előtte a papír a levegőben, fényesen, de nem világítva meg semmit a körülötte levő sötétből. A rejtelmes kéz két halvány ujja látszik csak, amint a felső jobb sarkát fogja és eléje tartja:

— Olvasd!

Igen, ez az az írás... Olvasnia kell... Olvassa is már... „állapota reménytelen... betegsége halálos, — bár hosszabb lefolyású... elbutulás felé vezet... teljes karakterváltozás lévén várható, pénzkezelésre és hivatala folytatására alkalmatlan... elbocsátandó... intézetbe még nem kell internálni... ápolóval megoldható...“

— Haha! Hahaha!... — kacag az a hang a sötétben.

— Mit kacagsz rajtam? Gyilkos! Hóhér! — kiált Péter kétségbeesetten. De a kacagás elhalkul, eltávozik, átfinomodik, ezüstcsengetyűként csilingel, vidáman, bájosan, édesen száll vissza a feje fölé, körülcsengi, megsimogatja, lefekteti, megnyugtatja.

— Ne félj! Ne félj! — cseng a fülébe. — Nem téged kacaglak... az orvost kacagom... a vezérigazgatót kacagom... a világot kacagom... Reménytelen!... halálos!... elbutulás!... karakterváltozás lévén várható, alkalmatlan!... Haha! Az orvos a reménytelen, az orvos a buta, a vezérigazgató az alkalmatlan... a világ a halálosan buta és reménytelen... Haha! Ne félj! Ne félj!

— Mit akarsz? Az Istenért, fejtsd meg! Vigasztalj meg, ne hagyj megőrülnöm, ne kacagj többet, szólj már, hiszen a kacagásod csak előbb volt rémítő... most olyan kedves... szólj valamit!

— Ne félj, ne félj! A Titokzatos küldött hozzád... A Titokzatos,

aki megváltoztatott téged... Teljes karakterváltozás... persze, hogy teljes. Önzőből önzetlenné, zsugoriból adakozóvá, keményszívűből nagylelkűvé, vakból látóvá, persze, hogy megváltoztál!... Igaza van az orvosnak, de buta, jaj de buta. Haha! Hahaha!... A te betegséged gyógyulás... A Titokzatos sok lelket betegséggel gyógyít meg. Adtál volna egy krajcárt is a koldusgyermeknek, ha egészséges lettél volna? Lám, betegem ötszáz frankot adtál! Persze, hogy nem maradhatsz a bankban, mert az egész pénzét a szegényeknek adnád, hogy ne dideregjenek és ne koplaljanak. Mert te ettől fogva minden pénzt a rongyosoknak fogsz adni... mert a szíved ettől fogva minden szenvedés láttára megindul... mindenkire megnyílik, mindenkire jó lesz... Ezt hívják ők elbutulásnak... igen, de ha az eszedet a Titokzatos meg nem veri, önző kutya maradtál volna... Betegség... halál? Az ő emberi szemükön át nézve, bizony nem természetes út a szív meglágyulásához... de a Titokzatos gondolatai mások, mint az emberek gondolatai. A Titokzatos a maga módján gondolkodik, tudod-e? Neki irgalmasság és szeretet a fő, s te csak így lehettél az övé, érted-e? Ki a buta és a reménytelen? Te, vagy ők?

— Meg fogok halni? — kérdezte Péter egész nyugodtan. Egy cseppet se félt már.

— Van még időd. Amennyi szükséges, éppen annyi. Persze, tudod, ha a te rossz eszed, ez a pénzreéhes, ostoba, vak eszed, ez a számító, buta eszed elbomlik, emberileg elvégzed itt a földön. De mit jelent az? Nincs-e egy pillanatban benne az örökkévalóság édes egésze, ha a Titokzatos megtaláltad? Van-e végzet, összetörés, elborulás, elbukás, halál a Titokzatosra nézve? Nemcsak út és mód minden arra, hogy magának nyerjen meg?... Ki mer itt ítélkezni? Csak hadd mondjanak bolondnak, szánozkodzanak rajtad kétes részvétükkel, te pedig kövesd a bolondságod sugallatát és tedd, amit győztes szíved sug...

— Valóban örvendek — suttogta Péter —, hogy a kolduleányt megajándékoztam... Lehúzták a fizetésemből... nagyon helyes... örvendek, hogy a gyermekeket megvendégeltem, ami maradt, azt is odaadom a szegényeknek, mert édes adni... édes sajnálni a szenvedőt, édes irgalmasan gondolni a nyomorultakra... és nem haragudni. Édes a bolondság. Vajjon meglátom-e a Titokzatosot, aki megváltott?

— Meg — csilingelték az ezüstcsengetyűk. — Azoknak a szemében, akikre szeretettel nézel. Azoknak az arcából, akiknek megbocsátasz. Majd szemtől-szembe is, tudod-e, amikor a buták eltemetnek... Ne búsulj, Péter! Haha! Kacagj, Péter! Édes kacagni, Péter! És ezer ezüstcsengetyű csendült fel a sötétben.

És Péter hosszasan, édesen kacagott vissza rájuk az éjszakában.
(Kolozsvár).

Makkai Sándor.

Exaltált ember városa, bár alaprajzi képe

VAGYOK, AKI VOLTAM.

Vagyok, aki voltam:	Az élet száz sebébe
Magam Tamása,	Mártottam ujjamat merészen.
Nem másnak mása	Ej, haj, nem lett a részem
Szorongó szolgasorban!	Se bizonyság, se béke!

De minden seben át
Magam szívéhez értem.
S amit belőle kibeszéltem,
Úgy csendült mint egy szerenád,
Melyet halott menyasszony ablaka alatt
Dalolnak balga madarak.

Réz Gyula.

VONATON.

Tolnai Vilmosnak.

Csak forró lázban látsz olyat
Viharba sínylő éjjelen:
Mint vadra rontó vérszomjas kopó
Vonítva vágat a vonat!
Szikrázó torka csengve csattogó,
A messzeség előtte védtelen.

Nyomába nyögve sír a sínpár,
A töltés teste megremeg,
Átjárja ájult rettenet.
Mint könnyű pelyhet körbe hintál,
Varázsba ejtve minden ideget
A végtelent elérni hiteget.

Csak forró lázban látsz olyat
Viharba sínylő éjjelen:
Velőkbe lüktető vad taktusán
Lihegve lejt a gondolat,
Mint forgó párok bomlott tánc-tusán...
— Tanácstalan az értelem.

Iramja mindent egybesző,
Ezer színt szór megint az ürbe.
A lomha föld bolondul fürge:
A száz sallangra tépett zöld mező
Gyűrűs örvényben hempereg.
Egymáson nyargal rét, berek.
Az erdő lombja másutt zöldel.

Arcot cserél a föld, az ég.
 Birokra kél a hegy a völgygel,
 Forgatják egymást emberül.
 Nem várja meg, mi lesz a vég,
 Rohan tovább új messzeségbe,
 Ott másra vál a percnek képe,
 A zürzavar itt holtan elterül...

Csak forró lázban látsz olyat
 Viharba sínylő éjjelen:
 Egy pillanatra valahol
 Vonagló testtel a vonat
 Ívbe hajolva zakatol!
 — Az arc fakó lesz, vértelen.

Valaki köztünk felkacag!
 Riadva nézünk össze — emberek...
 Tudjuk, ki Ő! A reszkető ajak
 Komor nevet sóhajt el hangtalan,
 Úgy peng pedig mint súlyos vertarany.
 Az élet asztalán ha koppan, csendül,
 Gonosz csoda ront ki a csendből
 S eléd sötétlik a — Halál...

Csak forró lázban látsz olyat
 Viharba sínylő éjjelen:
 Kattogva vágta, dübörög
 Elnyúlt testével a vonat
 Örvénylő, vad folyam fölött.
 A mélység réme megjelen!

Egyetlenegy szemrebbenet:
 Zihálva zökken a vonat!
 A híd vasváza megremeg,
 Szívünkbe szúr az iszonyat.
 Dermedve várunk — emberek —
 — Valaki köztünk szendereg...

Csak boldog ébredéskor látsz olyat
 Aranyló nyári reggelen:
 Szikrát szítál, meglassul a vonat,
 Szelid ütemre cseng a csattogás
 S a párás messzeségben megjelen,
 Előragyog a fehér állomás!

És eltűnik a szörnyű álom,
 Mint szürke köd a kelő nap előtt.
 Az Élet győzött a Halálon!
 A szem reményt sugárzik és erőt.
 — S miként parádés, hetyke posztok:
 Köszön felénk ezer telegráfoszlop.

ISMERETLEN BEETHOVEN-LEVELEK,

A minden idők legnagyobb zeneköltőjéről szóló irodalom új és becses anyaggal gazdagodott. *Dr. herceg Eszterházy Pál fraknói várában új Beethoven-leveleket találtak, melyeknek első közlését a herceg folyóiratunknak volt szíves átengedni.* Ez a lelet annyival örvedetesebb, mert minden vonatkozásában magyar.

A herceg Esterházy-család fraknói várának levéltárában dr. *Hajnal István*, hercegi levéltáros, két értékes Beethoven-levelet talált, amelyeknek felkutatását *Hevesy Andor* kérésére kezdte meg, akinek érdemét a levelek körül azért is kiemeljük, mert ő adott útmutatást *Hajnal Istvánnak* az adatok kutatására vonatkozólag. Kívülről még *Licskay Sándornak*, a fraknói vár parancsnokának jár elismerés, mert a hercegi családnak ez a hűséges embere találta meg azt az aktacsomót, amelyből a levelek és a hozzájuk tartozó iratok előkerültek. *Hevesy Andor* Párizsban él s értékes műveit franciául írja. „*Petites amies de Beethoven*“ című, 1910-ben megjelent könyve Beethoven szerelmeit a legalaposabban és a leghitelesebben tárgyalja. A háború után a monarchia agóniájáról feltűnő könyvet írt s újabban egyik műve *Mátyás korabeli kultúrtörténeti vázlatokat* tárt a külföld elé, de legérdekesebb munkáját most írja Beethovenről, amelyben ki akarja mutatni, hogy a zenetitan elsősorban magyar mecénások támogatásával nőtt nagygyá. Valószínűleg ilyen irányú kutatásai közben talált erre a Beethoven-nyomra.

A Beethoven-literatura eddigi hiteles adatai szerint a zeneköltő két helyen járt Magyarországon, mint a Brunsvik-család vendége: *Korompán* (Pozsony megyében) és *Martonvásáron* (Fejér vármegyében). Két valószínűtlen adatról tudunk még. Az egyik, hogy a mester 1803-ban orvosai tanácsára vagy három hétig Budán meleg fürdőket használt. Erről a tartózkodásáról azonban semmi feljegyzés vagy utalás nem tájékoztat. A másik adat pedig egyenesen fantasztikus. A Fővárosi Lapok 1870. évfolyamában *Karlovszky M. Idának* „A nők befolyása Beethovenre“ címen írt ismertetésében azt olvassuk, hogy *Erdődy grófék* birtokán a mester a szokottnál is komorabb hangulatba esett s egy napon szó nélkül eltűnt. A grófék, ismerve Beethoven különeködését, napirendre tértek az eset felett. Egyszer csak — három nap múltán — a fiatal *Erdődy grófné* zongoramestere a kastély körüli nagy parkban sétálgatván, annak egyik zugában rátalált a gondolatokba merült mesterre, aki három nap óta étlen-szomjan bujdosott az emberek elől.

Az új Beethoven-levelek és a hozzájuk tartozó hercegi levéltári iratok a nagy titánnak egy harmadik magyarországi tartózkodásáról adnak hiteles bizonyítékot. A kismartoni hercegi udvar 1807. évi 4433. szám alatt iktatott latinnyelvű számlája szerint *Beethoven 1807 szeptember 10-től 16-ig Kismartonban tartózkodott.*

A látogatás részleteiről hiteles adataink még nincsenek, de a levéltári kutatás ebben az irányban is eredményre vezethet. Ismeretes zenetörténeti adat, hogy Beethoven *C-dur miséjét* először 1807 szeptember 13-án adták elő

Kismartonban. *Most már azt is tudjuk, hogy ezalatt az idő alatt a mester maga is Kismartonban volt s a misét ő vezényelte.* Sőt Hevesy Andor azt is tudja, hogy a hagyomány szerint a zeneköltő némi nehezteléssel távozott, mert elszállásolását Kismartonban nem találta megfelelőnek. (Ismeretes, hogy Beethovennek mennyi baja volt lakásaival. Bécsben harminchárom év alatt harminc helyen lakott.)

A zenetörténet tudja, hogy a *C-dur*misét Beethoven Esterházy Miklós hercegnek, a tudományok és művészetek nagy pártfogójának felkérésére írta. A hercegi udvar világhírű karmestere, Haydn József, tanácsolta a hercegnek, hogy írasson egy misét Beethovennel. A mise öpusszáma 86, nyomtatásban 1812-ben jelent meg. A kismartoni bemutató után egy évvel Bécsben is előadásra került egy hangversenyen, de mert az egyházi műveket koncerteken nem volt szabad előadni, nem latin, hanem német szöveggel szerepelt azon a híres műsoron, amelyen először adták elő a halhatatlan Sors (V.) és Pasztorál (VI.) szimfóniát.

Beethoven mindössze három egyházi jellegű zeneművet írt. Vallásos volt, de az Isten fogalma nála emberi talajból sarjadzott ki. A *C-dur* mise sem nevezhető szabályszerű egyházi zeneműnek. Nem hasonlít sem Haydn, sem Mozart miséihez. Jellemző tulajdonsága, hogy nem instrumentális, hanem vokális irányzatú. Lány, elmélyedő hangulat uralkodik a kompozíción, melynek legnemesebb része a Kyrie és a Credo.

Hogy a herceg mikor rendelte meg Beethovennél a misét, nem tudjuk, de a mester a terminusra, a hercegné nevenapjára, küldte el. Erről szól az eddig ismeretlen Beethoven-levél, melyet a nagy zeneköltő Badenből 1807 július 26-án írt a hercegnek. Tiszteletteljes szavakkal jelenti neki, hogy betegsége és egyéb akadályozó körülmények hátráltatták a mise elkészülését, de augusztus 20-ig mégis elküldi, mikor „még elég idő marad arra, hogy a Főméltóságú Hercegné nevenapján előadhassák...“ Majd így folytatja: „*Miután oly szívesen magyaráznak mindent hátrányomra, ide mellékelten betérjesztem, Főméltóságú Herceg, orvosom egyik levelét. Szabadjon még megemlítenem, hogy nagy félelemmel fogom Önnek a misét átadni, mert Főméltóságú Herceg megszokta, hogy magának a nagy Haydn utánozhatatlan mesterműveit adassa elő.*“

(A levelet teljes szövegében itt adjuk. Mintán első közlés, eredeti nyelven, németül kellett lenyomtatnunk.)

Durchlauchtigster Gnädigster Fürst!

Da man mir sagt, dass Sie mein Fürst nach der Messe gefragt, die Sie mir aufgetragen für Sie zu schreiben, so nehme ich mir die Freiheit, ihnen durchlauchtigster Fürst zu verkünden, dass Sie solche spätestens bis zum 20 ten August-Monath erhalten werden — wo alsdann Zeit genug sein wird, solche auf den Namens-Tag der durchlauchtigsten Fürstin aufzuführen — ausserordentlich vorteilhafte Bedingungen, die mir von London gemacht wurden, als ich das Unglück hatte mit einem Benefice-Tag im Theater durchzufallen, und die mich die Noth mit Freuden ergreifen machen musste, verzögerten die Verfertigung der Messe, so sehr ich es auch gewünscht, damit vor ihnen durchlauchtigster Fürst zu erscheinen, dazu kam später eine Kopf-Krankheit, welche mir anfangs garnicht und später und selbst

jetzt noch nur wenig zu arbeiten erlaubte; da man mir alles so gern zum Nachtheil auslegt, lege ich ihnen d. F. einen von den Briefen meines Arztes hierhin bei — darf ich noch sagen, dass ich ihnen mit viel Furcht die Messe übergeben werde, da sie d. F. gewohnt sind, die unnachahmlichen Maisterstücke des grossen Haydns sich vortragen zu lassen.

Durchlauchtigster, Gnädigster Fürst
Baden am 26ten Juli. —

mit Hochachtung
ergebenster
unterthänigster
Ludwig van Beethoven.

Ebben a bensőséges hangú, tiszteletteljes levélben egy kedves zene-történeti udvariasság is van: „nagy félelemmel fogom a misét Önnek átadni, mert Főméltóságú Herceg megszokta, hogy magának a *nagy Haydn utánozhatatlan mesterműveit* adassa elő“.

Mikor Haydn első angliai útjáról visszatérőben Godesbergben a bonni zenekarnak vendége volt, amelyben Beethoven is játszott, a fiatal oroszán megmutatta az ősz mesternek egyik kantátáját. Haydn olyan tehetségesnek találta az ifjút, hogy foglalkozni szeretett volna vele. Megbeszélték, hogy Bécsben tanítani fogja őt. Beethoven járt is hozzá, de a forrongó lelkű titán sehogy sem elégedett meg Haydn metódikus tanításával. Titokban egy Schenk nevű mesterhez járt, aki dolgozatait kijavította, amelyek rendszerint így kerültek Haydn elé. Meg is jegyezte Beethoven, hogy *Haydntól semmit sem tanult*. És íme, mikor tizenöt év után emlékezik reá, mikor már megteremtett hat szimfóniát, megírta a Fidelio-t, a Razu-movski vonósnyegyeseket, — a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szól az Esterházy hercegek büszkeségéről, dédelgetett zsenijéről s a világ egyik legnagyobb zeneköltőjéről: Haydnról.

A közölt levélhez Beethoven Schmidt nevű orvosának Bécsből Badenbe írt levelét mellékeli, melyben az orvos jelzi, hogy Beethoven fejfájásait köszvényes természetűnek tartja s bár azok enyhülni fognak, teljesen megszűnni — aligha. A piócáktól már nincs mit remélni s valami füvet ajánl, amelyet rakjon a karjára. De főként attól remél eredményt, ha sokat sétál, keveset dolgozik, alszik és jól eszik, főként pedig *mértékletesen élvez szeszes italt*. Tudjuk, hogy szegény Beethoven süketségén felül beteges volt. Csúz, fejfájás, gyomor-, bél- és májbaj kínozza, míg aztán a vizibetegség elvitte. Sok betegségét az alkohol mértéktelen élvezete okozta. Ez a levél is egyik kétségtelen bizonyíték erre.

A közölt Beethoven-levél: tipikus. Vagyis alig olvasható. A mesterek mesterének olyan rossz írása volt, hogy ezt a levelet is lemásolták a herceg számára, mert különben nem tudta volna elolvasni. Aztán tele van helyes-írási hibával. Beethoven hiányos iskoláztatása írásán mindig meglátszott. Gyönyörű és híres heiligenstadti végrendelete, amely nyomtatásban több mint száz sor, — csaknem az egész egy mondat. Fogalma sem volt az írás-jelekről.

Beethoven levelére Esterházy herceg Kismartonból augusztus 9-én kelt s az eredeti fogalmazványból magyarra fordított itt közölt levélben válaszolt:

Igen tisztelt Beethoven Úr!

Nagy élvezettel értesültem Badenből keltezett leveléből, hogy kellemes kilátásom van arra, hogy Öntől e hó 20-ig egy misét kaphatok. Várakozásom teljesülése annál nagyobb örömet fog nekem okozni, mert ettől nagyon sokat várok és az *Ön aggályai, amelyeket a Haydn-féle misékkal való összehasonlítás tekintetében nyilvánít, az Ön művének értékét csak még jobban növeli.* Egyébként szívből kívánom teljes egészségének lehető leggyorsabb helyreálltát és vagyok teljes nagyrabecsülésel
 Kismarton, 1807 augusztus 9-én. készségesen
Esterházy.

Milyen kedves, nobilis hangú levél ez! Kíerzik belőle az a nagy művészet-tisztelet és a művész-szeretet, mely az Esterházy hercegi családot évszázadokon át és mindmáig jellemzi.

A *C-dur* misére vonatkozólag még egy eredeti Beethoven-levelet közölhetünk, melyet a mester Bécsből 1807 szeptember 22-én írt Kärner hercegi igazgatónak. Boesánatkérések között két számlát küld, melyek a mise másolási munkálataira vonatkoznak, hogy azokat fizettesse ki. Az egyik számlában, mely Beethoven „saját másolója“-nak munkadíja, — ívenként tíz krajcár van felszámítva; a másikban, mely „idegen másoló“ munkadíja, „valamivel több“. Kéri, hogy az utalványt mindkét másoló számára névszerint állítsák ki és úgy intézkedjenek, hogy a bécsi hercegi házban a magáét mindenki felvehesse. Kedves gondosság jellemzi a levelet, melynek végén arra kéri a mester Kärner hercegi igazgatót, hogy „Schlemmer másoló számlájából húsz forint vonassék le és az nekem küldessék el, mert azt Schlemmernek előlegeztem, hogy közben irnokainak fizethessen“.

A levél teljes szövege ez:

Mein Herr Hofrath!

Ich schicke ihnen hier die beiden Rechnungen der *Kopiaturn* der Messe von mir, da ich die Einrichtung in solchen Sachen nicht weiss, so werden sie mir verzeihen, wenn ich villeicht mich mit etwas an sie wende, was ihnen vielleicht allein beschwerlich, sodennoch eben keine nicht vor ihr heiligthum nicht treten sollte. Die eine Rechnung worin der Bogen zu 10 x aufgerechnet ist, ist von meinen Kopisten, dem ich für meine Zwecke eben so viel bezahle. Die andere ist von einem andern mir fremden Kopisten, der wie sie sehen mehr angerechnet hat. Es geht mir selbst für mich nicht besser, indem ich so oft ich aus dem Hause habe schreiben lassen auch für mich immer mehr bezahlen musste — ich wünsche dass die *Anweisung Namentlich* auf die beiden kopisten in Wien gemacht werde, so dass jeder *das seinige* im fürstlichen Hause abholen möge — nur bitte ich das dem Kopisten *Schlemmer* 20 Fl. abziehe, und diese mir zurückschicke, da ich diese *demselben* vorgeschossen habe, um seine Schreiber derweil damit zu bezahlen.

Leben Sie wohl mein Herr Hofrath und falls sie mir einmal die Ehre ihres Besuches in Wien geben wollen, wird es mich sehr freuen.

Wien am 22 ten September

Ihr ergebenster
Ludwig van Beethoven.

ÉJSZAKI FERGETEG.

Hajrá! — vihogott, nevetett,
 Pár sziklát vízbe vetett,
 Aztán nekivágott,
 Hogy beszaladja a fél világot.
 A fjordon a hullám torlódva szaladt,
 Szirtölbe, megölve csigát, halakat.
 De bánta is ő! — Hol a csúcs?! — Nekihajt.
 Spitzberg havas ormán fűjt hajnali dalt.
 „Üdv néked, Napisten!“
 — Vad gúnnnyal üvölt. —
 „Elhagylak ma itt lenn,
 Paripám ez a föld.“
 Huj! huj! sivitott, fűtyölt, sziszegett,
 Szállt sivatag Éjszak pusztája felett.
 Nyert sik talaján vad szörnyü erőt,
 Nekidalmohodott, kétannyira nőtt.
 De unta a pusztát. Mit ér az erő,
 Hol a pásztor az úr, a földön heverő,
 Ki bölcs nyugalommal csak rákacagott,
 — Mig rajta botolt át, — jóizü nagyot.
 Dúlt, fúlt, nekilendült, felszállt. „Nosza hát,
 Nézd, nyáj buta öre!
 Itt én üzöm előre
 Felhők suta, lomha, nagy, szürke raját.“
 Hogy bösz bikamódra szétszórta e nyáját,
 Nagy vargabetűvel napmentébe szállt.
 Ott érte a várost, az új Babilont,
 Léhán, duhajúl utcáiba ront.
 Tornyos palotáin az ablakokat
 Tördelte, kitépte. Hullt a vakolat
 És hullt a cserép, a tető, a plakát,
 Göngyölt kifelé ernyőt, tunikát.
 Egy finom uracskát (kezébe csokor)
 Felkap kötekedve és táncba sodor.
 Aztán hahotázva egy pár gyereket
 Az út közepéről a szélire vet.
 Kedvére, hogy így kimulatta magát,
 Elszállt fűtyürészve erdőn, falun át,
 Düllöng. Csap a fákra. Galy, lomb lepereg.
 Pörget, zavar, üldöz, csirkét, szemetet.
 Lám, lám, szelidül már a hetyke legény,
 Buckákat emelne a part fővényén,
 Nem bírja. Leül. Dalt hall, — ez a vég.
 Az Éjszaki tenger dalolt neki rég.
 Egy játszi habon, mely a partra szaladt,
 Lefeküdt, elaludt és halva maradt.

Barcsai-Fehér Géza.

EGY ESET A SOK KÖZÜL.

(Kávéházi mese.)

A híd közepére értünk, ott megálltunk.

— Hát ez az!... Nézz körül!... Nézd!...

Nekitámaszkodtunk a híd korlátjának.

Mélyen alattunk halk nessel folyt tova a Maros; hullámain sárga csíkokban tört meg a parti lámpák fénye. Balról, a vasúti állomás felől, mozdonyok sistergése-füttyentése hallatszott és piros szikrák szálltak a magasba. Jobbról hársfavirág illatát hozta a szellő és az illattal együtt sok ember beszélgetésének duruzsoló zaját; az egyhangú zajt néha-néha klarinétvijjogás és a nagybögő mély hangja tarkította. Messzi előttünk, mintha a levegőben volna, pásztortűz fénylett egy hegyoldalon. S az egészre sejtelmesen borult rá a nyáréji csillagos égbolt.

Ifjú lelkem itta, habzsolta a képet. Nagyon tetszett. Pedig nem először láttam, csak éppen hogy már hosszabb ideje nem. S még telve voltam merő rajongással. Nem bírtam másként, kellett, tehát áradoztam:

— Nézd! Nézd!... Istennek jókedve volt; ideteremtette a szépet!... Nézd! Nézd!... Mondd, lehet ezt nem szeretni?!...

A sötétben nemigen láthattam, inkább csak sejtettem könnyed vállvonását:

— Szép, szép.

Nagyon közönyösen hangzott, persze nem hagyhattam ennyiben. Erőltettem:

— De ember! Nézd! Nézd!... Ott balra most is folyik a munka; gépek sisteregnek, tüzes szikrák szállnak. Ez a próza... És ott messzi elől, ott a poézis, a páasztortűz. Talán bús tilinkószóba fojtja ott bánatát egy legény... És hallod innen jobbról a gondtalan emberek vidám zaját? Figyelj! Hallod? Búgó asszonyi nevetés. Üde leánykacagás. Muzsika... És én ezt mind egyszerre látom, hallom! És érzem, hogy ez az egész, így együtt, ez az élet!...

— Na, nem egészen.

— De nézd! Nézd!...

— Nem egészen. Ez itt csak egy részlete annak, amit te életnek mondasz. A lelkemnek talán elég, de testem is van. Muzsika? Igen. De hiányzik mellőle a bor. Búgó asszonyi nevetés? Üde leánykacagás? Igen. De mit ér, ha csupán hallom, messziről, és szomjas az ajkam?!

Ó! Felragyogott bennem az öröm: most diadalmaskodom! Ezúttal le nem gyűrhet ez a cinizmus, de nem ám! Ez egyszer megfelelek, de meg ám! És szóltam:

— Hiszen ez az! Éppen ez! Mert ne hidd, hogy először állok itt, először gyönyörködöm ebben. Bizony már máskor is. Tavaly. És nem egyedül. Egy leánnyal. És... és egy csók... az emlék...

Megint nemigen láttam a sötétben, inkább csak sejtettem könnyed kézlegyintését:

— Emlék?! Volt, nincs. Ami van, csak az az élet. Ami van!

Egy távoli toronyóra kilencet ütött.

— Most pedig kilenc óra van. Gyerünk! — mondta merész fordulattal és elindult.

Valamilyen lázongó, dühös keserűséget éreztem a torkomban. Hogy miért kell túrnöm ezt a bántóan fensőbbes hangot?! Milyen joron merészel ez az ember így lekezelni engem?! Annak a mindössze öt esztendőnek alapján, amellyel idősebb és többet élt mint én? Nem engedem! Nem tűröm!... — s a kezem is ökölbe szorult. De azért, hát igen, csendesen mégis utánakullogtam.

A parton, amerről a sétálgató embertömeg zsvivaját és a cigányzenét hallottuk, a virágzó hársfák mögött, fényárban úsztak a kávéház nagy ablaktáblái. Oda igyekeztünk.

Első pillanatban meghökkenett az iménti kép után most a vakítóan fehér fényözön, az izzadság fülledt szaga és sok minden. A következő pillanatban azonban már észrevettem, hogy kíváncsi tekintetek szegeződnek reánk és... hát igen, mondom, még túlnantúl ifjú voltam: jólesett a közfigyelem központjában lenni. Hasonló szempontokból jólesett az is, hogy a tulajdonos a maga teljes gömbölyűségében sietve penderült elénk, mihelyt észrevett. Pedig feltűnően igyekvő üdvözlése sokkal inkább szólt a társamnak, semmint nekem. Majd hogy meg nem ölelte, úgy örvendett a láttának:

— Alásszolgája, kedves, jó nagyságos úr! Alázatos szolgájuk vagyok!... Méltóztassék! Méltóztassanak!... De rég nem volt szerencsém, kedves, jó nagyságos úr! Azóta?... ahaj! tessék nézni, milyen ócska már minden; egyetlen tükröt sem törtek be azóta!... Parancsolnak? Különben tessenek csak rámbízni, majd én!... Miska! — kiáltott a pincér után, mégis maga rohant el a borért.

Hát igen, hazudnék, ha el nem ismerném: egyszeriben megvesztegett ez a figyelem és figyelmesség: már tetszett itt is. Az a kép ott künn persze más volt, de bizony szép itt is. Van, határozottan van ebben is valami, ami kellemessé teheti az életet annak, aki szerelmes az életbe. S én tagadhatatlanul szerelmes voltam belé. Akkor még igen. Tehát már tetszett itt is. Tetszettek az apró márványasztalok körül otthonosan üldögélő emberek; mindegyikük típusa a maga nemének. Tetszett a magamagátkellető cigányzene, ahogyan zsírosan barna ábrázatjában vércsemódjára járt a primás szeme: kire lehetne lecsapni, kiből lehetne egy-két tizezt kimuzsikálni? Tetszett az emberek fölött furcsa alakzatokban gomolygó füstfelhő. És tetszettek a füsttől-portól már nem is ragyogó, hanem bágyadtan kékes tükrök. A tükrök! Bizony-bizony, hogy igaza van a tulajdonosnak: elkelnének helyükbe újak, már nagyon ócskák, rég nem törtek-zúztak itt...

Perc sem kellett hozzá, hogy mindent észrevegyek, meglássak, felfogjak és ennek eredményeként csupa kellemes érzés áramoljon át rajtam. Annak a dühös keserűségnek már ízét sem éreztem. Elpárolgott, elillant, mintha nem is lett volna.

Ámde megszólalt a cimborám:

— Ugye, hogy itt lenni szintén ér annyit, mint ott a híd közepén állni és állni és fuvolahangon érzelegni... egy emlékről?

Azon nyomban ismét felgyülemlett bennem minden. Nem, nem vagyok

hajlandó ezt a hangot továbbra is túrni! Nem, azért sem engedek a magaméból!... Sértődött haraggal néztem rá, ahogyan csak a nagyon ifjú ifjak tudnak nézni. Különös-élesen láttam most a két mély ráncot az ajka szélén, de úgy találtam, hogy ezek az életbarázdák immár semmiesetre sem imponálnak nekem, semmiesetre sem!

— Naa, kis öreg! Azért nem kell haragudni! — mondta azután és megkóstolta a bort. — Jó. Kitünő... Szervusz!

Csupán ösztönös mozdulattal, de szó nélkül koccintottam én is oda a magam poharát az övéhez.

A két barázda az ajka szélén szögbe ugrott. Mosolygott.

— Nos, hogy volt az a nagy eset? Mi az az emlék?

Hallgattam. Csökönyösen. Makacsul.

— Nos?

És megismételte:

— Nos?

Az érdeklődés mégis hízelgett. Feleltem, bár kelletve, nagyképűsködvé:

— Semmi „nagy eset“. Semmi különös. Éppen csak, hogy rámszakadt valami nyugtalanságféle... izé... az emlékezés, ahogy ott álltam a híd közepén és... Eh, nem érdemes beszélni róla!

Az a két barázda az ajka szélén még hegyesebb szögbe húzódott. Töltött, koccintott, ittunk, aztán újból töltött és megint koccintottunk, ittunk. Most persze tudom, de akkor nem sejtettem, hogy a továbbiakhoz kellett ez a sűrű pohárürítgetés; borozás közben az emberek úgyis mindig arról beszélnek, amiről nem érdemes beszélni.

— Csinos volt? — kérdezte.

— Ki?

— A leány.

— Fekete haja volt és mindig borzas. Fekete volt a szeme is és olyan különösen csillogott mindig, akár a bogaré. Termete ingerlően karcsú. S a lába... a lába! Miért nem rímelnek a költők a lábakról, csakis a lábakról?! Ha láttad volna vékony bokája fölött azt a finomvonalú hajlást! Hogy feszült rajta a selyemharisnyája! Ó!...

— És?

— Vicának hívták. És... tavaly történt, ilyenkor, nyáron. Itt ismerkedtem meg vele a parton, a hársfák alatt. Itt találkoztunk azon a bizonyos estén is. Üldögéltünk egy padon, majd meg sétálgattunk. Roppant jóérzés volt mellette menni, vele együtt lenni. A tömeg azonban lökdösött, elszakított egymástól. Panaszkodtam emiatt s ő hát kézenfogott, odavezetett a híd közepére, hogy ott nem járkálnak, nem lökdösnek, egyedül vagyunk. És ott álltunk és rákönyököltünk a korlátra és néztük a folyó tükreán táncoló lámpafényt és a vasúti állomásnál magasraszálló szikrákat és hallgattuk a muzsikát innen... Olyan szép volt minden! Olyan szép! Ha te ezt át tudnád érezni!...

— Jó, és?

— És egyszer közelhajolt arcával az enyémhez, éreztem a haja illatját, ez megcirógatott és édes bizsergés futott át rajtam. Még nemigen mertem egyideig, de aztán feléje fordítottam arcomat és ajkammal önkéntelenül is érintettem bársonyos orcáját. Aztán lassan-lassan ő is felémfordította az arcát, egészen szemtől-szembe, s ajkaink önkéntelenül

is találkoztak és hosszú-hosszú csókba forrtak össze. Egyetlen szavunk sem kísérte mindezt. És olyan szép volt ez így! Olyan szép!...

— Na és?

— És? ... Semmi. Mikor már későre járt, hazakísértem. Csak rövid vendégségben volt itt; ott lakott a posta mellett... Azóta nem láttam, mit sem tudok róla.

A két barázda az ajka szélén hegyesszögbe tompaszögbe szélesedett. Ez gúnymosolyt jelentett.

— És ezért? Ezért? Ó, te!...

Éreztem, hogy fejembe tódul a vér. Hirtelen gyülemllett indulatommal már alig-alig bírtam. Rekedten, nyersen vágtam vissza:

— Mit: én?! Mi??

Az a bizonyos tompaszög újból hegyesszöggé alakult át: arcán a gúnymosoly ismét tiszta, nyílt mosollyá változott. Tekintete is nyílt, tiszta szándékkal símogatót, cirógatót:

— Nonono, kis öreg! — csitított és újabb üveg borért intett a pincérnek.

Töltött, koccintottunk, ittunk. És megint. És megint. Csak azután folytatta:

— Hidd el, nem érdemes így, ahogy te. Nincs értelme. Mert szerelem? Ki tudja: valójában milyen az?! Ritkán, talán sohasem olyan, amilyenként a regényekben szerepel. Amiben nem is az a nagyobbik baj, hogy milyenek írja meg az író, hanem, hogy mit olvas bele az olvasó: te is. Mert bizony-bizony mondom neked, hogy az ilyen elképzelések csak ronthatnak a lényegen. Hiszen jó a mámor, jó, ám a kijózanodással mindig együttjár valamilyen kesernyés utóíz. Még nem tapasztaltad? Hát azért mondom: nincs értelme így, ahogy te most. Az ember szeret és pont, majd aztán feled és megint pont. De miért fuvolahangokon érzegni fölötte?! Lám, én épp mielőtt elhatároztam, hogy emlékezésül egykor itt-töltött napjaimra, ezen a vidéken, nálatok fogok nyaralni, szintén szerelmes voltam. Kerek öt napig. Természetesen a magam módja szerint és a fővárosi viszonyok szabta lehetőségek között. Ott a Duna-hidak ugyanis nincsenek hasonló célokra berendezve, mint itt a Maros-hídnak éppen a közepe. Pedig szerelmem tárgyára szinte szóról-szóra alkalmazhatnám a te leírásodat a tiédéről. Ő is fekete volt és borzas; a szeme is csillogó fekete bogárszem; formás lábán ugyancsak feszült a selyemharisnya. Csak a neve volt más, előkelőbb: Daisy. Tudod, ez illett neki. Mert táncosnő volt a Rose Rouge-ban. Öt napig szerelmes voltam belé. Elköltöttem reá egy csomó pénzt és most pont. Talán búsuljak?!...

A léhán oktató hang csak még erősebben felpuskaporozott. De talán ennél is sokkal inkább valami más.

— Mit emlegetsz egy effélét?! Egy efféle táncosnőt?! .

Tettetett műcsodálkozással válaszolt:

— Hiszen az is csak nő! Ez is, az is. Nem egyre megy?

— Eh! — legyintettem ingerülten s immár magam nyúltam a pohár után, hogy dühös szótlansággal ürítsem egyiket a másik után.

Igen, persze, a bor már hatott rám, már dolgozott bennem. Úgy emlékszem azonban, mégsem a mámor színezte ki tovább azt, ami azután csodálatosan elkövetkezett.

A pincér épp a harmadik üveget rakta elének az asztalra, amikor kellő feltűnés közepett ismét jött valaki a kávéházba.

Egy pár. Férfi és nő.

Az arcok kíváncsian mind arra fordultak. A miénk is. Egyetlen pillantásom elegendő volt hozzá: szívem nagyot dobbant, nagyon nagyot, hogy rögtön azután zakatolva himnusozzon. Vica! Vica! Itt van! Itt van!!... Meddig tartott így, nem tudom. Talán csak egy röviden hosszú pillanatig. Mert már elröppent a cimborám ajkáról is a szó:

— No nézd csak! A Daisy!

Mintha rámszakadt volna az egész kávéház, vagy mintha én zuhanam volna valahonnan a magasból valahová a mélybe. Mintha nem is lett volna az én hangom a még kételkedő, még reménykedő kérdés:

— K... kicsoda??

— Daisy. A táncosnő. Kiről épp meséltem.

Vad lendülettel csapott kezem a karjára:

— Hazudsz! Hazudsz!

Láttam azokat az életbarázdákat az ajka szélén komollyá egyenesedni. Láttam az őszinte részvétet a szemében. Ő már értett, már tudott mindent. Én is már értettem, tudtam mindent. Csak valamilyen különös kábulat volt még rajtam. És fájt valami, valami fájt.

Tekintetem tétován siklott le a cimborám komolyan komoly arcáról oda, ahol az a pár letelepedett. A kövér tulajdonos már mellettük hajlongott, a pincér is ott haptákolt, a cigány is már feléjük sandított és új tánc-zenébe fogott. Tánc-zenébe! Persze! Hiszen itt talán mindenki tudott, amit tudott, csupáncsak én, ó, én!...

Szörnyű elkeseredéssel már tombolt bennem a tehetetlen szitok:

— Cafat! Cafat!

S most... most egyszerre ránkröppent a nő pillantása, kettőnkre, és megpihent rajtunk. Szépen ívelt fekete szemöldöke némi csodálkozásba rándult, de mindjárt azután csöppnyi mosolyba illesztette csöpp száját, majd meg kissé összehúzta bal szemét, — kacsintott.

Hirtelen megragadtam a teli borosüveget és szilaj erővel belevágtam a szemközti tükörbe.

A tükör csörömpölve tört össze száz darabra. A cigányok kezében megnyikkantak a vonók. A kávéház lármája megszakadt. Síri csend lett. De alig egy percre. A következő percben már boldog mosollyal, kézdörzsölve gurult felénk a tulajdonos, cimborám arcán ismét hegyesszögbe csúcsosodott a két barázda, a zene friss lendülettel szólalt meg újból, a zaj is általánossá lett megint.

És a zsvajon áthangzott Daisy-Vica csengő kacagása.

Szégyletem magamat. Nagyon.

Vida Péter.

AZ ÁRVERÉS.

Sohasem lehetett egész bizonyosan megállapítani, hogy kinek jutott először eszébe a dolog. Talán a jegyzőné említette meg, de az is lehetséges, hogy a kántor szólt róla először, amikor odafent járt a kasznárlakban holmi kis járandóságokért, amelyek még a gyászmise után maradtak vissza, — mert tetszik tudni, az ilyenfajta szegény embernek nehéz a sorsa —, különben a világért sem zavarta volna a gyászoló özvegyet, de így, míg az özvegy előkereste a pénzt, — bizony csupa keserves aprópénzből telt ki az összeg —, azalatt a mester úrnak ugyancsak jól körüljárt a szeme.

— Mit tetszik most csinálni ezzel a temérdek holmival? — kérdezte érdeklődve, míg magában arra gondolt, hogy az a szép tükrös szekrény éppen jó lenne az ő Mariska leányának.

Az özvegy épp a krajcárokat olvasta ki — csin-csin — és a szeme szeliden megrebbent. Bizony egy kicsit vörös és puffadt volt most ez a jóságos kék szem, mintha a nemzetes asszony éjszakánként néha sírna, mégis egy pillanatra futó mosoly derítette fel, amint körülnézett a jólismert, ósdi bútorokon.

— Semmit. Megtartom a holmimat, valahol majd csak akad helyünk — szólt s a kántor kinyújtott, nedves tenyerébe csúsztatta a pénzt.

— Okosan, okosan — helyeselte az buzgón és míg mély bókolással kifelé hátrált, alásan az özvegy kegyeibe ajánlva magát, szíve mélyén dühösen búcsúzott a Mariska szekrényétől.

— Gőgös koldusfajta — acsarkodott elmenőben —, még most sem adná alább!

Az is meglehet, bár nem tudom bizonyosan, hogy a plébános úr is beszélt valamit az özvegynek, az ő szép, édeskés módján, mellyel mintha szöközben mindig valami cukrocskát forgatna összecucosorodott szájában; annyi tény, hogy az özvegy kasznárné ezidőben határozta el, hogy beszélni fog az urasággal.

Az uraság nem volt éppen nagyon régen a birtokon. Nem nagyon régen. Sőt, ahhoz képest, hogy milyen előkelően viselte magát, nagyon is rövid ideje volt ott. A nemzetes asszony ura, a megboldogult kasznár úr, már jó néhány esztendő során szolgálta a néhai grófi családot, — már a fejét is behavazta a dér —, mikor a birtok gazdát cserélt.

Az özvegy azért megtisztelte az uraságot és a legjobb gyászruháját vette fel, még a fátyolt is mélyen leeresztette, mintha csak audienciára menne. Szelid, törékeny alakja egészen elveszett a nehéz kreppek tömegében, melyek mintha még át lettek volna itatva a temetés illatával, a gyertyafüst, hervadó virágok és tömjén különös keverékével.

Az uraság kitüntető leereszkedéssel fogadta. Hellyel kínálta meg és ő maga is leült nagy karosszékebe az íróasztal előtt. Az özvegy bejelentette látogatását és így volt alkalma kellelőleg tanulmányozni, hogy viselkedik egy nemeslelkű főúr, elhalt alárendeltje nejevel.

— Mit kíván, asszonyom — szólt fehér, puha ujjaival a papírvágó kést forgatva. — Elhúnyt férje annyira kiérdemelte elismerésünket, hogy hajlandók vagyunk a legmesszebbmenő — itt óvatosan kereste a szót, nehogy túlsokat mondjon —, a legmesszebbmenő részvétre.

Az özvegy halvány reménnyel emelte fel fáradt fejét.

— A lakás miatt jöttem, — mondta felbátorodva és nézte az uraság fehér kezét, amelyben most megállott a játékos kés.

— Ó, a lakás miatt? Remélem, azt akarja mondani, hogy mikor adja át? — Az özvegy összekulcsolta a kezét. — Tudom, hogy ez magának kellemetlen kérdés, de azt csak belátja, hogy elég méltányos voltam?! — Az uraság kezdett ideges lenni és ha ideges volt, mindig megfélekedezett róla, hogy mint viselkedik egy nemeslelkű főúr ilyen, vagy amolyan helyzetekben. — Nézze, a maga ura már egy éve, hogy meghalt és én nem zaklattam magát addig...

— Amíg a leányom is meg nem halt — fejezte be az özvegy és a szemét elöntötte a könny.

Az uraság idegesen feszengett székén: no most egy dráma jön, négy felvonásban, — de a nemzetes asszony jól uralkodott magán. Csak befelé csordultak halkan a könnyei, de ezt az uraság nem vette észre.

— Az Isten áldja meg érte, hogy amíg a leányom élt, nem kergetett el bennünket... Szegény, hervadó kis virágom legalább abba a földbe hullt le, amelyből sarjadzott... De ő nem is bírta volna el a vándorlást; ha menünk kellett volna, nem jutott volna tovább a küszöbnél. Én azonban erős vagyok — az özvegy kicsi volt és szánalmasan törekeny —, így hát a világért sem venném tovább igénybe a jóságát. Néhány hét múlva úgy is a rokonaimhoz megyek és akkor át fogom adni a lakást az utódnak.

— Ó, hiszen ez egész okos asszony — és az uraság ismét visszanyerte kegyúri mosolyát. — Tehát mit kíván akkor a lakásról mondani? A netáni károkat készséggel elengedem, az ön ura igen derék ember volt...

— Igen, az uram harminc évig szolgálta ezt a birtokot és én most különös kegyképen azt kérem, hogy ha olyan szíves volna, valami szerény kis kamrácskát, vagy a magtárban egy zugot kiutalni nekem, ahová a bútoraimat elraktározom.

Szelid, kék pillantása könnyörgőleg mélyedt az uraság szemébe, de ez makacsul elfordította a tekintetét.

—Hm, hm, valami kis zugocsát a bútornak! Szóval egy bútorraktárt? Nem gondolja, hogy ez egy kissé bonyolult ügy? Ön elmegy erről a vidékről; mondjuk betörés fordul elő és akkor ön engem beperelhet kártérítésért?

— Nem fogom beperelni — szólt az özvegy és a könnyei között halványan elmosolyodott.

— Vagy mondjuk tűz támad, egy ilyen bútorraktár valóságos tűzfészek... és nekem leég az egész magtáram, akkor meg én hiába perelném be magát kártérítésért.

Ez valószerűnek látszott és az özvegy kezdte reménytelennek érezni az ügyét... Az uraságban felébredt az üzleti szellem és most már végképp oda volt a főúri magatartás.

— Nézze, maga sokkal jobban jár, ha egy árverést rendez és eladja azt a sok ócska lim-lomot. Minek az magának? Hogy lássa, mennyire kész vagyok támogatni az ügyét, majd szólok egy emberemnek, aki jól felveri

az árakat. Vagy nem kell magának a pénz? De ilyen bonyolult kérdéseket ne intézzon hozzám... Bútorraktárt, egy ilyen tűzfészket nem adhatok a britokomon, már a maga jól felfogott érdekében sem.

Az özvegy felszedelőzködött, kreppeivel és a hervadás bús illatával együtt és szomorúan, kicsit szégyenkezve, elhagyta a szobát.

Azután még több helyen próbálkozott. De elég volt egy hűvös pillantás és megrettenve vonult vissza.

— Ugyan édes szívem, miért kötöd magadat ehhez a tervhez — buzgólkodott a jegyzőné jóindulattal. — Látod, ha te elmész innen, csak teher lenne számodra ez a hátrahagyott holmi. Majd én felmegyek valamelyik nap és kicsinosítunk mindent, azután megtartjuk azt a híres árverést. Ez lesz a legjobb, az uram is azt mondja. Kapsz egy jó esomó pénzt és azután könnyen beszélsz!

Az özvegy elgondolkozott. Hogy magyarázza meg nekik? Ki fogja ezek közül az emberek közül megérteni, hogy micsoda láthatatlan és mégis erős szálak fűzik azokhoz a vén bútorokhoz. De még mindig makacszkodott, amint az emberek mondták, valójában még mindig élt a szívében egy halvány remény, mint a halálraítéltnek a kegyelmi kérvény.

Azzal a távoli rokonával, ki most egyedüli rokon maradt a számára, hajdanán együtt gyerekeskedtek. Igaz, hogy már évek óta elszakadtak egymástól, de most mégis náluk fogja leélni egyhangú, özvegyi napjait. Az a rokon szintén emlékezhet gyermekkorából a vén diófabútorokra és talán meglágyul a szíve. Féléjszakába került az özvegynek, míg megírta a levelet. A levél nyelvtani szempontból igen gyenge alkotmány volt, de a kasznárné beleírta egész lelkét és sűrűn megöntözte könnyeivel.

Nagyon bízott a sikerben és míg a választ várta, titokzatos arccal járt-kelt a házban és jóságos hervadt szájaszélén néha sápadt mosoly jelent meg.

— Mikor lesz az árverés? — kérdezte figyelmesen a kántor, aki valamiért nagyon érdeklődött.

— Mikor adja át a lakást? — sürgette az uraság, mivel azt hitte, ő elég méltányos volt.

— Csak egy pár napig várjanak még, — esengett az özvegy és gyakran futkosott a postára. Végre megjött a válasz. A rokon azt írta, hogy ők nagyon megértő emberek az urával együtt és belátják, hogy az özvegy a sok csapás következtén igen zavart lelkiállapotban lehet és így nem változtatják meg ajánlatukat. Akármikor jön, szívesen látják, csak nézze, hogy azt a sok ócskaságot mielőbb eladja. Itt úgysem volna hely a számára, ami pedig azt illeti, hogy ők küldjenek pénzt a szállításra, hát örülnének, ha arra volna, amire maguknak kell, de ezt ne vegye célzásnak, mert ők azért tudják, mi a kötelességük és rokoni szeretettel várják.

Ez kegyetlen csapás volt, de Istenem! Hogy is lehet olyan naiv valaki, hogy amit az idegenektől nem kapott meg, a rokonaitól várja?

Az özvegy most beadta a derekát.

— Megjött az esze, — vélte az uraság és szólt az emberének, hogy amit pénzáldozat nélkül elérhet, tegye meg a kasznárné javára.

Az árverés előtt való este a jegyzőné jó sokáig ott virrasztott az özvegynél.

— Ne vedd úgy a szívedre, lelkem — vigasztalgatta, de ez mintha nem is hallotta volna, kábán maga elé meredt. Azután egyedül maradt.

Meggyújtott minden lámpát és egymásba tárta a szobákat. Úgy bolyongott végig, száraz, könnytelen szemekkel, megállva, majd újra elindulva és el-elmormogott magában, mintha eszelős lenne... Harminc évig élt itt szelid, csendes, munkás életet. A fiatalsága, a szerelme, gyermekének első lélekzése, kedves halottjainak utolsó hörgése, most mind ott kísértett körötte a végtelen, néma éjszakában. A lámpák utolsót pislogtak és az első belopódzó napsugárral felvirradt az árverés napja. A kasznárné vértelen arca mint fakó kísértet úgy tekintett ki, azon az ablakon, hol annyiszor állt üde jókedvvel, munkás, friss hajnalokon.

— Mi lesz itt? — kérdezte a belépő cselédet — és a lassan gyülekező tömegre mutatott.

A leány ijedten bámult reá.

— Hát árverés, hisz' a nemzeti asszony parancsolta!

Árverés! Mi az? Csak nem lehet, hogy most ezek az idegenek ide jöjjenek és szentségtelen kezekkel széttúrják a meghitt dolgait, melyek eltávozott kedveseinek utolsó emlékeit őrzik? Idáig úgy élt, mint egy álomban. Előbb elment az egyik, azután utána ment a másik is és őt itthagyták keservesen egyedül. De mégsem... Hisz' esténként felhúzta az ura óráját, hogy csengesse a hajnalt, mint negyven éven át mindig — és odakészítette az éjjeliszekrényre. A leánya kis házicipőjét is megmelengette szerető kezében és odatette a fehér ágy elé, hogy ne legyen hideg a kis lábának, ha majd felébred, akárcsak gyerekkorában szokta. És így elhitette magával, hogy valakinek még mindig szüksége van reá, hogy a kedvesek még visszajönnék néha, a régi diófabútorok közé.

Az emberek pedig kint egyre gyülekeztek és a beszédjük halk zsongása megfélemlítette. Mit akarnak ezek? Elfeledte, hogy ő maga hívta őket és meglapulva egy sarokban, reszketve figyelt reájuk.

Lassanként kilenc óra lett. A tömeg most már betódult az ajtón és szeges csizmáik felverték a port. A kántor ott tolongott az első közt és izzadt homlokát törülgetve, félszemével a Mariska szekrényét kereste. Zsebében megcsörgette a pénzét — talán a nemzeti asszony hatosai is közte voltak — és mint aki biztos a dolgában, elégedetten járt körül. A kikiáltó működni kezdett.

— Először... másodszer... senki többet, harmadszor!... A lezuhanó kalapács tompán csengett, a lárma és a tolongás elszédítette az özvegyet. Meghúzódott a sarokban és a sűrű porfelhőn át mint egy ködfátyolon keresztül nézte az izzadó tömeget. A meleg kiállhatatlan lett.

— Egy tükrös szekrény, két fiókkal... Kikiáltási ár... — A kántor sietve előrobogott, a könyökével törve utat és már messziről nyújtotta a pénzt. Az uraság embere azonban észrevette, hogy ez jó vevő és ráajánlott tíz koronával.

A kántor felhorkant. Ő is feljebb licitált. A megbízott mosolygott lelógó orra alatt és mindaddig ígéretett többet, míg veszedelem nélkül tehette. A kántor egészen vörös volt és lihegett, mire a magáénak mondhatta a szekrényt. Az özvegy csak figyelt szép csendesesen, de mikor látta, hogy két izmos legény megragadja a szekrényt és viszi kifelé, a kántor vezetése alatt, előugrott és éleset sikoltott.

— Tegyétek le! Nem adom! Nem eladó semmi! — Megállt a szekrény előtt és sápadt arca visszatükröződött az üvegben. — Ennél a tükörnél öltözködtem, mikor bálba mentem a városba! — kiabálta izgatottan és

ősz haját hátrasimítva belemeredt a tükörlapba... Talán egy ifjú asszonyarc mosolygott onnan vissza reá.

— Ne bolodozzan a nemzetes asszony, én ezt már megvettem, ez a törvény jogánál fogva az enyém! Vigyétek — mondta a kántor — és a legények ismét indulni akartak. De az özvegy nem tágitott a tükör előtt.

— Az uram azt mondta, hogy szép vagyok és az ölében vitt ki a kocsihoz, hogy át ne ázzon a báli topánkám... Ugy-e, nem veszitek el tőlem, jó emberek? — kérdezte és kezét kérőleg tette a két paraszt vállára. — Ezek tétovázva álltak, de a kántor dühösen intett.

— Csak nem hallgattok az ilyen fecsegésre! No, gyerünk! Hová báméskodtok...

A jegyzőné félrevonta az özvegyet és a parasztok megbotránkozva rázták a fejüket.

Ki hitte volna, hogy ilyen zsugori, majd a lelke szakad ki azért a pár hitvány bútorért.

— Az ura temetésén se volt úgy oda — vélekedett az egyik néni, aki sirató asszony volt és így szakértő a temetéseken.

A vásárlási kedv lelohadt egy percre, de azután megfélekedtek az özvegyről és átengedték magukat kapzsi ösztöneiknek. A kalapács tompán csengett. Először... másodszer... senki többet, harmadszor... És az özvegy szemei előtt egyenként vonultak el, mint elmúlt életének víziói, a régi bútorok: az ágy... abban született a kisleánya... A nagy diófa asztal, melyen karácsonykor a fenyőfa állott... Ó, hogy örült neki a kicsi... Jaj! most az íróasztalt viszik, ahol az urát halva találták, szorogos kezébe beledermedve a toll.

És így ment el egyenkint minden. A kasznárné csak tördelte a kezét, néha utána szaladt az embereknek, ha egy-egy kedves darabját vitték, de a jegyzőné mindig mellette volt és lecsillapította. Okosan beszélt hozzá és az özvegy később megcsendesedett. Csak ült a sarokban meghúzódva és mint egy szepegő gyerek, elnézte napestig az ismerős és mégis ismeretlen arcokat. A túrhetetlen meleg lassan engedni kezdett, a lárma mindig kevesebb lett, a por leülepedett és mire az árnyékok hosszan reáfeküdtek a kasznárházra, a tömeg lassan eloszlott.

— No, szerencsére ez is megvolt — fohászkodott fel a jegyzőné —, a rosszán már túl vagy! Hál' Istennek minden elkelt — és boldogan mutatta az üres lakást... Az özvegy mereven nézett maga elé és alig is érezte, hogy a jegyzőné egy csomó pénzt dugott a zsebébe.

— Látod, szívem, milyen jó ez így — mondta becézgetve —, most nem indulsz annyira szegényen az útra. Szép összeg jött egybe... ezzel többre még, mint azzal a sok régi holmival.

Az árnyékok már ott csuszáltak körülöttük és az özvegy csak ült, mintha nem is hallaná, hogy egy jó asszony az elmenésre unszolja... A jegyzőné egyszer csak gondolt valamit — talán búcsúzni akart — és szép csendesén kisomfordált a szobából. Az özvegy magára maradt, de az egész nap eseményei, mint poros, forró kísértetek, ott táncoltak körötte. A félhomályból a kántor izzadó alakja lihegett elő, a tükörös szekrényért tülekedve és az uraság fehér, nyálkás ujjáival a részvétét nyujtotta feléje, mint valami óriás jótéteményt... Csak a kedvesek nem jöttek, ahogy máskor szoktak.

— Eladtam őket! — jajdult fel az özvegy és eszébe jutott, hogy nincs

már meg a fehér ágy, amely elé a meleg cipőcskéket kikészíthetné és a ketyegő vén óra sem fogja többé elzengeni a hajnalt. — Hát akkor minek? Hát én minek... — didergett végig az özvegyen és még kisebb és gyengébb volt, mint rendesen, amidőn felállt és szétterjesztett kezekkel imbolygott végig az üres szobákon... Meglehet, hogy rég elmúlt vidám napok népesítették be az üres lakást. Dalos, friss, vidám ünnepek, munka, könny, öröm, család és minden, ami nélkül élni nem érdemes. A valóságban azonban csak egy kötélrészlet himbálódzott az egyik ablakrudon, valamelyik vevő feledhette ott — és a beáramló gyér, esti fényben csalogatólag intett az özvegynek. Az özvegy lépett egyet feléje, aztán habozott egy percig; de kintől erős széláram tódult be, mintha el akarta volna ragadni előle a kötelet. Az utolsó jóbarátot. Az özvegy erre ijedten utánakapott és görcsösen megragadta. Azután feltérdelt az ablak párkányára és megkínzott, törékeny alakja úgy tapadt oda a fekete gyászruhában, mint egy nyomorult kis denevér, melyet babonából szögeznek ki, kegyetlen parasztok...

— Elmegyek hozzátok! — sóhajtott fel megtörten és a kötélből megpróbált hurkot bogozni. De ekkor mintha valaki hátulról megérintette volna a kezét.

— Ez az út nem hozzánk vezet! — suttogta egy gyengéd fuvalat és valami lágy, édes árny hajolt fölé. — Lehet, hogy ez az árny az emlékek gyengédségéből összefonva, már régen a szobában rejtőzött, de az özvegyet csak most árasztotta el szerető melegsége. Szívén a fagyos kéreg felengedett. Elkezdett zokogni és közben a kötél, mintha szégyenkezne, kicsúszott a kezéből... Egész nap nem ejtett egy könnyet sem, de most valami mély, búgó és belülről felszakadt enyhüléssel sírt, míg a gyengéd árnyék — mely látszólag egy törékeny leányka erejével sem bírt — leemelte az ablakról. Aztán kézenfogva elvezette a csábító jóbaráttól és szelid árnyéke kezével megmutatta neki az utat, mely hosszú volt és szürke, nehéz napokkal terhes, de melyen már az özvegyek végtelen sora ballagott, hogy egyszer majd elérjen az elköltözött kedvesek után, az égi honba...

T. Hallósy Márta.

AZ ERDÉLYI PROBLÉMA.

Kéthetenkint meghozza a postás. Eleinte olyan idegenszerű volt: a postabélyegen idegen helynév, egy régi magyar városnak elferdített neve; a címlapon ott van, hogy mennyibe kerül az előfizetés belföldön és ez a belföld *nem* Magyarország. A címében is idegenszerű kifejezés van, magyarul és franciául: *magyar kisebbség*, egy új fogalom, melyhez Trianon magyarjának oly nehéz hozzátörödnie. S mégis hozzá kellett szoknunk: nekem a kéthetenkint beköszöntő folyóirat nem idegenszerű többé, azon sem lepődöm meg már, hogy hirdetései közt jó magyar nevű iparosok és kereskedők oláhul írják ki boltjuk címét és csak kisbetűvel, zárjelek közt tehetik hozzá a magyar utcanévet és a „saját házat“. Hogy is lehetne idegen a lap, melynek írói, hirdetői, még szedői is mind testvéreim, idegen uralom alá került magyarok! Annál nagyobb keserűség a folyóiratot olvasni. Pedig nincs benne hazafias vers, az orszáeg romlását sirató kuruc-nóta, még csak inrendenta Miatyánk és Hiszekegy nincs benne. A cikkek prózában írnak, nyugodt, csöndes hangon, nem átkozódnak és nem esküdöznek, mint hazai újságjaink, nem vádaskodnak és nem reménykednek. A jövőről egyáltalában nem esik szó náluk. Elnyomott kisebbségnek, az erőszak alatt, egyetlen pozitív feladata van: az adott pillanatban fenntartani nemzetiségét, s ezt egészében, károsodás nélkül adni át a következő pillanatoknak. Elnyomott nemzetiségnek nincs sem a jelenben, sem a jövőben fausti pillanata, melyet sajnálna, hogy az aeonokban elmerül. A jövőt a jelen percei határozzák meg, s ezek *egy* harc, melyet folyton-folyvást vívnia kell a végveszéllyel fenyegetett nemzetiség érdekében. Az ilyen keserű feladat elé állított emberek a jövőért nem szavalnak és nem táncolnak, a jövőre nem tósztoznak, egyáltalában nem beszélnek haszontalanul. Érzelmekre és érzelmek kifejezésére nincs idejük, mert minden napjuknak megvan a maga gondja, minden nap és óra meghozza az uralkodó nép részéről a támadást, melyet józanul, okokkal és nem ököllel, ténybeli adatok felsorolásával és nem lelkesedéssel kell megpróbálniok kivédeni. Hogy ez nem igen fog sikerülni, maguk is tudják majd minden esetben. A hatalmi mámorba merült uralkodó nemzet, mely jobb lelkét — *minden* nemzetnek van jobb lelke — elvetette magától és byzantin hagyományoktól nem idegen állami mindenhatóságát egy cél szolgálatába, a magyar nemzetiség szétzüllesztésére irányította, érvekre, az igazság és méltányosság érveire nem hallgat, ez csak természetes. Ezért olyan keserű és vizsgálatlan a folyóiratnak néhol szinte fagyosan tárgyilagos cikkeit olvasni. A szerzőknek nincsenek illuzióik és még sem hagyják abba a munkát, még sem szélednek szét, mert amit tesznek, ez az *egyetlen* nemzeti munka, ami a magyarság érdekében manapság, az adott viszonyok közt, tehető. Ha a nemzeti hős kifejezésből a sok használat folytán nem fogyott ki

a tartalom, úgy az kétségtelenül őket illeti meg, az erdélyi magyarságnak vállukon keresztet hordozó vezetőit.

Önzetlen, tiszta lélekből jövő munkásságnak megvan az eredménye, így az övéknek is. Nem ugyan az állammal szemben, mely a magyarság testi és lelki javainak elrablását célzó földosztó, egyházi, iskolaügyi és gazdasági rendelkezéseit zavartalanul, nemzetiségi ellenmondásra és könyörgésre rá sem hederítve hajtja végre és minoritási törvényhozáásával olyan monumentumot emel magának, melyre későbbi, jobb korok mint az embertelen, barbár denacionalizálás elrettentő példájára, *non plus ultra*-jára fognak tekinteni; *erre* az államra természetesen nem gyakoroltak hatást a szegény magyarság vezetői. Az ő nagy sikerük a társadalmi erők felébresztésében keresendő. A magyar minoritások közt manapság Erdély társadalmában van legtöbb erő és öntudat, talán több, mint az immár hasonlóképen felébredt csehországi magyarságban, nem is szólva a szerb uralom alá került testvéreinkről, akik a nagy katasztrófa óta még máig sem találtak önmagukra, akik vezető híján, műveltség és egység nélkül tévelyegnek és szabad vadászterületül szolgálnak szélsőbaloldali emigránsoknak csak úgy, mint a magyarság esküdt ellenségeinek, a szerb kormányradikálisoknak. A legutóbbi szerb választásokon a magyarság tízezrei adták szavazatukat ez utóbbiakra, félrevezetve hordón adott ígéretektől és alacsony választási fogásoktól. Erdélynek hatalmasan lélekző öntudata mintául szolgálhat e másik elnyomott minoritásnak.

Ez a napjainkban kifejlődött erdélyi magyar öntudat az egyetemes magyarság szempontjából is igen érdekes jelenség, melynek mivoltával kell, hogy minden magyar tisztában legyen. Kialakítóinak nézete szerint „Erdély valami *sui generis* politikai és erkölcsi fogalom, külön fejlődő egysége vallási és ethnikai különféleségeknek“.¹ Erdély, a régiék „bérces kis hazája“, külön határokkal rendelkező külön terület, melynek magyar lakossága eszerint lényegileg is különbözik, jellegben és multban, a többi magyarságtól. Mai pszichikai jellegét a költők és szépírók próbálják különálló egyéniséggé domborítani ki, a multbeli önállóságot, a magyar fejlődéstől eltérő arculatú „hamisítatlan erdélyi“ történetet a publicisták és a helyükön nemesen kitartó történészek készülnek kialakítani. Ezen cél szolgálatában indult meg legutóbb az eszmecsere, miként lehetne a specifikus erdélyi történetet, az általános magyar szempontoktól elválasztva, a nagyközönség rétegeiben is elterjeszteni; ilyen munka írására báró Bánffy Ferenc pályadíjat hajlandó kitűzni, az erdélyi történészek tanácsainak előzetes meghallgatása után.² Ez utóbbiak egyike meggyőződéssel hangoztatja: „Igenis, nekünk, erdélyi magyaroknak megvolt és máig is megvan a mi sajátos erdélyi magyar jellegünk, mely, bár a Királyhágón túlról szakadtunk el, e sajátos föld hatása alatt vált olyanná.“ *Elszakadtunk*, ez a szó mindennél jobban jellemzi az itt végbement folyamatot: az 1848-i erdélyi unió felbomlását és az erdélyi magyarságnak Budapesttől függetlenített konstituálását, mely igaz, hogy politikailag idegen erőszak hatása alatt ment végbe, de a politikai tények lelki következményeit most maguk az erdélyi magyarok vonják le. A nagy katasztrófa után számbaveszik magukat: a magyarság népszámlálását régi és új hivatalos adatok kritikájával, a román népszámlálás eredményeinek megrostálásával

¹ Magyar Kisebbség, 1925, 153. l.

² Eddig Krenner Miklós és Dékány Kálmán történészek szoltak hozzá a kérdéshez.

Jakabffy Elemér végezte el, egy csupa számoszlopból álló statisztikai munkában, melynek némaságában is beszédes adataival szemben a román kormány mit tehetett egyebet? — elkobozta a könyvet; de nem akadályozhatta meg, hogy belőle az elszakadt magyarság felismerje a saját hatalmi lehetőségeit, melyeket kell, hogy nagy számára és magasabb műveltségére támaszkodva előbb-utóbb megvalósítson. A jelenlegi „kisebbségi helyzet történetbölcsészeti igazolását“ Gyárfás Elemér kezdte meg Bethlen Miklósról, a bécsi fogságban meghalt erdélyi kancellárról írt munkájával, melynek nagy formátuma és képekkel díszített kiadása eléggé mutatja az erdélyi magyarság történeti érdeklődésébe vetett bizalmat. A könyv nem hoz új adatokat, ez nem is célja szerzőjének, aki maga sem céhbéli historikus. Munkája mégis alkalmas a speciális erdélyi öntudat multbeli megalapozására, sokkal inkább, mint az utóbbi évtizedek erdélyi szak-historikusainak, Szilágyi Sándor epigonjainak nagyszámú publikációi. Gyárfás könyve ismét a közönséghez szól, de mily gyökeresen eltérő történeti felfogásával az erdélyi dolgoknak, melyeknek nevezetességét és nemzeti érdemét a korábbi iskola leginkább abban a hatásban látta, melyet Erdély a magyar alkotmány és vallásszabadság fenntartása érdekében fejtett ki a nemzeti fejedelmek korában. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az unió korszakának, az 1848—1918 közötti évtizedeknek történetkutatói Erdély történetében szinte kizáróan csak oly momentumok iránt mutattak érzéket, melyek magyarországi szempontból is fontosak voltak. Másutt kimutattam, s nem ide tartozik, hogy a magyar történetet erdélyi szemmel nézték, s ezáltal elhanyagolták az általános magyar álláspontot, igaztalanokká váltak a nyugati magyarság működése iránt; most csak az érdekel bennünket, hogy a magyar történetre függesztett szemmel viszont Erdély specifikumát, a magyarországi fejlődéstől független erdélyi sorozatot is elhanyagolták. Az új szellem, melynek részleteit most szétboncoljuk, elsősorban az erdélyi történet öncélúságát, autarkiját akarja helyreállítani, s ebben öntudatlanul is követi a szászok példáját, kiknek monumentális „szász története“, a Teutsch püspöki család két kiemelkedő nemzedékének munkája, egyedül a szászok történetére korlátozva magát, e kis nép történeti és kulturális egységének egyik legszilárdabb, minden politikai nyomással dacoló vasabronosa lett. A hasonló magyar munka, az erdélyi magyar öntudat történeti megalapozása még hiányzik, de felfogásának körvonalai már most kitetszenek Gyárfás Bethlen-életrajzából és ugyan-csak az ő összegyűjtött cikkeiből és tanulmányaiból.³

Ez új felfogás visszatér Cserey Mihályhoz, az erdélyi nemzeti fejedelemség tönkrementjének, Habsburg-uralom alá kerülésének történetírójához, aki Erdély haldoklását, a két Apaffy Mihály zavaros korszakát és rá Rabutin elnyomását személyesen végigszenvedvén, az erdélyi sors tragikumát abban találta, hogy a kis ország önmagával meg nem elégedvén, „idegen fiakkal puhán cimborált“ és önállóságáról lemondott. Cserey nemcsak a Habsburg-uralomnak Erdélyre kiterjesztését tartotta károsnak, a magyarországi magyar befolyásnak éppen úgy ellensége volt. Gyárfás ugyanezen nyomokon halad. Munkájában Cserey Mihály előadását, valamint Bethlen Miklós önéletrajzát bő részletekben átvéve, minden egyes alkalommal kiemeli a magyarországi befolyás káros voltát. Már Cserey

³ Gyárfás Elemér, Erdélyi problémák, 1903—23, kiadja az Erdélyi Irodalmi Társaság, Kolozsvár, 1923.

is attól számítja Erdélyország pusztulását, hogy Teleki Mihály befogadta a bujdosókat, kik a Zrínyi-Nádasdy-összeesküvés után menekülni igyekeztek; ezeknek bejövetele „veszté el mind az erdélyi ős hazafiakból álló urakat, mind pedig az egész erdélyi szép fejedelemséget és szabadságot“, panaszolja Tacitusként a reszpublika romjain, a habsburgi szolgálatba lépett Cserey. Gyárfásnál hasonlóképen a bujdosók a bűnbakok, az erdélyi politika rossz szellemei, s Erdély önállóságának sirásói, de a legnagyobb sirásó, a legtöbb felelősséggel megterhelve, maga Teleki Mihály, az országot a Habsburgok kezébe játszó intrikus kancellár. Ezt a megállapítást nemcsak Cserey és Bethlen Miklós, a kancellár politikájának ellenségei, adják a szerző tollába, közrejátszik itt az 1918-as katasztrófa hatása, mihez képest a könyvnek egy hasonlóképp erdélyi gondolkozású bírálója találóan jegyzi meg, hogy „az események mai világánál“ kihámozható belőle az igazság: Erdélynek buknia kellett, mert saját érdekével nem gondolva, a magyar érdekeket helyezte előtérbe. Bethlen Miklós viszont az erdélyi érdek heroikus képviselőjének tűnik fel, aki gigászi küzdelmet folytat az önkormányzat, Erdélynek Magyarországtól és a Habsburgoktól való függetlensége érdekében.

Régi és új itt is, mint korunkban minden téren, összeütközik egymással. A kiegyezés korszakának felfogása szerint a bujdosók a magyar szabadság napját vitték magukkal a magyar területről, mely Ampringen és Caraffa uralma alatt végkép árnyékba merült; a magyar szabadságot ekkor is Erdély őrizte meg és adta vissza Magyarországnak, mikor a virradat beköszöntésével, Thököly Imre mozgalmában újra felkelt a magyar függetlenség napja. Az új felfogás mereven tagadja a korábbit, mert kiindulópontja egészen más: a magyar szabadság nem érdeklő többé, befelé fordult szemmel a saját sorsát kutatja, s mivel a bujdosók befogadása csakugyan komplikációkat okozott és Erdélyt újból bekapcsolta a Habsburgi Magyarország érdekszférájába, minnek vége utolsó fokon a fejedelemség bukása és a Leopoldi diploma lön: ezért, a specifikus erdélyi érdekből ítéli el az új felfogás Teleki Mihály kormányzatát és csatlakozik Csereyhez, aki szerint Erdélyre mindig Magyarországról jött a balsors.

Nem terjeszkedhetünk ki arra a kérdésre, kinek van igaza, melyik felfogás adja vissza hívebben a tényleg lefolyt történeti processzust, de annyit megjegyezhetünk, hogy mindkettő, gyökereivel politikai aktualitás-ban állva, a korábbi a 48-i uniónak, az újabb az 1918-i katasztrófának hatása alatt, egyaránt túlságosan egyoldalú ahhoz, hogy a lefolyt eseményeknek objektív leírását adhatná és összefüggéseit fejlejtethné. Minket ez a dolog mint az új erdélyi specifikum történeti megalapozása érdekel, s itt Gyárfás valóban sikeres munkát végzett: Cserey és Bethlen gyönyörű ódonnyelvű panaszainak reprodukálásával megnyerte olvasóit az új erdélyi autarkia, a Magyarországtól felszabadulás, a saját lábára állás gondolata számára.

Tévednénk és nagyot vétenénk magukra hagyott testvéreink ellen, ha úgy képzelnők, mintha az új felfogás a magyar szellemet, a magyar összefüggéseket tagadná. Kétszáz éve, hogy Bethlen Miklós a napkeleti-török és napnyugati-Habsburgi impériumok közt Erdély helyzetét így jellemezte: „Ég, mint Mózes csipkebokra, de meg nem emésztethetik; sem napkelet egészen el nem foglalhatta, sem napnyugat egészen meg nem tarthatta.“⁴

⁴ Olajágat viselő Noé galambja, újra kiadta Gyárfás, Bethlen Miklós kancellár, Dicső-szentmárton, 1924, 193. lap.

Erdély külön egység, mely Kelettel és Nyugattal egyaránt érintkezik, de van önálló léte és van önálló célja, miről egyik szomszédja kedvéért sem mondhat le. Sem a multban, török és Habsburgi német-magyar közt, sem a jelenben, magyar és oláh közt. Gyárfás szerint: Erdély földrajzi megalkotásánál fogva nem alkalmas arra, hogy egy tőle akár keletre, akár nyugatra fekvő államba *teljesen* beleolvadjon; a történelem arra tanít, hogy ha nem lehetett *magja* valamely államalakulásnak, úgy legalább is bizonyos *különállást* kellett neki biztosítani, hogy földjén *nyugalom* legyen.⁵ Az erdélyi magyarság köztudatába be akarja vinni, hogy „ezt a földet, mely sziklavárként kiemelkedik az öt Keletről és Nyugatról környező síkságból, a Gondviselés nem azért emelte sok száz méterrel a tenger színe fölé, hogy a mélyebben lakó népek lapályhoz szokott észjárása szabjon neki törvényeket, hanem életlehetőségeinek és fejlődésének törvényei *adva vannak* magukban a bércek vonalaiban, a folyók kanyargó medrében, s az itt lakó népek lelkében“. Amíg Erdélyország önállóságot élvez, Kelettől és Nyugattól függetlenül, addig ez immanens törvények szabadon érvényesülnek és egészséges életet biztosítanak, így volt ez a nemzeti fejedelemség korában, melyhez hasonló autonóm szervezetű ország létesítését ajánlta Gyárfás az 1918. év bomlásában. Ilyen teljességgel önálló Erdély azonban manapság nem képzelhető el, lakossága, a magyar és az oláh, felbonthatatlanul összekapcsolja Magyarországgal és Romániával és történeti hivatásává teszi e két ország és két népfaj közt a kiegyenlítés, az egyezség és egyensúlyozódás létrehozatalát. Ezt Gyárfás őszintén mondja, mert már húsz évvel ezelőtt is szinte ugyanezen szavakkal mondta ugyanezt, amint korábbi cikkeivel bizonyítani is tudja. Ebben látja az egyetlen nagy célt, melyért az erdélyi magyarságnak ma egyedül érdemes küzdenie. „Az erdélyi magyarságnak az az Istentől rendelt, világtörténeti hivatása, hogy összekötő kapocs legyen a Közép-Európa tengelyében elhelyezkedett román és magyar népfaj között. Amint ma öntestében kell végigszenvednie a két népfaj egymás iránti gyűlöletének ostoresapásait, úgy két kiterjesztett s ma még keresztre szögezett karja kell, hogy összekösse, egymáshoz fűzze, egymás mellé állítsa azt a két népfajt, mely testvérek nélkül, idegenül áll ellenséges érzületű tömegek között Európa közepén s mely csak egymásra támaszkodva és egymást erősítve vetheti meg szilárdan lábát azon a földön, hova a Gondviselés állította.“ Amint már 1908-ban megírta: „Két népfajocska húzódik meg szerényen Európa kellős közepében. Két gyöngé, elmaradt, fejletlen népfaj. Évszázadokon át kitaposott országútja a török hordáknak, s kiérdemesült játéklabdája az osztrák császári hatalomnak. Köröskörül mindenütt, mint fojtogató vasgyűrű, gazdag, művelt, hatalmas szomszédok vesznek körül. Egyikünknek sincs kire támaszkodnia. Két szegény kis népfaj Európa kellős közepében. Két árva, elhagyott gyermek, ezer ellenség közepette. Ha tapogatózva is, de meg kell találnunk egymás kezét, hogy együtt erősebbek lehessünk.“

Szükséges volt e szinte húsz év előtti nyilatkozatot is idéznünk, nehogy kísértetbe essék olvasóink némelyike ez új erdélyi konstrukcióban méltatlan felajánlkozást vagy „behódolást“ látni. Valóban, Erdély oláh-magyar egyesítő hivatásáról ma nem beszélhet más magyar a nemzeti méltóság súlyos sérelme nélkül, csak az, aki bebizonyíthatólag már a magyar uralom

⁵ Ez, és a következő idézetek Gyárfás, Erdélyi problémák című könyvéből valók.

évtizedeiben is ezen az idealisztikus állásponton volt, aki tehát valóban fölötte áll minden gyanúnak, még annak is, mintha a két népfaj kiegyenlítésével a két ország politikai közeledését, állami unióját akarná előkészíteni. A konstrukció tisztán idealisztikus, nem nézi, hogy ha Erdély hivatásáról szól, akkor ezt a hivatást nemcsak az erdélyi magyarságnak, de az erdélyi oláhoknak is fel kellene ismerniök, még pedig most, sürgősen most, mielőtt még Fortuna kereke újat fordul, mert *később* nem lesz elég ereje a megértés közülök felhangzó szavának, ha azt nem tudják korábbi uralmuk idejéből a Gyárfáséhoz hasonló bizonyítékokkal támogatni... Az új konstrukció, ilyes szemrehányásokat nagylelkűen elmellőzve, népfajok egymásközi kibékülésének tiszta hangját csendíti meg, melyet reálpolitikai tendenciák semmiképp sem zavarnak. Viszont arról is meg lehetünk győződve, hogy az új szózatnak ma éppoly kevés hatása lesz, mint nem volt húsz évvel ezelőtt sem, ami azonban nem akadályozhat bennünket abban, hogy örvendjünk: a humanizmus e tiszta szózata a mi részünkről, a magyarság táborából hangzott el és mi vagyunk azok, akik ránk kényszerített tehetetlenségünkben is megtettük azt, amivel a népek kibékülése idealisztikus követelésének tartoztunk. A sor most a fegyverben álló ellen-ségen van.

*

Erdély önállóságából és a két nép közti közvetítő szerepéből következik a mai helyzetnek jogi és emberi szempontból való szigorú elítélése. A román államnak példátlanul durva erőszakával szemben az erdélyi románoknak papiroson maradt gyulafehérvári határozata is javulást jelentene a magyarságra, mert Erdélynek a román állam keretében bizonyos autonómiát biztosítva, megszabadítaná az Európában anachronisztikus királyságbeli oláh politikai és közigazgatási rendszertől. Némi pozitív védelmet nyújthatna a népszövetség, ha minoritási statutumának rendelkezéseit komolyan végre akarná hajtani és ha a leigázott kisebbségek viszonyai tanulmányozására kiküldött megbízottai ha nem is jóindulatú, de lelkiismeretes emberek volnának. A népszövetségnek ezt az ügyis csekély védelmét is külön fáradsággal és nagy költséggel kell kikényszerítenie a kisebbségnek, az első ilyen lépést most teszi az erdélyi magyarság, amikor a magyar telepes kiscgazdák birtokainak elkobzása ellen panaszát emlékiratban benyújtja a népszövetség titkárságánál.⁶ Sokkal kiadósabb pártfogást biztosítának a szegénytelenesen megtagadott wilsoni pontok, amelyek a kisebbségeknek nemzeti önrendelkezési jogukat visszaadva, az egyedüli békés lehetőséget nyújtanak azon károk jóvátételére, melyeket a béke követett el az emberiségen.

Gyulafehérvári határozat, népszövetségi kisebbségvédelem, wilsoni önrendelkezés, ezek az erdélyi magyarság segédeszközei a román állam hatalmi apparátusával szemben. Ma még csak fakard ágyú torka előtt, sebet nem lehet vele osztani, de nem is ez a cél. A kisebbségnek élnie kell, önmagát jobb időkre elraktározni, s ezen egyedüli célja érdekében hasznos és alkalmas minden eszköz, mely a közösséget, a kisebbség belső kohézióját szilárdítja és tagjainak a törzstől leszakadását megakadályozza. Másrészt maga a kisebbségi öncélúság, az adott hatalmi helyzetben az egyetlen lehetséges cél, teszi szükségessé mindazon ideológikus képződmények lenyesegetését, melyek szabálytalan, kusza növekvésükben elszívják a talajt

⁶ Magyar Kisebbség, 1925, 201. 1.

erőit és a kisebbségi autarkia megerősödését akadályozzák. Ezen káros tényezők között találunk egyet, mely az erdélyi magyarság utóbbi fél-századának centrális problémájára vonatkozik.

Itt is elsősorban Gyárfás Elemér publicisztikai nyilatkozataira vagyunk utalva: mindezen problémákat ő fogalmazta meg legvilágosabban. Erdély autarkijának követelményéből ő vonta le kérelhetetlenül a következtetéseket, melyekkel a kiegyezési korszak magyar állami politikáját elítéli. Hangja itt feltűnő éles, szinte keserű elégtételt éreztet. A kérdés már a század elején is kísértett, az EMKE vezető köreiből is felvetődött a kérdés: helyes és hasznos volt-e 1848-ban az erdélyi uniót kimondani és azt 67-ben legális úton megvalósítani? „Volt-e haszna Erdélynek abból, hogy 48-ban, illetőleg 67-ben unióra lépett Magyarországgal? Volt-e haszna belőle kulturális, politikai, nemzeti és gazdasági szempontból? Hol volnánk ma, ha a magyarországi politikusok ahelyett, hogy e két országot mindenáron egye-síteni törekedtek volna, Erdély függetlenségét írják zászlójukra?” A hasznossági kérdést már Sándor József tagadólag intézte el, elsősorban az állam szerencsétlen vasúti politikájára hivatkozva, mely az oláh és szász vidékek érdekeit gondozván, az erdélyi magyarságot, különösen pedig a székely-séget gazdasági nyomorba taszította. Gyárfásnak húsz év előtti és legújabb cikkei kirajzolják a liberális magyar állam mindenhatóságának egész ellen-szenves képét. Fölpanaszolja a román vámháborút, a monarchia keleti határain a forgalmat zavaró momentumokat, melyek a székely háziipart tették tönkre és egész Erdély gazdasági termelését s kereskedelmét súlyo-san károsították. Rámutat arra, hogy a magyar államférfiaknak nem volt érzékük Erdély bajai és szükségletei iránt, még azoknak sem, akik pedig Erdélyből szakadtak Budapestre, a „központba“. A fiatal főváros mindent magába szítt, ami erő, gazdagság és szépség csak kisarjadzott a magyar talajon; Budapestnek megcsodált gyarapodása a periferiák, főként Erdély szegényedéséből táplálkozott. Ez a gondolat nem idegen nekünk, de külö-nösen erős világításba kerül, mikor azok emelik fel rá lámpájukat, akik személyesen, anyagiakban úgy mint lelkiebben, görnyedeztek a budapesti államiság súlya alatt.

Anyagiakban az erdélyi magyarság elszegényedéseért és nyomorában fel nem segítéséért legfőképp a liberális budapesti centralizációt illeti a felelősség. Míg az erdélyi szászoknak és a bánági sváboknak a magyar kormányoktól független hitelszervezete 1867 óta állandó virágzásnak és gyarapodásnak örvendett, úgyhogy ma, a román elnyomás alatt, ezen füg-getlen intézmények a német nemzetiségi érdekek komolyan számbavehető istápolói, míg 1867 korszaka az oláh bank- és iparszervezet kiépítését és fellendítését is lehetővé tette, s ezzel az államellenes, romboló törekvések kezébe maga adott hatalmas fegyvert, addig a magyarság gazdasági meg-szervezésével — a magyar uralom alatt! — senki nem törődött. Sőt szomorú, de el nem tagadható tények mutatják, hogy a budapesti centralizmus egyenesen ellene dolgozott az erdélyi magyarság gazdasági függetlenedé-sének. Szász és oláh tudatában volt a saját nemzeti köre korlátolt voltának, zártságának, s ezért iparkodott zárt egységét nemzeti alapon, gazdasági szervezetében is megvalósítani. Nem így a magyarság, mely az unióban nemcsak politikai különállását, de nemzeti egységének határát is feladta, utógondolat nélkül beolvadt az egész magyarságba, s ezzel kiszolgáltatta magát a liberális kormányok előrelátás hiányában szenvedő gazdasági

politikájának és Budapest központosító mámorának. Egység helyébe párt-politikai tagozódás lépett, s ez nem az erdélyi autochton érdekek, hanem a budapesti országos jelszavak alapján fejlődött ki. Ami helyi mozgalom megindult, a központosításra féltékeny kormánytól támogatás helyett csak elgáncsolást várhatott. Vegyük hozzá, hogy Budapest pártpolitikai hívei nem tartották szükségesnek a külön erdélyi szervezkedést, melynek sporadikus kísérletei ily módon ellenzéki részről történtek, egy okkal több, hogy a kormányok hatalmi eszközeikkel megsemmisítsék a mozgalmakat. Ugron Gábor székely takarékpénztárának bukása egész vidékeket, *magyar* vidékeket tett tönkre, s Budapest kormánya rosszul titkolt kárörömmel alkalmazta a liberális be nem avatkozás, a gazdasági szabad verseny elvét, hogy a krízis minél teljesebben letarolja a szeparatizisztikus erdélyi gazdaság reményeit.⁷ A múlt század kilencvenes éveiben már teljes volt a helyi nemzeti erők veresége és Budapest győzelme; a központi kapitalizmus rizikó nélkül hozzáláthatott Erdély gazdaságának birtokbavételéhez. A budapesti nagybankok kiterjesztették hálózatukat Erdélyre, jegyezzük meg: az erdélyi magyarságra, mert akciójuk nem terjedt ki a szász és oláh szervezetekre, melyek továbbra is függetlenül szolgálták saját nemzetiségi érdekeiket. A magyar impérium bukásakor Erdély pénzforgalma és nagyipari termelése már teljesen e négy-öt budapesti nagybank kezében volt, az egyes nagyobb városokban a központtól függő közpénztételek működtek, melyek viszont kezükben tartották az egész vidék pénzügyi hálózatát. Ez az affiliálási és fiókositási folyamat az erdélyi magyarságot budapesti intézetek hatalmába adta, melyek abban különböztek szász és oláh kollégáiktól, valamint a bukaresti nagybankoktól, hogy magas fokon álló pénzügyi üzemüket nem komplikálták nemzeti szempontok érvényesítésével. Szász és oláh, saját szervezetében, gyarapodott, tollasodott, a szegény magyarság gazdasági erejét a budapesti üzem szívta magába, hogy Budapest politikáját és kapitalizmusát táplálja belőle. Ezt kívánta akkor az úgynevezett magyar állameszme.

Nem kísérhetjük végig hasonló részletességgel a budapesti központosítást illető egyéb panaszokat. Gyárfás Elemér különösen nagy fájdalommal tárgyalja a magyar kormányoknak egyházi és iskolaügyi téren elkövetett halfogásait, melyeknek összegeként a magyarság intézményei autonómiában és kiterjedésben mindegyre kevesbedve, az államnak engedték át a teret, holott a román érdekeket szolgáló görög keleti és katolikus egyházak nemesak megtartották, de meg is szilárdították saját nemzetpolitikai bázisukat.⁸ Mindennek következeként az erdélyi magyarság az állam bukásakor, az impérium változásakor megszervezetlenül, autonóm testületek védelme nélkül került az oláh állam karmaiba. Kétségtelen, hogy a bukaresti központosítás és államosítás menete valamivel mégis csak lassabban haladt volna, ha az egyházi és közművelődési intézmények még autonóm testületek kezén vannak, nem pedig a magyar államén, melynek egyenes jogutódja a bukaresti királyság. Gazdasági téren különösen súlyos következesek léptek fel: az új határ elszakította a magyar pénzügyi intézeteket és iparvállalatokat budapesti anyaintézeteiktől; a magyar valuta leromlása

⁷ Minderre I. Gyárfás Elemér, Románia hitelszervezetei és az erdélyi magyar pénzügyintézetek, Lugos, 1924.

⁸ L. erre Gyárfás, A román görög katolikusok autonómiája, Kath. Szemle, XIX. évf.; továbbá L'église catholique en Transsilvanie, Majláth Gusztáv püspök előszavával, 1923 és az Erdélyi problémák egyes fejezeteit.

ezeket sokkal súlyosabb krízisbe döntötte, semmint az oláh és szász-sváb intézeteket, melyek otthoni talajban gyökerezvén, az új romániai viszonyokhoz könnyebben hozzáidomíthaták szervezetüket és üzemüket. Ezt annál könnyebben teheték, mert az új állami hatalom ha nem is nemzeti-nek, de legalább belföldinek tekintette őket, ellentétben a magyar intézetekkel, melyek budapesti tőke képviselői lévén, idegenszámba mentek. Az erdélyi magyarság termelő- és pénzkezelő-intézményei ilymódon még sokkal nagyobb nyomás alá kerültek, mint a szász és sváb bankok és gyárak.

Mindez érthetővé teszi, hogy a ~~volt budapesti állami központosítás~~ eszméje hitelét veszítette az erdélyi magyarság széles rétegeiben. Jelszavai frázisokká koptak, melyekről Gyárfás alig tud elkészeredni nélkül szólni. 1922-nek román választási komédiája alkalmával, amint a választási elnök bucaresti parancs szerint százával fosztja meg politikai jogaitól a magyarokat, nem tudja megállni, hogy bibliás érzéssel ki ne fakadjon a mult ellen is: „Lelki szemeim előtt feltűnt a harmincmillió magyar ábrándképe, a magyar nemzeti állam kiépítésének teóriája, a magyar írás-olvasáshoz kötendő választójog, s a többi fantazmagória mind. Isten örök törvényekkel kormányozza a világot. Haynau bűnéért IV. Károlynak kellett lakolnia, s az „egységes magyar nemzeti állam“ langyos, ködös ábrándképét a kisebbségbe szakadt magyarság testére mért kemény ostoresapások oszlatják szét.“ Az erdélyi magyarság embertelen valóságra ébredt a budapesti álmokból és hogy a valóság viharában megállhasson, fenntarthassa magát, minél biztosabb akar lenni afelől, hogy végkép szétszaggatta ez álmokat. Innen a felejtés, valamint a reális tisztánlátás követelménye: „Nekünk, akik ma Romániában magyar politikát csinálunk, bizonyos tekintetben keresztül kell mennünk a Léthe vizén. Mindent elfeledni? ó, azt nem! Vannak édes és fájó emlékeink, melyeket éppoly kegyelettel őrzünk, mint édesapánk jegygyűrűjét vagy nagyanyánk menyasszonyi fátylát. De vannak előítéleteink, melyeket le kell vetköznünk, vannak mentalitások, melyek nem e világba valók; revízió alá kell vennünk egész életfelfogásunkat, gondolkozásmódunkat; nyitott szemmel kell magunk körül nézünk, s nem belénk nevelt képzetek s fantazmagóriák, hanem a *való tények* alapul vételével kell kijelölnünk cselekvésünk irányát.“ A mult elveszett; az erdélyi magyarság uralkodó nemzet tagja volt, most csak másodrendű jelentőségű nemzeti kisebbség, melyet az új államtól folyton növekvő szakadék választ el. Elhagyottságában erőt, lelkesedést, energiát csak saját lelkéből meríthet és hiszi és meggyőződéssel vallja, hogy „a Romániába szakadt magyarság lelke acélból van kovácsolva. Vallom, hogy mi nem vagyunk itt Erdélyben melegházi növény, melyet féltő gonddal kell óvni a szabad levegőtől, s amely elpusztul az első fagyos éjszakán, ha idegen kéz összetöri az üvegház ablakait. Hiszem és vallom, hogy az erdélyi magyarság évszázados erős gyökerekkel van odanöve Erdély földjéhez, s jöhetnek viharok, megtépázhatják koronáját, letörhetnek arról száraz ágakat, letörhetnek azokkal együtt néhány zöldelő gallyat is, de külső erő minket el nem pusztíthat, el nem sorvaszthat soha“.⁹

Íme, itt az erdélyi tölgy, vagy ha jobban tetszik, az erdélyi diófa plasztikus képe: gyökerei Erdély talajában, maga egyedül a viharokban, saját belső erejére utalva, külső segítség lehetősége nélkül. Az erdélyi magyarságot balsorsa Romániába vetvén, új államában egyedül kell meg-

⁹ Erdélyi problémák, 210. 1.

állania, magyarországi testvéreitől semmit nem remélhet, de nem is remél. Politikai működésének teréről a Magyar Pártot, jobb- és baloldaliak egységes szervezetét, alakítá, egyházi és kulturális intézményeit Magyarországtól elszakadva autonómiává iparkodik kiépíteni. Újonnan felébredt reális érzékével bátran kimondja, hogy „orientációját csak a saját speciális viszonyaiból merítheti, s minden külső befolyás csak káros lehet neki“. Erélyesen tiltakozik, nehogy a magyar kormány vagy a budapesti pártok a saját belpolitikai küzdelmeikbe bevonják őt is. Neki nincs keresnivalója a magyar belpolitikai harcokban, s nem játszhatja végig a magyar pártpolitika összes fázisait. Az erdélyi magyarságnak erdélyi politikai kérdések, s nem magyarok szerint kell tömörülnie, külső magyar befolyás nem segíthet az ő helyzetén, csak akkor, ha a két állam, Magyarország és Románia közt az érdekközösség alapján oly atmoszférát sikerül teremtenie, mely a magyar kisebbség helyzetét is meg tudná javítani. Ameddig erre nincs kilátás, addig az erdélyi öncélúság politikai következményei is tiszteletben tartandók: Magyarország engedje át az erdélyi politikát az öntudatára ébredt erdélyi magyarságnak.

Becsületesen, elhallgatás és közbeszólás nélkül végigkísértük az új erdélyi gondolatokat, melyek olvasóink tekintélyes részére bizonyára idegenül hatnak. Nem is csodálható, hisz a magyarság tömegei szinte száz esztendő óta nem hallottak a perifériákról öntudatos magyar hangot és közelebről a transsilvanizmusnak utolsó történeti formája — nagy formátumban — Wesselényi Miklós politikai rendszere volt, melynek központját az unió, a rendi Erdély szűk levegőjének a tágkeblű liberális Magyarországha való áteresztése s végső következtetésében az erdélyi specifikum megszüntetésének gondolata képezte. 1918-ban a liberális Magyarországgal együtt a multba süllyedt ez a fajta transsilvanizmus is, helyébe állott és előttünk van a román impérium nyomása alatt egy éjszaka alatt kifejlődött új transsilvanizmus. Számolnunk kell vele.

Főnt kifejtett történeti alapjait vizsgálva, lehetetlen azokon észre nem vennünk, hogy vígasztalan sötét színük a közelmúlt szomorú tapasztalatainak keserű értékeléséből, elkeseredésből, ressentimentből származik. Cserey Mihálynak tanítása, hogy Erdélyre mindenkor Magyarország hozta a rosszat, nem vált igazabbá azáltal, hogy újraéledt új katasztrófának új kiábrándulásában. Erdélyországnak politikai öncélúsága sem helytálló történeti igazság. Az erdélyi vajda és székely ispán középkori jogállása és tényleges hatalmi köre éppen nem mutat arra, mintha a Királyhágón túli területnek valami immanens autarkíája lett volna. A középkori erdélyi történet, politikában csak úgy, mint társadalomban és gazdaságban, integráns kiegészítő része, függvénye a magyarnak, a magyar fejlődésnek itt-ott változó formájú, de mindig alárendelt sorozata. Nem különbül vagyunk a nemzeti fejedelemség öncélúságával sem. Erdélynek másfélszáz esztendő függetlensége nem nevezhető autarkianak, legfőleg a török szuzeraintól engedett autonómiának. A konstantinápolyi járom kétségtelenül szelidebb volt a mai bukarestinál, mert hasonlíthatatlanul nagyobb teret engedett az erdélyi erők szabad fejlődésének, de ha emlékezetünkbe idézzük a töröktől való függésnek részleteit: a fejedelmeket kinevező athnámékat, az évi adót, melyet Erdély hatalma tetőpontján is fizetni kénytelen volt anélkül, hogy elengedést vagy esetről-esetre mérséklést kérő alázatos beadványai meg-

hallgatásra találtak volna; a sok hadi expediciót, melyre még legfüggetlenebb uralkodója, Bethlen Gábor is köteles volt a porta parancsára vállalkozni, s viszont a még több tiltó rendelkezést, mellyel a szultán Erdély önállóbb külpolitikai nekilendüléseinek éppen az elhatározó pillanatban állott útjába — Bethlen Gábor az, aki legtöbbször panaszkodott ilyenén gúzsbakötöttségéről: mindezt tekintetbe véve, el kell ismernünk, hogy Erdély autarkiaja még Bethlen Gábor uralkodása alatt is csak posztulátum, nem pedig valóság volt. Bethlen Gábor pénzügyeinek rendbejövételét sem maga Erdély pénzforrásai, hanem a kezébe került felsőmagyarországi megyék, azoknak birtokai, Máramaros bányái, Bihar és a Részek gazdasága tették lehetővé. Külpolitikai hatalmi helyzetét pedig saját rendkívüli diplomáciai tehetségén kívül a harminc éves háború nemzetközi konstellációjának köszönhetette, melynek lehetőségeit magyar politikusnál egészen szokatlan józansággal és biztos realiztikus pillantással tudta kihasználni. Ily szerencsés konstelláció sem előtte, sem utána nem adódott többé, s innen van, hogy I. Rákóczi Györgynek még meglehetősen stationarius hatalmi állása után az erdélyi autonómia még a nemzeti fejedelemség évtizedeiben árnyékfogalommá válik, amint már az volt Bethlen Gábor uralmát megelőzőleg a XVI. század folyamán is. A Szapolyay- és Báthory-dinasztiák tagjai nemcsak a törököknek, hanem a bécsi magyar királynak is hűbéresei voltak és az a körülmény, hogy a nyugati Magyarországoknak sem I. Ferdinánd alatt, sem Rudolf korában nem sikerült az erdélyi uniót tartósan megvalósítani, éppenséggel nem az erdélyi autarkia immanens, külső erőnek ellenálló voltát, hanem csak azt bizonyítja, hogy Nyugatnak ezen kísérletei mögött nem állott elegendő hatalmi erő. Általában nem szabad elfelejtenünk, hogy a nemzeti fejedelemség korában Bécs és Konstantinápoly voltak az egymással ellentétes pólusok, a XIX. század közepe óta, a magyar és oláh nemzeti hatalmak megerősödésével Budapest és Bukarest. Ami azt jelenti, hogy újabban az Erdélyre gyakorolt nyugati és keleti vonzóerő székhelye a kis ország határaihoz sokkal inkább közelebb nyomult, mint a XVI. és XVII. században, s ezen immár közelebbről ható erők munkája, Erdélyre gyakorolt befolyása is sokkal intenzívebb, nehezebben visszautasítható. Bécs és Konstantinápoly egyképen távol estek, hódító akaratuk kimerült, megtörött, mire Erdély határaihoz ért, kilépve saját hatalmi bázisuknak az akkori nehézkes közlekedés mellett úgyszólván korlátolt köréből. Ez a titka, nem pedig Erdély öncélúsága, annak, hogy Castaldo és Basta, meg a török szerdások hadjáratai Erdélyben állandó lekötöttséget nem tudtak teremteni. És Fráter György államférfiúi nagyságát sem az bizonyítja, mintha ő Erdély autonómiáját, önállóságát öncélnak ismerte volna fel, hanem inkább az, hogy a viszonyok mostohasága alatt Budáról Erdélybe szorulva, kiépíti ugyan Erdély autonóm politikai szervezetét, de ez autonómiának illuzórius voltát felismerve, ő maga szolgáltatja azt ki Ferdinándnak, Nyugat és a magyarság képviselőjének. A tragikus sorsú bíbornok előbb ha elvben nem is, tényleg autonómista volt, de ezt a multját a helyzetnek évtizeden át tartó kipróbálása után megtagadván, a nyugati, magyar uniónak első tudatos megvalósítója lett. És ha az erdélyi öncélúság már Martinuzzi korában is, a távolról ható két pólus vonzerejével szemben lehetetlenségnek tűnt fel, annál inkább kell, hogy az legyen, amióta a két távoli, lanyha tűzű pólus helyébe két közelebbi, a határok tőszomszédságában elhelyezett, igen intenzív lánggal égő központ került. Sem Bécsnek, sem

Konstantinápolynak nem fűződött létérdeke Erdély birtokához; az erdélyi kérdés csak másod- és harmadrangú szerepet játszott mindkét császári udvar világrészeket átfogó számításaiban; vegyük ehhez, hogy a török és bécsi német udvarnak nemzetiségi érdekei nem voltak Erdélyben: mindez érthetővé teszi, miért sikerült Erdélyt a nemzeti fejedelmek korában a két központtól többé-kevésbbé kiegyensúlyozott függésben tartani, aminek rezultánsa, látszólag legalább, az erdélyi autonómia, a fejedelemség függetlensége volt. A vonzóerőnek Budapest és Bukarest nemzeti energiáktól dagadó központjaiba való átvezetése a helyzetet lényegesen megváltoztatta; Erdély nekünk Wesselényi Miklós kora óta létkérdés, erről nem szükséges többet mondanunk; és jól tudjuk, hogy ugyanezen megállapítás hangzik felénk a túlsó oldalról, Bukarest felől is, mióta egyrészt a román királyság, nem utolsó sorban a mi segítségünkkel, konszolidálódott, s másrészt az erdélyi oláh lakosság medencéje számbelileg, gazdaságban és emelkedő kultúrában megduzzadt. Cserey Mihály és Bethlen Miklós autarkisztikus követelése a Keleten és Nyugaton felhalmozódott energiák között manapság kétségkívül időszerűtlen, a hatalmi viszonyokkal nem számoló követelés.

De ha a modern transzvilanizmusnak történeti alapjairól kiderült is, hogy nem elég erősek az erdélyi autarkia büszke építményének hordozására, ebből még nem következik, hogy az új felfogást egészében el kellene vetnünk. Ellenkezőleg, ez új felfogásnak az unionisztikus magyar uralmat illető kritikáját teljességgel magunkévá tehetjük. Uralom és uralom közt is van különbség. A bécsi kormány az abszolutizmus korszakában egészen más uralkodási elveket érvényesített Csehországban, mint Magyarországon. Ez utóbbit gyarmati függésben tartotta és benne gyárak alapítását elvi szigorral akadályozta, mialatt Csehországból Közép-Európa egyik legvirágzóbb kis- és nagyipari központját alkotta. A nemzetiség dolgában — ez Metternich utólagos megállapítása — a cseh nemzetiséget folytonos cirógatással és símogatással felülről növelte nagyra, holott a magyar nemzetiséget minden módon elnyomva kényszerítette, hogy az alulról fölfelé, népmozgalom által törjön magának utat. Nekünk fájdalmas lehet, hogy bécsi kormányunk két mértékkel mért és mi a szigorúbb mérték alá kerültünk, az is bizonyos, hogy a csehek pártolása nem sok eszélyre mutatott, de politikai módszert nézve, a régi, abszolutisztikus bécsi kormány határozottan több alkalmazkodási képességet, több politikát tanusított, mint a kiegyezés korának liberális magyar kormányai, melyek hatalmi körök egész területén ugyanazon elveket doktrinér merevséggel alkalmazva, a helyi és vidéki erőket fel nem használva, egészben véve alacsonyabbrendű kormányzói bölcseséget fejtettek ki. Erdély a nemzeti fejedelmek és a habsburgi nagyfejedelmek korában Magyarországtól független életet élt, aminek hatása alatt az erdélyi magyarság arculatja bizonyos specifikus „hamisítatlan erdélyi“ vonásokat nyert. A hosszú különállás folytán született a különleges erdélyi probléma, melyet a liberális központosító kormányok kivétel nélkül elhanyagoltak. Ezzel nagy politikai és gazdasági károkat okoztak, azáltal pedig, hogy az erdélyi magyarságnak történetileg kialakult, rendkívül érdekes egyéni arculatját budapesti divat szerint átfestették, budapestivé kendőzték, a magyar nemzetiséget fosztották meg egyik színpompás ékkövéttől.

Nekünk, magyarországi magyaroknak, most minden törekvést szívésen kell fogadnunk, mely a magyar nemzetiség történetileg létrejött vál-

tozatait konzerválni, új életre kelteni akarja. Gyárfás Elemér transsilvánizmusa ezt a célt szolgálja, akárcsak Aprily Lajos és Reményik Sándor erdélyi lírája. Elismerem, innen Budapestről, a központosító hagyományok székhelyéről, könnyebb a lírikusok szeparatizmusát méltányolni, semmint a politikusokét. De az új helyzet, melybe Trianon taszított bennünket, új feladatok elé állít. Aki farkasverembe esett, hiába fejt ki egész izomerejét vízszintes irányban, hogy börtönének falait áttörje, a farkasverem különleges természete egészen más módokra kényszeríti, hogy helyzetéből szabaduljon. A trianoni veremből sem fog bennünket a liberális kormánybölcsesség központosítása, a nemzeti élet uniformizálása kisegíteni. Ha valakinek, úgy nekünk létérdekünk a közelmúltból minél többet tanulni és felfogásunkat a korábbi politikai elvek nyúgeiből feloldani. Örökölt illuzióinkat lehet, hogy sérti a majdnem rideg gesztus, mellyel az új erdélyi szellem képviselői a magyarországi befolyást eleve kikérik maguknak, de hiúságunkat félretéve, kell hogy szétdarabolt állapotunk következményeit bátran áttekintsük és örömmel, igaz testvéri szeretettel üdvözlünk minden kísérletet, mely magukra hagyott testvéreink nemzeti egységét és magyarságát akarja biztosítani a leszakított területeken.

És szeretném tudni, vajjon mit is tehetnénk egyebet? Talán eltiltsuk nekik a tőlünk függetlenített szervezkedést? Arra való hivatkozással, hogy a helyzet úgyszólván rövid időn belül megváltozik, hosszúlejárátú szervezkedésre úgyszólván szükség? Ilyen gazdátlan biztatásokkal, felelőtlen tanácsokkal, árulási vádemelésekkel éppen elég kárt okoztunk az összemomlást követő időkben az utódállamokbeli magyarság anyagi és szellemi birtokállományának. Vagy talán azzal vigasztaljuk meg őket, hogy a független magyar állam, a népszövetség tagja, legális nemzetközi befolyásával és hatalmi állásával fogja a leszakadt kisebbségek jogvédelmét ellátni és gazdasági, kulturális szükségleteik teljes kielégítését biztosítani? Mai nemzetközi helyzetünkben, mikor az európai és világkoncertben csakis a nehéz fegyverzetűek jutnak szóhoz, miles gloriosushoz illő szájhősködés volna ez. Maradna még egy lehetőség. Büszkén odaállani a szervezkedő magyar kisebbségek elé, megdöngetni boltos mellkasunkat (mintha gyöngé mellett tuberkulózis nem magyar betegség volna!) és a jól végzett munka öntudatával odakiáltani: Nem úgy, ahogy ti képzelitek, ne a magatok feje szerint! Jöjjetek ide, ha meg akarjátok tanulni, hogyan kell egy nemzeti egységet megszervezni, hogy az minden viszontagságnak, külső nyomásnak ellenálló legyen. Jöjjetek ide és lássátok, ha van szemetek, minő virágzó nemzeti egységet sikerült azon néhány esztendő alatt létrehozunk, hogy megszabadulva Bécs gyámkodásától, saját kezünkbe vettük saját sorsunkat. Itt nincs többé egyedülálló, magárahagyott magyar, nincs, ki ne érezné az egész magyarságot összekötő testvéri kapcsolatokat; itt nincs többé felekezeti és osztályvillongás, a kereseti ágak szeretettel simulnak egymáshoz és a nemzeti egység ideájától vezetve áldozatkészségben egymással versenyeznek. Széthúzó érdekek hatalmát paralizáltuk immár, ninesenek többé pártok és klikkek és kotóriák, melyek saját hitük szerint akarják a nemzet javát, a nemzeti egységet megvalósítani s e célból legelső lépésnek az összes hozzájuk nem tartozó testvérek kiirtását tartják. Ezek az idők elmúltak, Trianon nyomora végkép egyesített bennünket, jöjjetek és tanuljátok meg, hogyan kell ezt megcsinálni!

Hogy van-e valaki, ki ezt el merészelné mondani künnszakadt testvéreinknek, nem tudom; a ma uralkodó fogalmi zavar sok mindent lehetőségessé tesz, amit józan ésszel el sem tudnánk képzelni. Annyi bizonyos, hogy nyugodt öntudattal erre nem vállalkozhatni.

A jövőbe nem láthatunk és így nem tudhatjuk, nem fogunk-e valamikor *mi*, Magyarország magyarjai, zarándokolni el az erdélyi magyarsághoz, annak püspökeihez, politikusaihoz, birtokosaihoz, bankáraihoz, historikusaihoz, költőihez és szegényembereihez, hogy kezünket tördelve könyörögjünk nekik, tanítsanak meg *ők* arra, miként kell megszervezni a magyarságnak nemzetiségét és nemzeti egységét. *Szekfü Gyula.*

AZ EMBER.

*Győzött a Nap s a vak köd meghasadt;
az ólmos jég északra vont a leplét;
a tengerekre fény derült alatt;
ébredt erők a csirát elvetették.*

*Az őstalajban lüktetés fogant;
időtlen kinnal küzködött az Élet,
S végül formára lelt a gondolat:
az erdőkből az Ember-pár kilépett.*

*A végtelenből áramló szelek
riadt, bús felhőt hajtottak fölénk.
Indulva: lábuk lassan törtetett,
vad félelmeiktől ingott lomha léptük.*

*S a zord világ szivükbe költözött;
lelkükben súlyos, nagy titok keringett.
S egy terhes éjjel, mély csodák között,
barlangjukban megálmodták az Istent.*

Lovász Pál.

Mécs László. Esztendeje, *Hajnali harangszó* című, első verseskönyvét ismertette, ezt írtam az ifjú felvidéki költőről: „Az önerejű költészet fuvalma érintett e sokszor még fiatalosan túlstilizált s az irodalmi hatásokat leplezetlenül kiváló költeményekből.“ Azóta megkülönböztetett figyelemmel kísértem jelentkezéseit, mik az időszi sajtóban (folyóiratunk lapjain is gyakorta) elibém kerültek, ez év elején pedig alkalom volt a Prágai Magyar Hírlap által rendezett fővárosi bemutató-estjén a költő előadásában is megismerkedni újabb műveinek egy csoportjával. Mindez ismételt találkozások megerősítettek tehetségéről már első könyve alapján kialakult **meggyőződésemben**. **S**e tehetséget nemcsak igazolja, hanem határozottan kibontakozóban és izmosodóban mutatja verseinek második gyűjteménye, mely *Rabszolgák énekének* címmel nemrégiben jelent meg a berlini Voggenreiter-cég magyar osztályának kiadásában s a pozsonyi Concordia-nyomda előkelő ízlésű kiállításában.

Ez a könyv szorosan összefügg a múlt évi első kötetel. Ugyanaz a sugárzóan fiatal, nyílt tekintetű arc köszönt felénk, melyet tavaly megismertünk és szeretetünkbe zártunk. A változás legfeljebb annyi, amennyit azonagy arcról egy évvel utóbb készült képmáson észlelhetni. Költőnknek ez önmagához való hűségét érdemes megállapítani, hiszen éppen mai nap lépten-nyomon tapasztalható, hogy lírikusaink mily buzgón stilizálják át önmagukat, mily sűrűn változtatják költői szemléletüket és kifejező eszközeiket, kötetről-kötetre. Mécsnek ily örökös újrakezésre nincs szüksége, s igazában nem is volna rá képes. Költészetében határozott, gazdag költői világkép van, mely az övé, melynek jellegbeli s érzelmi gyökerei vannak s melynek megnyilatkozásához egyéni élmények szolgálnak indítékul. E tekintetben új kötete jelen-

tős haladás a művészi szabadság felé. Lépésről-lépésre kibontakozik a programmos általánosságokból, s költői témáinak kifejtésében egyre több meg több egyéni, konkrét élményadaleköt használ fel. Első könyve inkább művészien megszólaló költői hitvallás elvi szépségeivel ígézett meg, ebben a másodikban már nemcsak a „mindenkiért-fájás“ gazdag, de némileg elvont témájának változatai kápráztatnak, hanem a hitvalló személyes, emberi fájdalmainak is meghitt közelségebe kerülünk.

Talán a szabadabb s közvetlenebb megnyilatkozás ösztönének e megélénkülésével függ össze a kifejezőmódjában mutatkozó lüktetőbb lendület is. Korábban különösen szerette a kényelmesen gördülő, epikaibb megoldásra csábító formát, s ezt tagadhatatlanul szépen és eredetien is tudta használni. Most csak elvélve fordul ehhez a versformához: legtöbbször élénkebb, dalszerűbb, olykor pedig drámaibb hangot üt meg, s páthosát is — mely régebben bizonyos méltóságosan hömpölygő harangzúgásba olvadt — most inkább tömören kapcsolt, vagy éppen az átmenetek átugrásával mintegy kilökődő szókra bízta:

Ember leszek az emberekkel!
S embernek lenni: a derekkel,
összel birközni hősien,
átgázolni az avaron,
virágot várni ugaron,
sebet viselni a szíven.

A fiatal Vörösmarty is hexameter-ek árján ringatta lírai páthosát, s csak a harmincas évek elején jut szenvedélye a modern óda lélekzetéhez. Mécs költői egyénisége alapjelmében nem idegen a Vörösmartyétól. Benne is megvan az a kozmikus távolságok felé ki-kiesapó romantikus szellem, mely a stílusbá is műhatatlanul romantikát visz bele, s a költői képet a hozzá felhasznált elemek reális hűsége mellett is azok ötletzerű kapcsolása által sokszor merőben vizionáriussá teszi. Ezt Méccsel kapcsolatban azért említtem meg, mert első jelentkezése alkalmá-

val több kritikusa Ady-utánzást vetett szemére olyan fordulatainál, melyek Adyval sehogyssem hozhatók összefüggésbe, hamarabb Vörösmartyval; s evel sem az utánzás, hanem pusztán művészi természetük rokonsága kapcsolatán. Ilyenekben látszik meg igazán, hogy kritikánknak az a szárnya, mely a konzervatívizmust vallja hitül, valójában a hagyományt igen szűkre fogja, mikor egykorú irodalmi jelenségek megértésében, az Arany-Petőfi-kor művészi realizmusában elfogódva, az azt megelőző hagyományokkal — úgy tetszik — lehetetlennek lát minden kapcsolatot. A „plasztikátlanság“, a „szónokiasság“ olyan vádak, melyekre nyilván minden időkből rászolgál a rossz versek egész garmadája; csak azt ne feledjük, hogy Arany kristályos kép-tisztasága és „szónokiatlan“ egyszerűsége, beszédének pontos eresztékekkel egybeilleszkedő szolid kötése mellett van irodalmunkban hagyománya olyan nem csekélyebb rangú költészetnek is, melynek nem éppen a pontos szemlélet s a logikus kapcsolás a legfőbb erőssége, sokkal inkább a fantázia heves s néha hevenyén dolgozó ereje, látomásos képalkotása. Gyulai Vörösmartyról szólótában megmutatja, hogy van érzéke ez iránt is, de az is nyilvánvaló, hogy rokonszenve azért teljesen az Arany művészi felfogása és alkotásmódja felé húzza. Gyulai tanítványai azután ebből a rokonszenvből szinte egyetemes érvényű törvényt csináltak, s a hetvenesztendősi irodalmi hagyomány nevében megfélekednek a százesztendősről. Egy-egy merészebb fordulatban egy-kettőre forradalmi újítást vélnek, „modern“ elrugaszkodást a nagy hagyományoktól, s az ifjú tévelygőknek nem győzik eléggé lelkükre kötni az „értelmes“ beszédet.

Mindezek megvilágítására konkrét példával is szolgálhatok. Mécsnek *Síratnak engem a fák* című versében olvasható ez a sor:

s éjtelt kongó férflábbal hazafele ballagok.

Az aláhúzott kifejezésben a harmarkész kárhóztatás nyilván értelmetlen galimathiaszt lát és — egyéb menedék híján — Ady!-t kiált. Pedig ez a fordulat Ady stílusától egészen idegen. Természetesen idegen az Aranyétól is. Arany az erős lelki fel-

dultságban való eltávozás megérzékítésére is bizonynyal a legegyszerűbb s legközkeletűbb szót használja, s csak a nyelv erejével ad annak olyan súlyt, hogy alkalmassá lesz az egész lelki tartalom hordozására és közlésére. Toldiról ezt mondja:

Ment, hogy soha többé Piroskát ne lássa.

Ennek az útszéli „ment“ szónak itt fokozhatatlanul nagy helyzeti ereje van. Erről mondta egyik fejtegetője, hogy olyan hatással van ránk, mint ha a Gellérthegy belezuhanna a Dunába. Itt egyetlen szóba — és pedig a képzelhető legegyszerűbbe — van belétömörítve Toldi egész lelki állapota. De azért az következik-e ebből, hogy Arany stílusa a helyes, Mécs modora pedig tiszteletlen újdonsághajhászat? Nézzünk egy analog helyet Vörösmartyban. *Szép Ilonkájában* Peterdi s unokája távoznak Budavárából, szintén erős lelki felindulásban. Vörösmarty ezt így jeleníti meg:

S a bús pár ment gond-sújtotta nyommal.

Csak a megszokásból kell egy pillanatra felocsúdnunk, hogy észrevegyük ebben is a képalkotásnak tagadhatatlan rokonságát azzal, mit fentebb Mécs idézett sorában is találtunk. Mindkét esetben az érzelmi tartalom valamely úgyszólván esetleges képrészbe van romantikus módon áthelyezve. S akik Arany költői eljárását egyedül üdvözítőnek hiszik, azt is feledik, hogy maga Arany igen jól ismerte a másik lehetőséget is, s mikor pl. a magától elütő stílusú idegen költőt fordított, gyönyörűen alkalmazta is. A *Szentiván-éji álom* e sorát: „The iron tongue of midnight hath told twelve“ — Arany tökéletes hűséggel így tolmácsolta: „Tizenkettőt szolt a vasnyelvű éjfélf.“ Felesleges hangsúlyoznom, hogy ez a stílus mennyire nem az Aranyé, de mennyire jellemző a stílusromantikájában Vörösmartyval lényegileg rokon Shakespeare-re. Mindamellettt nem kételkedem felőle, hogy irodalmi kritikánk egyik irányja, ha akár Vörösmarty idézett sorával, akár az Arany-tolmácsolta Shakespeare-sorral valamelyik új költőnkben (mondjuk: Mécs Lászlóban) találkozónék először, habozás nélkül kiátkozná — az Arany-hagyomány nevében...

Mécs lírai témái ez újabb köteté-

ben sokszor az első gyűjteményben foglaltakat újítják meg gazdagabb színezéssel, többretegűen (differenciáltabban) feldolgozva, vagy éppen mintegy folytatva az élményről való lírai beszámolást. Édesapja emlékét már a *Hajnali harangszóban* gyönyörű strofákkal véste olvasói lelkébe és szívébe. Most három újabb költeménnyel tárul ki a drága emlék felé (*Hej, öreg bútorok!*, *Az ócska zongora balladája*, *Hétfő este kilenc óra*). S ilyenkor látni, mennyire széles skálán játszik: csak ez egy témában is mily sok hangja van, az idillitől a neuraszthénia sikoltásáig. Az idegek költészete különben e második könyvében valóban új hangként szólal meg (kivált a *Fekete mitológia* c. ciklusban). A *Hajnali harangszó* egyneműbb lírai anyagot nyújtott, nyilván az alaphangtól erősebben elütő megnyilatkozások szándékos kirekesztésével. Mintha a prófétai beszéd erejét óvakodott volna gyengíteni a kétség és egyéni fájdalom hangjaival. Most elszántan megmutatja a hívő lélek gyenge perceit is; és hitét azért semmivel sem érez-zük gyengébbnek; legfeljebb embe-ribbnek. Önéletrajzi érdekessége van a *Gyerekkor* c. verskörnek. Ebben maga is mintegy önmaga felől faggatózik; keresi egyénisége csiráit s ügyszólván mérleget készít az elhatározó gyermekbenyomásokról:

Kiásom most...
a gyermekszívben az első csirákat
s megmutatom: egy élet hogy fakad.

Megmutatja minden lírának egyik örök forrását: a nőt is. Hiába járja daccal az utat a Férfiak Tátrája felé, „hol asszony többé nem terem“: az asszonyokról szóló versciklusának mégis az a megismerés a vezérmotivuma, mit az egész szakasznak is címéül ad: *Mindég beléjük ütközöl*.

A *Szentlélek ékei* c. sorozat vallási lírájának nemes füzére. Ennek darabjai kompozícióban is, kifejezésbeli biztonságban is, körülbelül az egész kötet legértetebb termékei. A Sík Sándornak ajánlott *Menjünk Asszizibe* gyönyörű emberi és művészi lendület a krisztusi lélek eszménye felé. Emberi és művészi szépség egyesül *A csöcselék* cím alá foglalt, szociális indítékú költeményekben is. A bennük megnyilatkozó részvét és őszinte emberszeretet valóban alkalmas rá, hogy helyreállítsa a

„szociális érzék“ ezerszeresen csúffátott fogalmának hitelét. Mécs seholsem annyira otthonos egész valójával, mint a szenvedők, elnyomottak, ábrándos rajongók, hívő mártírok és kései Poverellók tanyáin. Első könyvében feledhetetlen képet rajzolt az eszelős világ-helyreigazitőről, kinek maniákus jelszavában: „Vadócba rózsát oltok, hogy szebb legyen a föld“, — saját lelkesi és költői küldetésére döbrent rá. Ennek néző párja új kötetében *A szegény ember kertecskéje* c. költemény, melyben költői optimizmusa talán a legtökéletesebb kifejezést lelta meg:

Van egy kis kert mindenkinek szívében,
hol csak virág van, róza, majoránna,
mintegy szírommá testesült hozánsa
és csupa jószág, édes szeretet...
Jézusnak volt a legnagyobb a kertje,
s utána tán Asszizi szent Ferenecnek,
de mindenkinek: gyilkosnak, fegyencnek
szívében áll egy elzárt kicsi kert... stb.

Költői nyelvének szógazdagságát, kifejezőbőségét és árnyaló hajlékonyságát már első gyűjteményéről szólva is nyomatékosan kiemeltem. Most, hogy témaköre jelentékenyen kibővült, méginkább meglátszik hangszerének szokatlan gazdagsága. Nyelvével féltlenivaló, igaz értéknek tartom újabb irodalmunkban, s ezért (nem pedig akadékoskodásból) rendre fel-émlítem azt a néhány nyelvi szeplőt, mely könyvében szemembe ötlött. Németsesnek érzem a „beszüntetik a táncot“ kifejezést; ennek használata a „megszüntet“ helyett rohamosan terjed s Budapesten már azt is halljuk, hogy pl. valamely hivatal „beszünt“. A kötet 58. lapján egy helyütt németes a „jöhet“ alkalmazása „mehet“ helyett. Pesties ez a sor: „akik az élet-vonatot lekésték“; a vonatot csak azok késik le, akik a jó magyar beszédet „leszokták“. Helytelen használát ez is: „mert nagy eperfa van neki“ (e h.: eperfája). Azt sem írnám, hogy „Ballada a félkezű férfiről“; ezzel lemondunk nyelvünk egyik vokálistarkító sajátosságáról, hogy t. i. némely magashangú szó mélyhangú raggal jár: cél, célhoz; víg, vígak; férfi, férfiak, férfiról stb. Végül csak melleleg említem, hogy ez a sor: „S amerre megy: a vakszem mennybe lát“ — régibb nyelvünk ismerőinek azért hangzik visszásan, mert abban a „vakszem“ (így egybeírva) teljességgel nem szemet jelentett, hanem — halántéket. (Hirtelenében Tompa

jut eszembe, ki még ilyenformán használta: lüktetett vakszemem.)

Ezek apró szépséghibák; hogy Mécs nyelvének tisztaságából ilyenek is élesen kiütözköznek: inkább bók, semmint megrovás.

Illek megemlékezni a könyv borítéklapjának talentumos rajzáról is. Ez Tichy Kálmán munkája. E jónévű grafikus művész most szintén a megszállt felvidéken dolgozik.

Rédey Tivadar.

Kapossy János Hillebrandt-tanulmánya. Fáradhatatlan fiatal tudósunk munkájával (mely készülő monográfiájának eddig gyűjtött adatait foglalja magában) a magyar műtörténet mondhatni teljesen ismeretlen területére, a XVIII. századi építészetre derít fényt. Napjainkig művelődésünk e fontos szakát majdnem teljes homály borította és ami keveset tudtunk róla, azt is gyakran helytelenül. A török uralom lerázása után, a gazdaságilag fellendülő Mária Terézia-korszakban, majd az ezt követő II. József-éra alatt az építészet nagy virágzásnak indult, városok és magánosok, nemkülönben az állam és a kamara egyaránt nagy megrendelésekkel látták el az építészetet. Új épületek: templomok, kastélyok, kaszárnyák, várak és polgárházak emelkedtek a másfél évszázadon át pusztulástól, rombolástól sujtott magyar földön. József az elűzött szerzetesrendek épületeit közintézmények céljaira adja át s ezzel az építészetre új feladatok hárulnak. Szinte érthetetlen, hogy olyan számottevő egyéniség, mint Franc Anton Hillebrandt, kiről a szerző kimutatja, hogy a XVIII. századi magyarországi építészeti széleskörű vezető és hatalmas irányító személyisége volt, hogyan maradhatott ismeretlenül szakirodalmunkban, mert mint íme a példa mutatja, ha nehezen is, de található reávonatkozó anyag.

A gondosan összegyűjtött anyag stíluskritikai vizsgálata tisztán élénk rajzolja a hazai építészetünkben páratalan méretekben tevékenykedett osztrák mester alakját és működésének jelentőségét.

Franz Anton Hillebrandt 1719 április hó 2-án Bécsben született egy Felső-Pfalzból bevándorolt család-

ból. Korán, 1734 januárjában a bécsi Akadémiába kerül, melyet sikeresen elvégezve, mint „Architect und Ingenieur“ hosszabb külföldi tanulmányútra indul Németalföld és az egész Német-birodalom területére.

1757-ben a magyar kamara elhalt udvari mérnöke és építésze helyére kéri felvételét. Kérvényében részletesen felsorolja működését. Kérvényéből tudjuk, hogy 1739—40-ig a würzburgi rezidencia kiváló építője. Balthasar Neumann mellett működött mint építész rajzoló. A zseniális mester nagy befolyást gyakorolt rá, mi művészetében több helyütt jelentkezik (legjellegzetesebben a nagyváradi püspöki palotában). Németországból hazajöve, Bécsben restaurálással és kész épületek felvételével foglalkozik, majd önként a bécsi erődök javítási munkálataira vállalkozik. 1742-ben Ravensburg-vár építésénél látjuk. 1745-ben a bécsi Burgot méri fel és készíti róla rajzokat, 1748-ban pedig a hollói császári uradalom térképét készíti el. Az 50-es évek elején oldja meg első önálló alkotását: gróf Ulfeld főudvarmester bécsi palotáját építi. Említett kérvényét előkelő pártfogói támogatása folytán kedvezően intézik el és időnkint megállapítandó napidíjjal alkalmazást nyer a magyar kamaránál. 1762-ben nevezik ki véglegesen évi 400 forint fizetéssel, melyet évek során 1600 forintra emelnek. Új állásában részt vesz a pozsonyi és a budai királyi várak építésében (javítások, átépítések, bővítések). A fellendülő Pozsonyban tág tere nyílik a magán-építkezésben is. Tudjuk, ő a mestere a Grassalkovich- (1760), Apponyi- (1761) és Nyári-palotának (1765), de valószínűleg az ő munkája az Eszterházy- (1762), a Széchenyi-Lamberg- (1754—61) és a Wachtler-palota is (1775—81), nemkülönben egy szép magánház, sőt egyesek a Grassalkovich-palotából és a gödöllői Grassalkovich-kastélyból azt a következtetést vonják, hogy Hillebrandt a XVIII. századi palotaépítészetünk, az ú. n. „Grassalkovich-stílus“ megteremtője. Ez a felfogás alaptalan, mert a gödöllői kastélyt már 1744-ben kezdték építeni, a terve már a 40-es évek elején készült, tehát nem látszik valószínűnek, hogy a mester műve volna. Ellenben sok-

kal valószínűbbnek tartjuk — stíluskritikai vizsgálódás alapján —, hogy Pozsony város megbízása folytán ő építette a „vízi kaszárnyát“ (1759—63).

Barkóczy Ferenc hercegrímás szolgálatában is dolgozott Hillebrandt: az 1760-as évek első felében átépíti a primási nyári palotát és 1762-ben az esztergomi vár és katonai épületeknek primási székhellyé való átépítéséhez készít terveket, de az egyházfő elhunytja miatt a munkálatok félbemaradnak.

A nagyszombati egyetem átépítési munkálatai során 1770-ben az orvosi fakultás új szárnyát a mester tervei alapján emelik.

Ugyancsak tevékeny részt vesz a budai királyi vár átépítésében a 60-as évek második felében, de kimutathatólag nem annyira mint tervező, hanem főként mint a legfőbb művészeti irányító. Annyi megállapítható, hogy az ő műve a Zsigmond- és a Szent Jobb-kápolnák, tőle származnak a várkert tervei, majd pedig amikor Mária Terézia királynő a nagyszombati egyetemet 1777-ben a budai királyi palotába helyezi át, az átépítési munkálatok és a csillagvizsgálótorony építése háramlik rá.

Bár a kutatások még nem tisztázták eléggé a budai vár építésének kérdését, bizonyosnak vehetjük, hogy a budai királyi vár, amint az a múlt század közepéig állott, legnagyobb részben Hillebrandt alkotása volt.

A budai vár építésével párhuzamosan egyéb monumentális építés is foglalkoztatja: a nagyváradi székesegyház és püspöki palota építését irányítja, s módosítja az eredeti tervek szertelen barokk túlzásait a maga B. Neumann által érezhetően befolyásolt ízlésének megfelelően. A szeminárium épülete teljesen saját tervei szerint épül.

1772-ben mint főépítész a bécsi Hofbauamt élére kerül, rövidesen az Akadémia építészeti osztályának tanácsosa és cs. kir. valóságos tanácsos lesz. A magyar kamaránál betöltött állását („Dirigierender Hungarischer Architect und Ingenieur“) Bécsből látja el, irányítja a magyarországi építkezéseket és azokhoz terveket készít, így a pozsonyi városrendezési munkákhoz. Kimu-

tathatólag tervei alapján épült 1773-ban a kincstári magtár, valamint az utolsó pozsonyi koronázási domb 1776-ban (lebontották 1870-ben). Ugyancsak 1776-ban a királynő rendelkezése a székesfehérvári székesegyház főoltárának építésével foglalkoskodik.

Bécsben a Burg restaurálásában tevékenykedik, majd a jezsuiták rendházát építi át a haditanács székházává.

A nehéz pénzügyi viszonyok folytán nem kerül kivételre több terve: a Burghoz való üvegházak és a nyitrai nagypréposti palota.

1783-ban a legfőbb udvari építészeti igazgatóság egyik assessora lesz: a monarchia udvari és kincstári építkezéseinek legfőbb irányítója. Ez évben a magyar kancelláriát alakítja át. A kancellária melletti palotát pedig az erdélyi kancellária céljaira teszi megfelelővé, majd a két palota (a mai Bankgassei követségi palotánk) homlokzatának egységes megoldásán tevékenykedik. Ugyanez időben a morvaországi klosterbrucki kolostor építésének művészeti vezetését látja el.

II. József 1784-ben a budai várból az egyetemet Pestre helyezte át, míg a rendi főkormányzéseket és hivatalokat Pozsonyból Budára rendeli. Az elhelyezés nagy munkája Hillebrandtra várt, aki a király parancsára az eltörölt szerzetesrendek kolostorait helyezi némi átalakítással, kisebb hozzáépítéssel a fenti intézmények igényeinek megfelelő állapotba. Így lesz a pesti pálos- és klarissza-kolostor a központi szeminárium hajléka, a Curia, a franciskánus-kolostor és a „Causarum - Regalium-Directoratus“ átalakított épületeiben nyer elhelyezést az egyetem, a budavári klarissza-kolostort pedig a hétszemélyes tábla és a levéltár befogadására alakítják át. Az utóbb említett kolostor udvari frontján emelt országház palotáját (a régi Országház Levéltár, Országház-u. 28.) is a mester tervei.

Utolsó ismert munkája a pesti német színház és vigadó terve (kb. 1792-ből), melyet tévesen Hild János alkotásának tartanak egyesek.

Élete utolsó szakáról ma semminemű adattal nem rendelkezünk, csak azt tudjuk, hogy 77 éves korá-

ban halálozott el, 1797 január 25-én. Hillebrandt művészete egy átmeneti kornak a jelensége, egy átmeneté, mely a nagy Johann Lucas Hillebrand mozgalmas barokkjától, a „Louis XVI. stílus” egyszerűsítő felfogású művészetén keresztül a szigorú formájú klasszicizmus kialakulásáig ível.

Nem helyezhető századának legnagyobb építői sorába — az egyéni alkotó erő nem volt sajátja —, de alapos iskolázottsága és jóízlése szerencsésen beleillesztették művészetét a kor haladó művészeti áramlataiba. Tevékenysége azért mégis felette jelentős, kivált hazánkban, hol közel félszázados működése alatt úgy is mint alkotó, úgy is mint irányító, építészetiünk hatalmas vezérlő alakja lett és ezáltal a magyar építészeti történetében kiváló helyet biztosított magának.

Az ízléses kiállítású könyv, melyet 8 melléklet díszít, az értekezés sikerült német fordítását is közli.

Székelly Miklós.

Verseskönyvek. (Bárd Oszkár: Mi lesz velünk? Boross Sándor: Árvaság. Gyökössy Endre: A termő élet rímei. Harsányi Pálné Teleki Janka: Apám. Palágyi Lajos: Parittyá. Szegedi István: A halhatatlan hitves. Vidor Marcel: Muzsikál az élet.)

Bárd Oszkár kötetének egy része fanyar művészettel állítja elének a háború óta felfordult világot s részvéttel, részvétet keltőn teríti ki a mai ember megtépedett lelkét, minden kétségével, jajveszékelésével. Nehéz, keserű versek; romok, üszkös gerendák fojtó füstje áporog belőlük; nem szalonok asztalára való, nem is művészi kielégülést szerzők. A költő véresen tépi ki magából a mondanivalót, hörgést, fuldokló zokogást hallunk, mely mármár káromkodássá keseredik. Néhány java vers korunk zűrzavarának komor, dísztelen rajza s oly vígasztalan, mint maga a modell. De Bárd Oszkár még ennél is tovább megy, művészete elveszti kevés természetességét s belső erő híján külsőségekkel igyekszik felkeltetni a nagy lelki zaklatottság, bizarr eredetiség ingerét. Ady óta alig szabadult költő a nagy dekadens hatása alól. Bárd Oszkár is mintha többé-kevésbé az ő fia lenne; öntudatlan

ul utánozza modorát, mozdulatait, abban a hitben, hogy magát adja, pedig egyénisége csak kölcsönvett frazeológián át ködlik felénk.

Sok magyartalanság bánt ezekben a versekben. Viszont a túlzott verselési bravúr sokszor valóságos rím-gimnasztikává fajul, parafa-ízt ad a szavaknak s rácáfol a tartalom komolyságára:

De lássuk be, hogy nincs ma óriás itt
s ne várjunk attól semmi óriásit,
ki mit sem tesz, csak óriásit ásit...

Bűnben, gyalázatban, szeretetben, gögben,
Bosszúban, ami a gyilkolóban bóg benn...

Ezek az esztergályozások nem kivételek; szaporán fordulnak elő s mintha szemlélatomást rajtuk, a különös hangzason fordulna meg a vers. (Kicsi karja: kicsikarja; árny alatt: árnyalat; körébe: tör-é be; stb.)

Bárd Oszkár szocialista költő; verseiben vezércikkek, szangvinikus szónoki beszédek prózai nyelve végül a szelid poéta szavával s túldörgi, sokszor túlesikorogja, túlberregi az utóbbit. De a groteszkül hangos, dagályos szólamokon mégis keresztüldobog egy egyetemes ember igazságért s a szűk meleg családi otthonért vergődő, viaskodó poéta nemes szívverése.

Boross Sándor kivételes tehetség a mai harmincévesek közt. Nem tartozik a dobbal-sípval felfedezettek közé s igen ritkán, bizonytalan időközökben jelennek meg a költeményei. Első kötetét pár évvel ezelőtt Singer-Wolfner adta ki (Tánc). Azóta kiváló művészek szavaltak tőle (Jászai Mari, Bartos Gyula) s néhány verse széltiben ismert.

Egyike a legérdekesebb egyéniségeknek. Mondhatni az ősi ösztön poétája. Minden során érezzük, mennyi tünődés, vívódás fakasztotta gondolatait s milyen mélységekből merít. Fantáziája a nagy minden-ségben jár, egyéni világát messzire kivetíti, széles hátteret von mögé s egyetemes képet fest róla. Nyelve erős, mélyen, hosszan zengő, nagy színpompájú. Szavai hol súlyos pórolécsapások, hol szerelmesen lágyak, hol viharosak, villámtól terhesek, ódai szárnyalásúak. Széles ecsetvonással fest, sajátos képeinek rembrandti tónusuk van.

Boross Sándor tehetsége még fejlődőben: megjelenésén a forrongás,

az útkeresés különös bája ömlik szét. Költeményeinek java már eddig magas csúcsokat jelöl s még félig érett, zavaros, darabos verseim is rajtuk az igazi tehetség nyoma. Van néhány hibátlan verse, melyeket ma csak ő írhatott meg; ezek eredeti, senkivel össze nem tevésthető poétának mutatják. (Künn a földön. Anna. Másodszor Mohács. A világtörténelemből. Garabonciás.)

Gyökössy Endre legújabb verseskötetét episztolák nyitják meg, költőtársakhoz írt versek. Egy-egy kedves kézfogás, pár szíves szó, elmult élményekre, emlékekre hivatkozások. Gyökössy nem egyéníti eléggé íróársait, inkább a felszínen mozog s a helyszíni hangulatot rendesen az illető költő valamelyik verscímével, ismertebb szavával vagy karaktervonásával pótolja.

Ringyongy szóbeszéd sohse bántson,
Ne horkanj fel a sunyi gáncson.
Az élet sokszor meg is öklöz.
S te csak maradj hí a kis örömhöz!
Van, aki híven hajlik hozzád
És megcsókolja hí, csókos szád!
Van kenyered, ágyad és álmodt...
Mit akarsz ennél nagyobb boldogságot!

Ez a gondolat vörösfonala Gyökössy kötetének. Zajtalan boldogság, áldott középút. Amilyen mérsékelt és gazdaságos az életelv, olyan a kifejezési formája is. Gyökössy Endre a közmondások világos, józan hangjára hangolja nyelvét, melyből többször hiányzik a művészet erősebb olvasztó tüze. A vers néha egészen primitív, szinte kivetkőzik ritmusából s prózai lábon megy tovább. Másutt meg virágos, édeskés szavak. Sokszor az a benyomásunk, mintha utolsóelőtti fogalmazást olvasnánk: a gondolat nem érvényesül, még csak lappang. Érdekes, hogy Gyökössyt, aki pedig Arany és Petőfi iskolájához tartozik, szintén érintették a modern áramlatok. Itt-ott törekvést érzünk, hogy eddigi formáit megtörje, komplikáltabbá tegye. Vajjon fordulópont lesz-e ez Gyökössy mondanivalójában is? Jó volna, mert legújabb kötete — nemes világnézete ellenére — jórészt ismétlése régebbi szebb verseinek.

Harsányi Pálné, Teleki Janka verseit most olvassuk először. Semmi iskolázottság, semmi verselő készség, rossz rímek, csekély önkritika. S mégis, Teleki Jankának gyermeki szeretete rossz rímeken,

Napkelet.

bukdácsló ritmuson keresztül aszszonyi ösztönszerűséggel érvényesül, strófákat fűt át s mind e dadogásban nem egyszer eltalálja a hangot, mely belső gerincet ad, ha nem is számottevő gondolatnak, de legalább az érzésnek.

Palágyi Lajos újból szétropított egy mellényzsebre való szatirát, ötletet. Legtöbbjük pár sornyi felirat, vagy sírfelirat élők eleven homlokára. A kiábrándult, nyugodtnak látszó, de titkon vérző poéta, az életben csatát veszett művész-filozófus költői győzelme ez az eszmék birodalmában. Vértelen győzelem, művészi játék, minden maró gúny mellett, hiszen a világ ezer Sokrates iskolájában sem javul meg s a lekére többnyire azok nem figyelnek, akiknek szól. Palágyi mosolyog és mosolyogtat, néhol megcacagtat, de sohasem sért s mindenkor semleges magasságból, minden párt fölé emelkedetten dobálja parittyaköveit. Epigrammáinak sajátos élük, hangjuk, modoruk van. Legsikerültebb mondásaiban semmi felesleges dísz, semmi hiányzó árnyalat. Csupa pompás megfigyelése az élet száz meg száz ellenmondásának, tökéletlenségének, nagyságok kicsiségének, kicsinyességének. Néhány ötletet közlünk a notesznyi könyvecskéből:

Van ó-magyar és új-magyar,
Nemes-magyar és nemtelen,
Van ál-magyar és mű-magyar,
Szemes-magyar és szemtelen.
Engem hazám nagy gondja mar:
Van-e még, aki csak magyar!

Örülj magyar! elpártolt egy fiad.
Búsulj oláh! már téged támogat.

Poéta az van itt temérdek,
Csak műértő kevés e honban —
Volna csak sok műértő lélek,
Kevés poéta volna nyomban.

Meghalt a költő. Ere-szobrot neki.
Legyen majd mű, mely nevét hirdeti.

Szegedi István „magános hegedűszava“ merő artisztikum, secesszió. Márványhús versek, inkább mosolygó mélabút, mint mélyebb fájdalmat kifejezők. Ok nélkül való, állandó kód az egyiken, fanyar, gúnyos fölény a másikon; ami e kettő közé esik, egy csomó hangulatkép, miniatűrvers, mely hajszálcsovön lélekliz; pompásan ötvözött, néha túlságosan kiegyensúlyozott strófák. Bánat és öröm egyformán játékananyag a poétának; muzsikát,

szép szavakat csinál belőle, osecsebecsét. Néha azt hisszük, mintha hat golyóval játszanék a költő; inkább a szavak virtuózitását, a ritmus bizarr lendületeit, hajladozását érezzük, a gondolat maga lenn marad, a csattanó bágyadt. Szegedi versei sokszor egy meg nem írt nagy vers ornamentikájául hatnak s inkább kötetben, egymásután olvasva élnék igazabban. Néhány állatkepe erős szatirai tehetséget mutat.

Vidor Marcel legújabb verseskötönyve jóhiszemű kirándulás a divatos kísérletek ingoványos területére. Kérzik ezekből a versekből, hogy költőjük egészen sajátos hangulat hatása alatt írt, de csak önmagának; felhők szeszélyes kavargásaként születtek bizarr ötletei, érzései, melyeknek kevés a melegük, sok a fényük s nyomon követésre igen nehéz a lojikájuk. Artista játéka, boszorkányos rím-sortüzek, nem egyszer síváran kongó rímelés, lükettetés. Egy-egy szó-tengely körül szavak kaleidoszkópja kering, az olvasóban támadó érzést már csirájában új érzés szorítja ki s valami egységes tarkaság, színzavar kerekedik verssé.

Vidor Marcel tavaly kiadott verseskötönyvében már jelentkezett ez a gesztus, most egész kötetet kívánt. Nekünk nem nyújtott különös élvezetet, minőt régebbi szép versei után várhattunk volna. Bár lehet, hogy enerváltabb lelkek szépséget találnak egy számunkra nagyon elvont szimbólum útvesztőiben s rokon hangulatot kelt bennük egy kusza érzés- és gondolatködlés, mely ránk nézve hatástalan. *Vajthó László.*

Logika. (Az igazság elméletének alapvonalai. Írta Pauler Ákos.) A logikát általában száraz tudománynak tartják s valóban száraz is igen sok elterjedt tankönyvben, kézikönyvben. Aki azonban kézbeveszi Pauler Ákosnak ezt a legújabb szép könyvét, az hamarosan jobbról fog meggyőződni; meg fogja tanulni, hogy a logika végtelenül érdekes tárgy is lehet megfelelő gondolkodó kezelésében, sőt, hogy egyrészt a legmélyebb filozófiai kérdésekkel, a lét végső problémáival szorosan összefügg, s másrészt a művészetrel is határos. Paulernek ez a kötet igazi műalkotás, valódi kis műremek. És mennyi szeretettel, tárgya iránti

lelkesedéssel van megírva! Milyen mély és milyen finom az az egészlet átható pár vezérgondolat, amely azután ebben a nagy romantikus filozófusokra emlékeztető végösszegezésben csendül ki: „Valamint a szeretet, úgy a megismerés is vágyódik tárgya után: azt minél teljesebben át akarja tudatával ölelni. Mindkettő bizonyos recipiálásra törekszik, azaz tárgyát minél teljesebben be akarja fogadni. A megismerés is, hasonlóképen a szeretet-hez, a tárggyal való bizonyos egyesülésre törekszik. És valamint a szeretet, az ismerés sem képes tárggyal sohasem betelni és a vele való szakadatlan érintkezésre vágyik. Ezért úgy a szeretetben, mint a megismerésben a végtelenség egy neme lappang, sőt mindkettő a végtelenség és az örökkévalóság utáni vágyak egy-egy formája.” Ennél azonban még gyönyörűbben fejezi ki ugyanezeket a gondolatokat a csatolt németnyelvű tartalmi kivonat, amely részben tömörsége miatt, részben, mert a német nyelv az ilyen eszmék fejtegetésében kiváltkép kiművelt, igazán klasszikus nyelv, — olyan meglepő költői szárnyalással zárja ezt a nehéz, súlyos, szigorúan tudományos könyvet, hogy minden olvasója lelkében sokáig, nagyon sokáig visszhangzó benyomást hagy hátra. És lehet-e tudományos könyvnek is szebb sikere?!

Ez ismertető sorok írója régebbi időkben nehezen tudott megbarátkozni a stilisztikával, míg alapos, széles látókörű és az ott rejlő legmélyebb problémákkal foglalkozó német művek nem kerültek kezébe; csak ekkor értette meg ennek a tudományágnak a létjogosultságát, mert a mechanikus skatulyázások sohasem elégíthették ki. Ugyanily feloldó hatással lehet ez a Pauler-féle logika mindenkire, aki eddig csak az unalmasan pedáns, szűk keretek közt mozgó, a hivatalos német s magyar szaktudománytól szentesített gondolkodástanokat forgatott. Itt valami egészen mást kap, ez igazán elmemozdító mű, amint különben ezt tartja a szerző is, az előző szerint, könyve legfőbb hivatásának. Nemcsak filozófiával foglalkozóknak kellene ezt a kötetet végigolvasniok, hanem mindenkinek, aki tudományra adta magát, de elsősorban a szellemi tudományok művelőinek. Valameny-

nyi szaktudományban mind fájdalommasabban nélkülözzük az igazi, valóban lelkiismeretes filozófiai és logikai alapvetést, a logikai elvekhez való szigorú ragaszkodást. Kemény iskola ez a Pauler-féle könyv, de a szellemi tudományok minden lelkiismeretes munkásának át kellene dolgoznia magát rajta.

A mű két nagy részből áll: az első a *tiszta logika*, a második az *alkalmazott logika*. Az elsőben az igazság fennállása és az igazság szerkezete főcímek alatt fejti ki a szerző más munkáiból is részben már ismert eszméit, de behatóbban, részletesebben. „Az igazság részei”, „a logikai alapelvek”, „a logisma”, „a tétel”, „a syllogismus” egészen új beállításban, új, termékeny szempontok szerint tárgyalnak régi problémákat. A második főrész Gondolkodástan-, Tudománytan-, Ismeretkritikára oszlik.

A fölfogás szellemességének jellemzésére álljon itt a kiindulópontok rövid vázolója. A *tiszta logika*-nak a szerző szerint két alproblémája van s ennek megfelelően két főrészből áll. Az egyik az igazság subsistentiamódja (az igazság hyparchológiája), a másik az igazság struktúrája (az igazság statikája). Az igazság subsistentiája az érvényességében áll. Ez abban különbözik a létezésétől, hogy a létező permanens hatást fejt ki s így az örök változás forrásául tekintendő. Ezzel szemben az érvényesség nem valóságtényező, hanem oly permanentia, amely minden létezés előfeltételét képezi, amennyiben a létező épp azáltal létezik, hogy a létezés kifejező tétel igaz, vagyis érvényes. A hyparchológia az igazságnak négy alapvonását emeli ki. 1. Egynél több igazság létezik, de az összes igazságok egy összefüggő rendszert képeznek. 2. Minden igazság három irányú (pozitív, negatív, limitatív). 3. Végtelenül sok igazság van. 4. Minden igazság egyetemességet foglal magában. Minden tetszőleges igazság már azon a réven is összefügg minden más igazsággal, mert *igazság* s így minden igazsággal közös struktúrája van, mely által az összes igazságok egy bizonyos relációba kerülnek egymással. A második tételre példa a pozitív állítás, hogy $2 \times 2 = 4$, amely egyúttal kimondja azt a negatívot is, hogy két-

szer kettő *nem* 5, valamint, hogy ez nem tartozik azon relációkhoz, amelyek öttel egyenértékűek (limitatív). Az igazságok végtelen sokaságának Bolzano adta bizonyítékát: ha azt állítjuk, hogy csak *egy* igazság létezik, pl. „A est B”, legalább még azt az egy igazságot kell megengednünk, hogy ezen az egy igazságon kívül más nem érvényes. Ha ezt elismerjük, önként adódik a harmadik, hogy e kettőn kívül nem létezik több igazság s így tovább. A véges számú igazságok fogalma önellenmondásban szenved. A szerző két irányban kiegészíti Bolzano bizonyítékát: a) egy igazságot kifejező tétel ezen tétel igazságának az igazságot is magában foglalja; b) kétszer kettő négy: egyben azt is jelenti, hogy *nem* öt, *nem* hat, stb. A negyedik pontra vonatkozólag: ha kimondjuk, hogy valaki nagy költő, ez már föltételezi az ilyen általános igazságot, mint „vannak költők”, „vannak nagy költők” stb. Mindebből következik, hogy emberi ésszel egyetlen egy igazságot sem gondolhatunk teljesen végig! Csakis véges számú képzetet vehetünk fel tudatunkba, de minden igazság végtelen sok tagból áll. Továbbá minden igazság abszolút kész és mozdulatlan jellegű, a fölünk megismerhető igazságok pedig mind töredékesek. Ilyen módon kitűnik a pszichológizmus álláspontjának a tarthatatlansága, amely szerint az igazságnak csak az emberi gondolkodásban lenne subsistentiája s így érvényesség és elgondoltság egy lenne. Egyetlen egy igazság sem fér azonban be a maga teljességében az emberi gondolkodásba: az igazságnak csak *töredékeit* ismerjük meg s így ennek subsistentiáját egyáltalán nem alapíthatjuk tudatunkra. Hiszen olyan igazságokat kell fölténnünk, melyeket nem ismerünk, sőt amelyek számunkra fölismerhetetlenek, éppen azért, mert minden igazság az igazságok végtelen sorának kiindulópontja. Ez az egy körülmény is elegendő a pszichológizmus tanának a megdöntésére!

Mindebből látható, hogy ez a könyv a magasabb szellemi élvezeteket kedvelő inyenceknek való csemege s egy olyan alkotás, amilyenekből nem túlságosan sokkal dicsekedhet a magyar szaktudomány.

Feszty Árpádné visszaemlékezései. Fesztyné új könyve nem szoros rendet követő emlékirat, hanem egy az élettől megpróbált lélek tanuság-tétele, melyből túlnyomó részben személyes élmény alapján támad föl előttünk a mult idők számos kivételes alakja, helyenkint rapszódikusan érzelmes, de kétségtelenül egyéni beállításban. A följegyzések indítéka az idei centenaris ünnep-lés hősére való emlékezés, mely a szerzőt Jókaihoz fűző viszonyánál fogva joggal számíthat érdeklődésre.

Minden emlékiratszerű munka bizonyos fokig egocentrikus jellegű. Ez a könyv sem kivétel. Hasonló eredetű társaival szemben azonban előnye az a rokonszenves tartózkodás, mellyel a szerző saját szerepéről ír. Kár, hogy a másodkézből származó adatok közül a Szendrey Júliára vonatkozót nem mellőzte. E résznél a közlés elvi álláspontja tévesztette meg. „Petőfiről nem akrok mástól hallani, mint Jókaitól. Igazság? Vagy mese? Mindegy. Jókai mesélte” — írja a szerző. „Nem mindegy” — mondhatja erre indokolás nélkül a tárgyilagos olvasó. Aminthogy néhány sorral odább a szerző is ily belátásra jutva iparkodik megelőzni az esetleges félreértést. Petőfinében az utókor eddig tudvalevőleg csupán elsietett második házasságát kifogásolta. Emlékének a mende-mondák mikro-szkópiájánál való vizsgálata bátran elhagyható. Ne felejtjük el azt a tényt, amit Herczeg Ferenc oly szépen megállapított róla s amely szerint bármin vélekedjünk, egy bizonyos és ez örök érdeme, hogy egy polgári háztartás keretében megtudott maradni Petőfi műszájának.

Több méltánnyal említhető a könyvnek az a fejezete, mely *Gárdonyiról* szól. E sorokért az irodalomtörténet is hálás lesz Fesztynek: mert a mimóza-természetű költő lelki zárjait olykor igen sikeresen nyitogatja. Különösen érdekes Gárdonyinak a Fesztyék családi köréhez tartozó két Margit iránti vonzalmát ismertető rész. Mindkét szerelmi álom állítólag a költő félszegsége és bátortalansága miatt foszlott szét. Valószínű a föltevés, hogy az Isten rabjai, a Láthatatlan ember s a Hatalmas harmadik című regények nőalakjai ihletalapjukban

ez epizódokra vihetők vissza. A Göre-ciklus ötletének megszületése is helye ösztönnel származtatható Gárdonyinak a Feszty-körkép titkarsága idején szerzett tapasztalataiból.

Nem érdektelen a *Balatonfüredi víg és szomorú mozifölvételek* című rész sem. Sok kedves apróság kerül itt elő írókról és színészekről, többnyire olyan vonatkozásban, melyből az illetőknek inkább a magán-, mint a közélet felé mutatott arca nyer megvilágítást. Természetesen e följegyzések mindegyike se fogadható el fönttartás nélkül. Ennek azonban nem egészen a szerző az oka. Ő ugyanis nem tehet róla, hogy a „Magyar hölgynek születni nagy és szép gondolat” idézetet Tamássy József, az egykori jeles színész szerencsétlen frázisnak tartotta s Garay helyett Vörösmarty-nak tulajdonítva, ez alapon úgy vélte, hogy „Még a legnagyobb írók is belesznek ilyen hamis pátoszba”.

Az ifjabb nemzedékre nézve sok becses tanulsággal jár majd a *Jókai alkonyáról* szóló fejezet. Ennek merengő emlékezéstől fátyolozott sorai tompítottságuk ellenére is igazolják a tapasztalatot, hogy a nagy fák kidőlte után sokáig visszhangzik az erdő. A nagy perben erősen érdekelt szerző tapintatára vall, hogy az ő részéről e visszhangba nem vegyült ünneprontó kiáltás. Kegyeletes érzése — szép könyve révén — Jókai emlékéhez méltón a megbékéltség jegyében munkál közre a nagy ünnepelt kultuszának elmélyítésén.

Baros Gyula.

Újgörög népmesék magyar nyelven. A mult század elején vívott szabadságharc — amelyben oly tragikus, de egyszersmind ideális szerep jutott Byronnak — Európa-szerte érdeklődést keltett a görögök iránt. „A hellének szent csontjaiból kikelő Szabadság” — ahogy a Szolomosztól származó nemzeti himnusz allegóriája rajzolja — sok idegen szívet is lángalobbantotta. Az így támadt filhellén lelkesedés — melynek hullámai egészen napjainkig csaknem minden neogrecista lelkét megérintették — főforrása lett annak a gyűjtő, fordító és feldolgozó munkásságnak, mely a két utolsó században az újgörög nyelv

és szellem kincseit a művelt világgal megismertette. A görög, német, francia és más nemzetek kutatóinak vállvetett munkájából a magyarok is kivették részüket. Különösen Peetz Vilmosnak, a hazai újjörög tanulmányok első tudományos művelőjének, a hatására ébredt nagyobb érdeklődés a mai görögség iránt. Az ő nyomán foglalkozott az újjörög néplélek megnyilvánulásaival az élete virágában elhalt költői lelkű tudós: Vértesy Dezső, aki még 1913-ban kiadott egy antológiát az újjörög népköltészetből s akinek számára — saját szavai szerint — a görögség szelleme maga volt „az élet és a napfény“.

Vértesy antológiájához csatlakozik most — annyi év után — Rhousopoulos és Kunos újjörög mesék-könyve. (Béta-kiadás, 1925.) A külföldi és hazai kutatók és fordítók által feltárt szellemi kincsek fényes tanubizonyosságot tesznek arról a kapcsolatról, amely az utódokat az ősökkel egységbe fűzi össze.

E kincsek közül legértékesebbek s egyúttal nemzeti jelentőségűek a népdalok. Bennük szépen jut kifejezésre a görög napsugaras élet, a szabadság, a szép szeretete, a nemzet s az egyén öröme, fájdalma: az újhellén néplélek sajátos görög és általános emberi vonásai. Hatásukra jellemző, hogy a fordítók sorában nem kisebb névvel, mint Goethével találkozunk. A népdalok mellett ott találjuk a rövid, szemléltető, bölcs közmondások s a helyi hagyományok egész tömegét, mely utóbbiak szálai évszázadokra nyúlnak vissza s messze az ókorba vezetnek. A néphit — hogy csak egy ilyen szála mutassunk rá — az éjféle elhagyott görög vizeket és mezőket ma is táncoló nimfákkal, nereidákkal népesíti be. A népdalokban újra meg újra előkerülő öreg, de halhatatlan Kháronon s a hagyományokban ma is élő örökifjú nereidákon kívül más antik mítoszok és mondák maradványai is beleszövődnek a sárkányok és tündérek világába. Ezekre emlékeztetnek a szülői házból kivert s később csillagokká változott testvérek, a babérbokorból kinőtt királylány, a megvakított félszemű óriás és más ezekhez hasonló mese-motívumok.

A középkori görög népmonda hősenek, Dijenisz Akritásznak a vonásait s a benne magasztalt hősi ideált is több mesében megtaláljuk. Az újjörög felfogásra különösen jellemző az erényesség s a hitvesi hűség tisztelete, amint ez a mesékben többször megnyilvánul. Természetes azután az is, hogy az újjörög népmesék a nyers erővel szemben mindig az okosságot, a leleményességet juttatják diadalra; hiszen a görög ebből a szempontból ma is olyan, amilyen évezredekkel ezelőtt volt.

Rhousopoulos és Kúnos könyvükben a mesék kiválasztásánál s néhol az átdolgozásnál — amint erről pl. a Pio-féle gyűjtemény szövegével való egybevetés meggyőzhet bennünket — tekintettel voltak arra, hogy a kiadás elsősorban kisgyerekek számára készült, mégis maradtak benne olyan részletek, amelyek a következő kiadás számára átdolgozandók, mert a gyermek fantáziáját károsan befolyásolják (a 127. és a 163—4. lapon). Szép fordításra törekedtek; ritmikus prózájuk a mesei előadáshoz jól illik s az újjörög nyelv költői és zenei szépségeit is érzékelteti.

Horváth Endre.

Rákosi Jenő, a hírlapíró. (Papp Ferenc tanulmánya. A Kisfaludy-Társaság kiadása.)

Akik figyelemmel kísérik az irodalomtudomány tájékoztató munkáját, észrevehették, mennyire hiányval vagyunk oly tanulmányoknak, melyek a közelmúlt, vagy éppen a jelen szellemi élet mozzanataival foglalkoznak. E tartózkodás magyarázatául azt szokták felhozni, hogy a napjainkbeli jelenségek mérlegeléséhez nincs kellő távlatunk, már pedig enélkül a nyilvánosság előtt kötelező tárgyilagosság forog veszélyben.

Pedig hogy hozzáértéssel és megfontoltsággal kortársainkról is meg lehet írni az igazságot, mutatja Papp Ferenc könyve, amely megbízható képet nyújt napjaink egyik olyan vezető alakjáról, aki csaknem hat évtized közéleti mozgalmában mindig az elsők közt szerepelt. A szép tanulmány végigvezet bennünket Rákosi Jenő hírlapírói pályáján a hatvanas évektől egészen 1919 márciusáig. Az érdekes fordulatokban

gazdag pálya kiinduló pontja a régi Pesti Napló szerkesztősége, hol Rákosi, mint báró Kemény Zsigmond munkatársa, először adta jelét hivatottságának. Harcos tevékenysége a Reform c. lapban folytatódott, de tartalmi értékével és formai sajátosságaival a négy évtizeden át szerkesztett Budapesti Hírlap révén hódította meg a magyar értelmiség nagy részét.

Természetesen a könyv Rákosinak e lap kötelékében kifejtett nagyszabású publicisztikai működését tárgyalja legrészletesebben. E küzdölmés, de sikerekben nem szűkölködő munkásság története négy fejezetre oszlik. Az első a támadó politika korát mutatja be, mely a Budapesti Hírlap alapításától 1890-ig tart; a második a nemzeti eszmények felé törekvés idejét tárja elénk (1903-ig); a harmadik a cselekvő politika útvesztőjében 1912-ig folytatott harcokat ismerteti; a negyedik pedig Rákosinak a nemzet élet-halálharcában való hírlapírói szerepéről szól. Külön rész foglalkozik a jeles publicistának a műbírálat körébe tartozó cikkeivel.

A könyvet termékeny szempontok alkalmazásával készült összefoglalás zárja be, melynek tömör fogalmazása biztos vonásokkal emeli ki egy nagyhatású közéleti tevékenység értékes elemeit. E szerint Rákosi hírlapírói egyénisége egyaránt visszatükrözi az elnyomatás évtizedeinek idealizmusát, valamint az újabb politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok hatását. Népszerűségének magyarázata, hogy rendelkezett mindazokkal a lelki adománnyal, melyek a nagy tömegeket sem hagyják közömbösen. Éles ítélőereje főképp egy-egy eszmének vagy feltűnő jelenségnek eredeti megvilágításában nyilvánult meg. Akit nem tudott érveivel meggyőzni, azt képzeletének gazdagságával hódította meg. Átható elméjének s mozgékony fantáziájának alakított nyomai meglátszanak hírlapírói nyelvén is. Sokat megengedett magának, csak az unalmasságot nem. Volt azonban benne erkölcsi erő és férfias bátorság, mely hódolatra készítetett. Becses tartalma egyéniségének az az alkotó nemzeti politika, mely tollát kezdetétől fogva vezette. Pályája fontos eredménye a magyar nemzeti

lélek öntudatra keltése. Ily tulajdonságok birtokában mentette meg Rákosi a nagy magyar idealizmus korának nemes hírlapirodalmi hagyományait.

Ezeket mondja Papp Ferenc, kinek megállapításai a részletekben minden szépítgetés nélkül kísérik nyomon a kortörténeti vonatkozásaiban oly érdekes pálya különböző mozzanatait. Munkája folyamán bizonyára gyakran érezte vállalkozása merészségét, de tapintata és megértő tárgyilagossága mindig megtalálta a helyes utat.

Kár, hogy a sajnálatos nyomdai viszonyok miatt a kitűnő essay az közül néhány jellemző idézetet az értékes megállapítások szemléltetésére. Rákosi sokoldalúságának, erős nemzeti érzésének, felelősségérzetének, mindvégig csodálatos frissiségének és pompás stílművészetének ily módon való bemutatására számos jó alkalom kínálkozott. Az úgynevezett nagyközönség szemében, melyre nézve a múlt napiéletre szánt sajtótermékei szinte hozzáférhetetlenek, ez által a könyv érdekessége még növekedett volna.

Rákosi hírlapírói tevékenysége során különösen szembevetendő a hivatásával járó felelősségérzet hangsúlyozása. Ezt köti lelkére ifjabb pályatársainak abban a kis cikkében is, mely *A szabad sajtó 50. születésnapján* az ő emelkedett felfogását ismerteti az újságírók munkájáról. Szerinte a szabad újság az egyetemes emberiség legelső és leghathatósabb jótékony intézménye. De figyelmezteti a szabadsajtó újságíróját, hogy „nem az a nagyobb rabság, mikor láncot csörget valaki a kezén, ha igazság van a szívében: nagyobb rabság az, mikor aranylánc van a nyakán és hazugság a szívében.” Hasonló erkölcsi ösztön vezeti tollát, mikor válságos pillanatokban nemzeti sorsunk irányítóihoz fordul. Rendkívül kifejező stílusa ilyenkor néha komorabbra fordul s vannak mondatai, melyekkel mint fátyla világít az árnyéktól rémes éjszakába. „Ragadja torkon a lelkiismeretét, mert borzalom és rettenet az, ha a lelkiismeret ragadja torkon az embert!” — ajánlja egyszer valakinek a forradalom idején. Vajha mindazok így fognák fel a felelőség kérdését, akinek részük van a közélet irányításában! A. B.

Juhász Gyula: Testamentom. Mint egy-egy levél, melyet az ősz lehellete sodor tova, szállanak Szegedről a magány költőjének versei szerte az országban. Juhász Gyula, aki negyedszázaddal ezelőtt a nagyváradi Holnap költőivel indult útnak, nem-sokára a saját ösvényére tért, s azóta társtalanul éneklé a maga halk, de a fogékony szív mélyében visszhangot keltő dalait. Bár még fölesen-dül bennük itt-ott az élet szeretete és reménye, hangulatuk általában csüg-gedt s az „elfáradt legény“ ujjai a lemondás csöndes siramát csalják ki lantjából. Az a panasza azonban igaztalan, hogy „öt nem látják“; így senki nem érti már; hisz tűnő vágyak, hervadó emlékek egyéni bá-natába belesír az ország vigasztalan állapotának mindnyájunkkal közös fájdalma is; az elrabolt magyar tá-jak valamennyiünk vesztesége s a szűk határokon belül vitustáncot járó, zilált élet nemcsak — öneki szegi kedvét. Igen sokan érezzük azt a fanyarságot, melyet a vak remény nem tüntet el.

Ez a lelki fáradtság különben nem egyszer hervadtá teszi némely ver-sét, bágyadtá a kép színeit, sőt akár-hányszor gondatlanná a külső for-mát is, holott a költő előbb könnyű szerrel játszott a kifejezés nehézsé-geivel. Lehet, hogy szándékosság is van benne; de mikor „új ige forr, mint részegben a bor“, s nincs „más kiút“, mikor „egy vén kordély gya-lul“, nincs az az érzésünk, hogy a rim rántotta elő a szót, a fordulatot. Hangulatrontó, mikor a réten *bre-keg száz bús hegedűs* — milyen más Vörösmarty azonos jelentésű sora a Két Szomszédvár előhangjában: „Bús panasztát az uszók négy lábú serge zokogta“ —; a kép nem tiszta, mikor „az öröm sírján“ ül, mint „az árva varju a jegenyén“; szóval né-hol egy-egy nem a maga helyén lévő disszonancia vegyül a harmó-niába; mit más jelenkori költőben alig tennénk szóvá, az a kifejezés finom érzőjében bánt. De csak néhol, mert éppen a költemény teljes harmóniája, a formát teremtő tartalom uralma, egy lírai mozzanat teljes ki-fejezése jellemzi Juhász költészetét; a formát pedig finom zeneiség, mint-ha hárfán suhannának végig ujjai:

Rendszerint a jelen közvetlen él-ményei adják a lírai anyagot; a szemléletből fakadó hangulat; vala-mely természeti kép, mely a költő lelkében szunnyadó kéneket rebbenti szárnyra. Aztán a tűnő vágyak és hervadó emlékek gazdag raja, az el-mulás sejtelve s a másvilági élet reménye. Juhász gyakran visszanyúl az ősmagyar monádák kincsei közé, de nem nyugodt epikumért, hanem a jelen lírai szimbólumai végett; la-pozza a Népköltési Gyűjtemény regös-köteteit, melyekből életre kel az aranygyertyával ragyogó szent szarvas: a magyarság régi kedve. Az irodalom nagyjainak sorsában ér-zékeny lelke újraéli saját költői sorsát: „Ki itt a költő és magyar, ha ő nem?“ (Berzsenyi); az Ember Tra-gédiájából kiharsan Cluvia ledér éneke és összefonódik a boroslerleg-hez folyamodó Kepler fejfájós má-morával (Madách Sztregován); egyetlen szonettbe sajtolja a patetikus lángolásból kiábrándult Vörös-martyt: saját lelkének nagy szárnya-lásait; Aranynyal a viharok jég- és véresőjéből viztater az álmok falu-jába és fájó zokogással írja le a ma-gyar költő végzetét: „Magyar va-gyok. Szegény költője árva, derék fajtámnak“, de ebben van vigasza is, mert ez több, mint „világhír és világ-szerelem“. Egyáltalában, Juhász lírá-jának egyik jellemző vonása, hogy ritka művészettel egynehány szóba sűrít nagy lelki távolságokat, de eb-ből nem alkot Berzsenyi- és Vörös-marty-ként súlyos ódákat, hanem halk panaszú elégiákat, mint ami-lyenek egykor Kőlcsey finom húro-zatú lantjáról sóhajtottak el. Az ál-landó borongás már majdnem nyo-masztóvá tenné a *Testamentom* gyű-jteményét, ha „az ősi, éji puszták pásztortüzeinek biztató világába nem merülne szeme, várva az új nap vir-radtát, s ha nem szólalna meg ez a ború oly tökéletes művészettel, mint *A fekete Máriában*, *A magyar idill-ben*, *A magyar télben*, a *Gyónásban*, a *Credóban*, a *Finikéhez* intézett szo-nettekben, melyek egy szövevényes költői lélek egyszerűnek és mesterk-letlennek látszó, de nagy mélységeket sejtető megnyilatkozásai. Juhász Gyula nem hirdeti magáról, hogy „sem elődje, sem utódja“ senkinek, mégis egészen saját útját járó ván-dora a magyar lírának.

En addig állok álmod omladékan,
Magányom dombján s nézem hallgatag,
Hogy a napóra árnya mint halad.

Tolnai Vilmos.

Banner Benedek könyvei. (Mehmed Tahir, Cuzuki Kenzo és mások, A pokol tornácán.) A szerző szibériai hadifogságának egyes epizódjait dolgozta fel két könyvecskéjében. Az első négy hosszabb visszaemlékezést tartalmaz egy orosz közkatonáról, egy előkelő török hadifogoly társáról, egy japáni főhadnagyról s egy colombói szingaléz gyaloghíntő-vivőről. E köré a négy alak köré csoportosítja élményeit, melyek így nem esnek szét, másrészt négy ismerőst lélekrajzi megfigyeléseivel érdekesekké tudja tenni. A Cuzuki Kenzo-ról írt emlékezés a legsikerültebb s a japáni lélekbe helyenkint élesen világít bele. Mehmed Tahir elbeszélései az ő különös keleti világukról szintén érdekesek.

Másik könyve tizenöt kisebb visszaemlékezést tartalmaz, melyekben a fogolytábor sajtószzerű életét eleveníti meg előttünk. A filharmónikus hangversenytől kezdve a legfinomabb Kuba-kávé-gyártásig mindenfélét végigtapasztalunk a szerző ügyes kalauzólása mellett és sok eredeti alakkal ismerkedünk meg: az ellensége iránt nagylelkű szakaszvezetővel, a nagyszájú és élelmes Bernáttal, a megszelidült békés kommunistával, a vörös generálissá lett dzsentri-fúval s még sok mással, mert itt is egy-egy embert tesz elbeszélései középpontjává, nemcsak töredékes, naplószzerű megfigyeléseket jegyez fel. Így némi művészi formát tud adni nekik s kis rajzokká, életképekké kerekíti ki őket.

Két könyve nem ment a dilettantizmustól (a fölöslegesen bőbeszédű utóhang az első kötetben, naiv reflexiók itt-ott) és stílusbeli nehézségektől, de általában érdekes és kellemes olvasmány.

Szeretnők, hogy — ha esetleg egy harmadik könyvet is írna szibériai harmadik könyvet is írna szibériai nek összefüggőbb és részletesebb rajza keretében a hadifogoly-lélek behatóbb elemzésével is megpróbálkoznék. Sz. F.

Regényfordítások. A romantikus zománcú kalandregény és vele az exotikum keresése ma elevenen benne él a nagyközönség átlagos irodalmi ízlésében. Napilapjaink túlnyomórésze ilyen tárgyú regé-

nyekkel kedveskedik olvasóinak s a könyvalakban megjelent regényfordítások között is nagyszámban találunk olyanokra, melyek ennek az ízlésnek igyekeznek megfelelni. Cooper vagy May hagyománya, a Wild-West vagy a Wild-Nord romantikája, mely ma már szinte teljesen a gyermekszobák lakóinak irodalmi érdeklődését köti le, néhány külföldi író kezében (Jack London, Curwood és részben Joseph Conrad) ismét életre kelt és megint szélesebb irodalmi jogot igényel magának. Annál is inkább, mert ezek az írók műveikben mindazokat az eredményeket értékesíteni tudják, amelyeket a kalandregényen kívüli irodalom már előtűnik művészté formált. A fantáziát új területek bevonásával foglalkoztatják s a pusztai tartalmi érdekességen kívül mind-egyik némi pluszt is hoz s éppen ez a többlet tud életüknek kissé huzamosabb hangsúlyt is adni.

Joseph Conrad, a tavaly elhunyt angolba ojtott lengyel író könyveinek teljes magyar kiadását kezdte meg a Genius könyvkiadó. Két kötet már meg is jelent. Az egyik a *Félvér* (ford. Kiss Dezső), a másik *Az arany nyíl* (ford. Szinnai Tivadar). Az elsőt a harminnyolc, a másikat a hatvankétéves Conrad írta. Ez a huszonnégy esztendő érezhető különbségként jelentkezik a két regényben. Az elsőben, melynek középpontjában az Európa és Ázsia közé szorított holland kereskedő, Almayer áll, Conrad írói sokszínűsége inkább az exotikum hangsúlyozásában mutatkozik legjobban. *Az arany nyíl*ban azonban már sokkal mélyebbre ás, a milieu valóban csak környezeti és nem az emberrel együtt élő valami s érdeklődésünk afelé a különös lányalak felé fordul, aki ennek a romantikus szerelmi történetnek a hősnője. Közös azonban mindkét regényben az, ahogyan Conrad főalakjait látja. A *Félvér* Almayerjének és az *Arany nyíl* Ritájának élete helyzetükből folyó tragédia. Almayer becsületes kereskedő lett volna, ki békében élhette volna le a maga kis életét, ha nem kerül két világ, a kultúra és a trópusi ösztönösség közé. Ereje nincs a kettősség elviseléséhez s így legázolja az a világ, amelyik pillanatnyilag hatalmasabb. Az *Arany nyíl* nőalakja is két világ között él:

az egyik saját énje, az az örök nő, aki — Conrad saját szavai szerint — „hat már azáltal, hogy van“, a másik világ egy rákényszerült álarc, merev páncél, mely az idő mindent mechanizáló ereje alatt agyonszorítja az igazi észet.

Conrad regényei érdekes olvasmányok, Rohanó ütemben hajszojja el előttünk történeteit, de helyenkint nagyon jól meg tudja választani azokat a pontokat, ahol egy pillanatra kiemelheti olvasóját a pusztá történetből s éreztetheti vele, hogy nemcsak meséket kitálalni és elbeszélni tud, hanem gondolkodni és gondolkodtatni is. Amellett, hogy fantáziája igen sokrétű, valami józan ökonómia jellemzi. Könnyen megkockáztatná az ember annak a kimondását, hogy nála a lengyel miszticizmus társul a józan angol regénytechnikával.

A mesekitalálás merészsége tette jellegzetessé H. G. Wells regényeit is. Már hozzá vagyunk szokva, hogy Wells felül időgépjére, maga mellé ülteti olvasóját, hogy megmutassa neki azt a világot, mely nincs, sohasem volt s nem is lesz másutt, csak Wells képzeletében. A technikai fejlődés által megjavított világ, ez az ő ideálja s optimisztikus imádatl csügg ezen a jövőn, mely a való és az eszmény közti távolságot a semmire redukálja. *Az álom* c. regényében (ford. Kiss Dezső) ennek az abszolút teljesülésnek a dobogójáról mond ítéletet a háború előtti és alatti angol társadalomról. Igen éles és szellemes megfigyelő s a közelmúlt vagy a ma élete minden megnyilvánulásban szeme elé kerül, de ezen a figyelmen annyira rajta van a négyezredik évből visszanező ember fölénye, hogy a ma nem lesz más, csak sok egyszerű, de megoldatlan matematikai képlet összessége. Csak negatív kritikát kapunk a máról s emellett az a néhány felcsillanó pont, melyet Wells a jövőből felénk villant, nem elég határozott ahhoz, hogy ebben a jövőben hinni is tudjunk.

Paul Géraldy nevét a magyar közönség már megtanulta. Verseinek olyan tolmácsolója akadt, mint Kosztolányi Dezső, drámáit elisme-

réssel fogadta a kritika s a színházlátogatók is aláírták ezt a véleményét. *Szeretni* c. drámájával egy kötetben megjelent ennek kis regény formájában megírt előtörténete is. A regény és a dráma együtt adja a szerelemnek az író lelkeben egészséges élményű művészi kifejezését. Ez a regény-előjáték tehát teljessé tevése a dráma problémájának s Géraldy itt színdarabja két férfi közt álló nőjének megfelelően a két nő között imbolygó férfi lelkét állítja elének. Drámáiból jól ismert komolysága és finom vonalkezelése itt is érvényesül.

Varságh János két, nálunk kevéssé ismert külföldi regényíró művének lefordítására vállalkozott. P. Nansennek már megjelent két-három regénye századunk elején, így a *Mária, a szerelem könyve* című is, mely most a *Menthe testvérek* kelettel együtt új fordításban került a magyar olvasók elé. Két, egymástól nagyon is elütő természetű regény jutott így egy kötetbe s alig akarja az ember elhinni, hogy a *Menthe testvérek* élesen jellemző, szinte teleplező látású írója azonos lehet a másik regény imponáló erejű líraiságának tulajdonosával.

A másik Varságh-fordításban a „Heimatkunst“ egyik írójával, I. C. Herrel ismerkedünk meg. Tudomásunk szerint még nem jelent meg regénye magyarul. A latin Sváje romantikája lép elének *A havasok ura* c. regénye lapjain. Tulajdonképpen nem is egy ember a regény főalakja, hanem egy elhanyagolt kis nép, néhány jelentéktelen falu, mely önerejének tudatára ébredve lüktető életet varázsol a legendás, de hidegen csillogó havasok közbe. Ez az átalakulás azonban küzdelmet jelent a múlt és a legendák ellen, melyek éppen azokra neheznek tragikus süllyel, akik ennek az új életnek leghivatottabb harcosai lehetnének. Paltrám Márkus és Premont Cilgia lemondásokkal teljes szerelme így szövődik bele egy kicsiny népnek az életért folytatott harcába. Ennek a két mozzanatk a történetben való összekapcsolása azonban nem mindig szerencsés s néha csak külsőségeken nyugszik. *Kerecsényi Dezső.*

Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője. (Kristóf György könyve.)

Az elszakított Kolozsvár egyetemének magyar irodalomtanára e könyvével tudományos téren is igazolni látszik az erdélyi újabb szépprózai törekvésekre vonatkozó megállapítását, mely szerint a Királyhágón túl „a szellemi felelősségért zettl párosult komolyság nöftönnövekedik“. Húsz év alatt irt kisebb-nagyobb tanulmányai egy részének e gyűjteménye jó képet nyújt erdeklődése köréről, szakirányú tájékozottságáról, a jelenségek okait kutató s elemző hajlamáról és tudós hivatásszeretetre valló emelkedett felfogásáról. Tinódival, Balassával, az első Erdélyi Múzeummal, Petöfi és Wesselényi egybevetésével, a magyar tudományos társaságok történetével, a magyar mitológiai klaszszikus eposzainkbeli szerepével foglalkozó dolgozatain kívül három-három szól valamely kapcsolatban Bethlen Gáborról és Barcsay Ábrahámról, kettő pedig báró Kemény Zsigmondról. A többi nyolc cikk az erdélyrészi napjainkbeli szellemi élet körébe vágó kritikai vagy ismeretterjesztő fejtegetést közöl. Az irodalomtörténeti tárgyú dolgozatok ismereteseek ugyan már tudományos folyóiratainkból, ahol először megjelentek, egybegyűjtésük azonban nem volt fölösleges, mert szempontjaiknál, vagy adatközlésüknél fogva később is érdekelni fogják a kutatót, kire nézve ily módon könnyebben hozzáférhetőkké váltak.

Az erdélyrészi terület mai szépirodalmát értékelő cikkek (Novella-és regényirodalmunk; A magyar líra mai főképviselei Romániában) megbízható tájékoztatással szolgálnak arról a buzgóságról, mellyel az újabb nemzedék költészetünk hagyományait a viszonyok szerint ápolni és továbbfejleszteni igyekszik. Kristóf elvi álláspontját illetőleg a könyv elején és végén olvasható tanulmány figyelemreméltó. Amabban *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője* címen azt ajánlja, hogy a Romániához csatolt területen lévő összes magyar művelődési intézmények vezetőségei állapítsanak meg az ott lakó magyarság számára egységes magyar közművelődési programot. Ezt annál fontosabbnak tartja, mert a történelem tanulsága

alapján meg van győződve arról, hogy politikailag elszakított testvéreink így, mint Románia állampolgárai is megmaradhatnak magyarnak. A külön erdélyi magyar irodalom szerinte képtelenség. „Az erdélyiség csak a művészet síkjára fölemelve jelent irodalmi értéket.“ Voltak erdélyi írók, de ezek az egységes magyar kultúra közkincséül termelték s öntötték művészi formába lelki tartalmukat. E megállapítás egyúttal a jövő irodalmi élet irányát is megszabja. „Folytatnia kell és tovább kell fejlesztenie a mult nemes és konzerváló hagyományait... Művészi és magyar! — ez az erdélyi irodalom hagyománya, ezt kell folytatnia!“

Másik időszerű és szintén meggyőző erejű fejtegetése *A romániai magyar szellemi élet néhány problémáját* világítja meg. Ebben előbb a veszteségeket hangoztatva, rámutat arra, hogy a nagy katasztrófát követő időkben mily derekas munkát végzett a sajtó. Majd a tudományos feladatokra térve, a romániai magyarság legfontosabb teendőjéül azt jelöli ki, hogy a földnek, melyen laknak, s fajuknak, melynek tagjai, jelen helyzetét és múltját tegyék vizsgálat tárgyává; még pedig nemcsak önmagában, hanem a velük együtt élő népekhez való viszonyában is. Ezzel kapcsolatban jó gyakorlati tanácsokkal is szolgál a továbbiakra nézve. „A nem honismerető tudományok“ művelése tekintetében a rendelkezésre álló erők hiánya miatt — szerényebb munkakörül — a tervszerűen gyűjtött ismeretek okos felhasználását ajánlja s az esetleges önálló kísérletek nyilvánosságra hozásának pártolását. Az idetartozó munkálatok eredményességét úgy látna leginkább biztosítotttnak, ha a dolgot — mint központi tudományos szerv — az Erdélyi Múzeum-Egyesület venné kezébe. A szépirodalom egységes irányítására viszont az Erdélyi Irodalmi Társaságot tartja legalkalmasabbnak. Végül, hogy az együvértartozásból táplálkozó közművelődési öntudatosság még jobban kidomborodjék, azt ajánlja, hogy bizonyos vonatkozásban az eddigi „erdélyi“ helyett, ennél kifejezőbb jelző kíséretében „romániai magyar“ irodalomról beszéljünk és írjunk.

Az egészében komoly illetékesség-

ről tanuskodó könyv az itt érintet-
teken kívül még számos, úgy tudomá-
nyos, mint különleges érdekű
megállapítást s észrevételt tartal-
maz, melyeket az olvasó több irány-
ban is okulással vehet tudomásul.
Megjegyzései — mint láttuk — több
helyt a változott viszonyokkal függ-
nek össze; ezek gyakorlati értékének
mérlegelésére az érdekeltek hivatot-
tak.

V. M.

Leiki megújulás. (Voluntarisztikus-idealizmust hirdető pedagógia néhány alapvonala. Írta dr. Frank Antal.) Ez az izléses kiállításban megjelent kötet nagyon ajánlható szülők s minden fajtájú nevelők olvasmányául. Érdekes megfigyelések és megszívlelendő figyelmeztetések foglaltatnak benne. Feltétlen elismerést és csatlakozást érdemel azon vezéreszméje, hogy az értelem egyoldalú kifejlesztésével szemben újra az egész emberre tekintő nevelést kell előnyben részesítenünk. Joggal hozza a szerző összefüggésbe korunk materialista és utilitarisztikus szellemét a túlhajtott értelemfejlesztéssel, és helyesen látja, hogy országunk újjáépítéséhez elsősorban lelkileg megújított emberanyagra van szükség, melyet pedig csak a gondos nevelés szolgáltathat. A nevelőnek, szülőnek, tanítónak, tanár-

nak elsősorban kellene ehhez a belső megújodáshoz átküzdenie magát. Ez pedig csak fanatikus hit meg lelkesedés birtokában fog sikerülni. A szerző ezzel csaknem fölös mértékben bír. Tárgyának igaz szeretete az, ami ezt a könyvét is értékesé teszi.

Ugyanitt gyökereznek azonban hibái is. Ez a könyv tulajdonkép propaganda-írás s így szükségkép egyoldalú. A fentebb kiemelt lelkesedés meg ez a propagandisztikus cél sokszor tévútra viszik az író-t nyel-
vileg éppúgy, mint tárgyilag. Van-
nak itt mondatok, hasonlatok, példák, egész lapra terjedő gondolat-
fűzések, amelyek tárgyilagossabb szel-
lemmel nem jól férnének meg. A
hév itt-ott úgy elragadja a szerzőt,
hogy csak a csillogást látja s attól
vezetteti magát az értelem s főként
a tömörség, magvasság rovására.

Ez a könyv majdnem találóan jellemezhető ezzel a szokatlan szó-
összetétellel: pedagógia-politika. Az
óvatos, gondos tudománytól így
szükségkép távolodik. Napjainkban
azonban talán tényleg inkább a harc
kell, semmint a tiszta tudomány s
ezért van jogosultsága az ilyen mű-
nek, amely pedig nem egészen alkal-
matlan azon régi, hirhedt balvéle-
mény újolagos feltámasztására, hogy
„a pedagógia nem tudomány“.

K. J.

Zenei szemle.

Az elmúlt hónapban jelentős zenei esemény nem volt. Hangversenyekre alig lehetett közönséget fogni s zenés színházaink is nagyon érzik gazdasági helyzetünk általános rosszabbodását. A külföldi nagyságok közül *Helge Lindberg*, *Battistini*, *Burmester* és *Titta Ruffo* járt itt; míg a mieink közül *Bartók Béla* zongora- és *Kodály Zoltán* szerzői estje, *Durigó Ilona*, *Véghelyiné Deáky Flóra* és *Biscara Betta* hangversenye, valamint *Németh Mária* vendégszereplése emelkedett ki az események sorából.

Az Operaházban úgynevezett „nagy esték” voltak. A világhírű baritonista, *Titta Ruffo*, vendégszerepelt. A nagyszerű művész: a bariton Carusója. Tízévi amerikai szereplés után most jött vissza Európába. Többször járt nálunk. Legutóbb tizenkét évvel ezelőtt. A Népoperában és Operaházunkban ragyogó diadalokat aratott.

Az évek ereje alig hagyott nyomot külsején. Mozgékony, fürgé, fiatalos ma is. Hangjának frissességét, erejét és hajlékonyságát csodáltuk. *Bámulatraméltó mestere a tökéletes énekbeszédnek*. Ebben egyedülvaló! Biztos, fölyenes, nagyszerű színész. Olyan kíváló, hogy ha elvesztené a hangját, akkor is büszkesége lenne bármelyik drámai színpadnak.

Pisában született, ahol fiatal korában vasesztérgályos volt s az üllő mellett sokat énekelgetett. Rendszeres ének mestere sohasem volt, a barátai, úgyszólván az egész olasz nemzet tanította a szabályosabb éneklésre. Mikor ez már valahogy ment, kis staggionekkel járta be Olaszországot. Huszonkét évvel ezelőtt lépett először színpadra a római Constanzi-színházban, ahol a Tannhäuser hírnök szerepét énekelte, minden nevezetesebb eredmény nélkül. Döntő sikerét külföl-

dön, a lisszaboni St. Carlos-színházban, Hamlet szerepében aratta. Ettől kezdve még háború előtt bejárta az egész világot. Dicsőség, babér és pénz jelezte minden útját. A háborús évek alatt a newyorki Metropolitan operaházban működött, majd sorra járta a világ nagy zenei metropolisait. Most is művészi körúton van s ha elfárad, Rómában a Pin-ción levő villájában pihen.

Nekünk most három legjobb szerepét, a „Szevillai borbély” Figaróját, Hamletet és Rigolettót játszotta el. Legművészbib, így is mondhatjuk: legtökéletesebb a Figarója volt. Túltengő temperamentumát itt szabadjára ereszhette s olasz mozgékonyosságát nem kellett korlátoznia. Míg a Rigolettóban és főként a Hamletben komédiás szokásai néha stílustalanságba sodorták, a „Szevillai borbély” vicces, mókázó Figarójához, az opera buffa-hoz éppen ezek illettek. Minden mozdulatából, minden hangjából kedély áradt. Méltó volt Rossini zseniálisan szökelő melódiáihoz ez a figura. Az előadás eléggé harmónikus volt, a Rigoletto szintén, de a Hamletben olyan tempóbeli eltérések zavarták a színpad és a zenekar összjátékát, amilyenre az Operaházban nem volt példa. Jobb, ha nem részletezzük.

Még egy vendégszereplés tarkította Operaházunk játékrendjét. *G. Németh Mária*, akit tavaly a bécsi operaház elszerződöttetett tőlünk, Szulamitot (Sába királynője), Leonórát (Trubadur), Aidát és Amáliát (Az álarcosbál) énekelte. A sajtóbeli sikerét még mindig nem érte el a művész, de a játéka, gyönyörű hanganyaga és énektudása kultúraltabb lett. Nagy szépségek kincsesbányája ez a torok. Legfelső öt-hat hangjánál tökéletesebbet hiába keresnénk. Egy-egy frázist esodálatraméltóan rajzol elénk s aztán a hangja elernyed és a középfevésben ragyogó fényből és átütő erejéből rendszerint veszít. Középhangjai tavaly óta fejlődtek s így

skálájának kiegyenlítettége remélhető. Operaházi közönségünk meleg szeretettel fogadta kedvelt énekesnőjét.

A hangversenyzők sorából szívesen emelünk ki három magyar művésznőt: *Biscara Bettát*, *Véghelyiné Deáky Flórát* és *K. Durigó Ilonát*.

Biscara Betta Maleczky Bianca igen tehetséges tanítványa. Széles skálájú, csengő, fényes koloratűrsopránja bravúrosan oldotta meg mind a dal-, mind az áriaénekítés legnehezebb feladatait. Művészetére jövőre hivatott.

Véghelyiné Deáky Flóra zongoraművésznőink díszes sorának az élén áll. Az utolsó néhány év alatt került erre a helyre. A külföld is elismeréssel adózik művészetének. Finnország, Németország, Bécs évente elhalmozza dícséretekkel, úgyhogy azok közé a világhíró művészeink közé került, akik garmadával hozzák haza szegény, megtévedett országuknak a babért. Mostani hangversenyén (a Vigadóban, március 20.) hatalmas művészi munkával állt előnk, Liszt mindkét zongoraversenyét (A-dur, Esz-dur) és magyar ábrándját adta elő zene-kari kísérettel. Ismét igazolta, hogy a legkiválóbb Liszt-játékosok közül való. Virtuóz és művész egy személyben, ami a Liszt-ópuszokra predesztinál. Kissé hűvös, de azért gondos, aki mindig érdekel. A magyar ábrándot saját átiratában és kadenciájával mutatta be. A kadencia (szokásos és bevett engedmény a művészek számára) emelte a művet, — de az átirást nem helyesljük. Az ilyen jelentős ópuszokat hagyjunk meg olyanoknak, amilyeneknek azt nagy költőjük elgondolta.

K. Durigó Ilona kamaraénekesnőnk régen nem járt nálunk. Kiforrott, nagyvonalú, nemes előadó-művészetében rég nem gyönyörködhattünk. Annál jobban esett tisztult, stílusos daléneklését élveznünk. Ma is a világ legelső művésznői között áll, pedig alt színezetű mezzosopránja egy kis mellézköngét kapott s a magassága elveszett. De aki ilyen abszolút stilizta, aki így tud előadni, azt nemzedékek másolhatják.

Papp Viktor.

Színházi szemle.

Schöpflin Aladárnak a Kamarszínház színpadán bemutatott darabja, a *Vége a szép nyárnak*, némi tartalmi rokonságot mutat a Vigaszínházban nemrégiben előadott *Déibábbal*. A kettőnek egymás mellé állítása okvetlenül Schöpflin malmára hajtja a vizet. Mekkora különbség, ha a magyar életben egyáltalában nem otthonos szerző próbál vidéki hangulatot és karaktereket bemutatni, vagy hogyan a magyar talajban gyökerező író nyúl hozzá ugyane témakörhöz! Amabból torz és nevétséges alkotás származik, emennek van levegője és igazsága. De Schöpflin javára még egyéb különbség is adódik. Vajda Ernő karakterábrázolásában és a maga meséjének vezetésében izléstelen és hazug módon durva, Schöpflin pedig tartózkodóan és művészi finom.

A *Vége a szép nyárnak* halk epizódja egy asszony életének, kit az ura elhanyagol. Ez asszony előtt egy pillanatra fellobog egy új szerelem lehetősége, az egész azonban csak futó ábránd marad, a nő visszatér férjéhez, érzi, hogy nem tudná más életmegoldás boldogítani, s érzi azt is, hogy számára a szép nyár már úgymint kezd vége felé hajolni.

Sajnáljuk, hogy ezt a finom lelki történetét az író olyan gyenge színpad-tudással alkotta meg. Az elindítás nagyon is sablonos, s a jelenetek vezetése néha igen is bágyadt és vontatott. A karakterek sem mutatnak különösebb eredetiséget: jól körülvonalazottak, de a legtöbbjük régi irodalmi kliséknek újranyomása. Általában érthetetlen, hogy Schöpflin Aladár, aki annyi évet töltött a nyugati irodalmak differenciált levegőjében, meg tudta őrizni a maga írói ábrázolómódját ennyire naivnak és technikáját ennyire primitívnek.

Az előadás középpontjában Tasnády Ilona áll, aki olyan finom, mint mindig, de annyira egyhangú, mint még soha. Gál Gyula evangélikus lelkésze kedves és jóízű, de a harmadik felvonás hosszú nagy-jelenetét ő sem tudja megmenteni az unalmaságtól. Az egész előadásban legjobb Abonyi Géza, a fiatal teológus szerepében. Ez az alakítása is abba a karaktercsoportba való, amelynek

megjátszására való hivatottságát már a Barrie-vígjátékban is láttuk: a jólelkű felszeg fiatalemberek típusába. Jellemző Abonyi változatos alakító művészetére, hogy a szerepben e típusnak új variánsát tudta bemutatni. A francia nevelőnőt igen ügyesen játszotta Beleznay Margit: a Nemzeti Színház új tagjai közül ő az egyetlen, akinek szerződötése szerencsés volt. Harasztos az ispán szerepében egészen lehetetlen benyomást tett.

A Nemzeti Színház új főszereplővel mutatta be Molière *Tartuffe*-jét. A képmutatásnak világhíres példányát ezúttal először játszotta Ódry Árpád. E gondolkozó színészünk minden szerepét belülről építi ki és formálja logikusan összhangzatos egésszé. *Tartuffe* jellemének alapvonásául valami durva heveséget játszott meg, melyet azonban a képmutatás szoros fegyelme állandóan fékmentart. Egy-egy önkénytelenül hevesebbre lobbán szava elárulja, hogy mekkora önuralmába kerül igazi temperamentumát kordábszorítani. Már beszédje is jellemző: Ódryt megszoktuk a gyorsütemű, a szavakon villángyorsan átsuhanó, a legszedületesebb tempóra képes beszédművészek tartani. Itt azonban a szavakat éles tagolással, valami erőszakolt megfontolással ejti, minden szó nehézkesen, keményen és külön szólam-egységként buggyan kiszájából, mintegy jelezve, hogy ennek a magát örökösen fegyelembe törő embernek még beszédje is kényszerítetten tudatos. Ez az önmagával való viaskodás ül ki mozdulataira is. Mikor Elmire-rel a negyedik felvonásban magára marad, s kitekint, hogy nem lesi-e őket valaki: ahogy az ajtóhoz settenkedik és kinyitja, az maga az óvatosság; ahogyan kifelé szétekint és ahogyan az ajtót becsapja, az már a kilobbanó szenvedély hevesége. Mozdás tekintetében egyébként is e jelenetben olyat merészel, ami kellő lélektanilag megalapozás nélkül kínosan felszeg hatású lenne. Amikor az ajtótól Elmire mellé visszajön, s ez, hogy hallgatózó urát kijózanítsa, szerelmi bátorítást ad neki, — Ódry *Tartuffe*-je a gyanú és szenvedély közötti habozás kifejezésül egy igen kényszeredett állást vesz fel: testét derékban élesen

megettöri, úgyhogy dereka és válla messzebb esik Elmire-től, mint lábai. Mintha lábával már futni akarna, hogy a kínálkozó szerelmet learassa, de gyanakodó értelme meg ugyanakkor visszahúzná. Ez a felszeg állás igen jól jellemezte ennek a magát állandóan fékbetörő embernek e percben átélt lelki tusáját. Ha Ódry játékának e főjellemvonásán kívül még megemlítjük, hogy külsőségekben sok papos vonással ruházta fel alakját, akkor körülbelül benyomást adtunk fel fogásáról.

A vígjáték másik főszereplőjét, Orgont, Gál Gyula, Ódrynak színeszi ábrázolásban tökéletes ellentéte játszotta. Míg amaz belülről kifelé dolgozik, addig ennek alakítása mindig külsőséges. Igaz, hogy mesterségtudása imponáló és kétségtelen, hogy palettáján sok szín van, de játékának dekoratív apróságai legtöbbször elnyomják a belsőt. Itt is sok mulatságos megnyilatkozása volt, de szeretőnk már egyszer Orgont is mélyebb átélésű színésztől látni.

Valére-nek nem nagy szerepét Abonyi Géza játszotta. Ebben a szerepben is tudott eredeti lenni. Különös és érdekes módon szerepébe valami gyerekes lágytságot, valami, a szerelmi dacot áttörő pityergős vonást vitt. Milyen kómikus volt, hogy amikor Marianne-nal veszekszik, éppen akkor pityerdül el, amikor férfiaságát emlegeti.

Dorine-nak, a kedvesen konfidens szobalánynak szerepéből Ligeti Juliska csak a kedvességet játszotta meg, a tűzrólpattant szemtelenséggel adós maradt. Somogyi Erzsike mint Marianne igen bájos jelenség, de amikor a negyedik felvonásban atyja lábai elé borul és könyörög, hogy ne adja *Tartuffe*-höz, feltűnően erőtlen volt. Elmire-t Aczél Ilona diszkrétül adta, s Vízvári Mariska mint Pernelle-né igen életszerű volt. *Damis* szerepében Ónody jómozgású és értelmes színésznek mutatkozott, de pöze beszéde miatt aligha lehetne nagyobb szerepben elviselni.

A rendezés ügyes, de a második felvonásban Orgon, Dorine és Marianne jelenetét a sok „ötlet” kissé vontatottá teszi; pergőbb ütem kellene ide. Ivánfnak fahangú és nem is minden helyen intelligens fordí-

tása helyett gondoskodhatnék a Nemzeti Színház jobb átültetéséről is.

A Vigszínház egy eleddig nálunk ismeretlen angol íróat mutatott be: John Galsworthy, az *Ablakok* szerzőjét. E darab a filozofáló vígjátékok fajtájából való, és jellemzően mutatja be a háború utáni embernek ideák és elvek között hánykódó, tétova lelkét. E tétovaság azonban, sajnos, a darabnak fő mondanivalóját is elhomályosítja. Az *Ablakok* cím is valami szimbólumfélére utal, de ez a szimbólum többféleképpen érthető. Vajjon azt akarja-e a szerző mondani, hogy mindenkinek meg kell találni azt a rést — ablakot! —, amelyen keresztül az életet a maga homályosítatlan valóságában szemlélheti, vagy pedig azt-e, hogy mindenkinek a lelkében nyílik egy rés — ablak! —, melyen át az élet levegője hozzája behatol? Ezt a homályt az író a maga raisonneurjével, az öreg ablaktisztogatóval, három felvonáson keresztül sem tudja átlátszóvá mosatni.

Ez a zavarosság azonban nem akadály a annak, hogy egy csomó érdekesen meglátott és ügyes kézzel megrajzolt alakban ne gyönyörködjünk, s egy-két igazán mulatságos jelenetben ne legyen részünk. A darab nyugtalan, de azért hatása nem marad pusztán külsőség.

A Vigszínház színészei kétségkívül igen jó színészek, de az angol levegőnek érzetetésével teljesen adósok maradtak. A fő női szereplőről, Darvas Liliről, újra szomorúan konstatáltuk, hogy ez a kiváló tehetség mennyire modorossá fajul. Szerény az ablakmosogató szerepében kitűnő ábrázolóművésznek mutatkozik, de a színház részéről mégis merészség volt ezt a szimbólumhordozó alakot egy epizódista színészre bízni.

Nem fejezhetjük be szemlénket a kegyelet és megemlékezés szava nélkül. A Vigszínház gárdájának egyik jeles tagja, Tanay Frigyes, meghalt. Betegsége miatt a legutóbbi években már ritkán lépett fel, de a magyar színházjáró közönség bizonyosan nem felejtette még el legkitűnőbb alakításait: a *Diákélet* hercegét, a *Szentbernáti barátok* fiatal papnövendékét és a *Takarodó* hadnagyát.

Külsőleg elegáns, finom jelenség volt, és ugyanez a finomság jellemezte ábrázoló módját is. Sohasem dolgozott hangos eszközökkel: halk és diszkrét volt, s csak egy-egy finom gesztussal, arcának egy-egy alig rebbenő mozdulatával jellemezte. E mellett volt benne valami lágy érzelmesség: igen szeretett meghatódni és meghatni. Néha-néha már majdnem az érzelmesség határát érintette, de jó ízlése azért itt is mértéket tartatott vele. Utolsó szerepei közül legkedvesebb volt az *első csengetés* című francia vígjátékban. Egy kedves párizsi világít adott, egy negyvenes forma legényembert, akihez váratlanul betelep-szik és hónapokig nála marad vidéki rokonsága. Ő, a nagybácsi, beleszeret unokaöccsének feleségébe. Már éppen meg akarja szöktetni, útrakészen áll eléje, amikor fordulat áll be: rájön, hogy nincs joga öccsének családi életét szétzúlnia és arra, hogy már kezd öregedni. Fájdalmas búcsúja a fiatalságtól és a kalandéveitől egy finom gesztusban fejeződött ki: lassan, mélabúsan kezdte lehúzni kesztyűjét. Még elevenen beszél, még arcán át-átfut a mosoly, de a kesztyű egyre lejjebb kerül a kezéről, egyre bizonyosabbá lesz, hogy maradnia kell, hogy le kell mondania.

... Most maga a művész búcsúzott el tőlünk, megszólalt neki az utolsó csengetés, s elment a hajdani nagy magyar színészek mellé az „álmot játszani“.

Galamb Sándor.

Mihályfi Károly. Ez érdemes művész félszázados színészi és negyvenöt éves tagsági jubileumának megünnepelésével Nemzeti Színházunk egyúttal a maga multjának emlékét is ünnepelte. A színház fennállása nyolcvannyele évéből Mihályfi felénél többet töltött ez intézménynek nemcsak kötelékében, hanem újszólván állandóan színpadán, s ott is az első sorban. Képességeit immár a hetedik igazgató foglalkoztatja, s a jeles művész ma is a legtöbbet foglalkoztatott tagok egyike. Változatos feladatokat páratlan kötetlenségérettel, teljes odaadással és érett tudással szolgálja, kedvelt Hamletjének parancsa szerint „a természet szerénységét“ át nem hágva a legnagyobb szerepekben sem, viszont a legkisebbekben is

feltárva a természet belső gazdagságát. Paulay férfigárdájából utolsól működik színpadunkon, s derekasan bizonyítja a művészi igazságnak korok és ízlések változásától független haterejét.

Pályakezdése a hetvenes évek közepére esik. Autodidakta volt, „felcsapott” színész, mint pályája magyar úttörői. Szülővárosában, Aradon, egy vándorló opera-staggione kórusában nyerte színpadi avatását. Öt év alatt megfordult a délvidék s Erdély valamennyi színi állomásán. Szólótán Szabó Antal (utóbb a Népszínház híres Gonosz Pistája) társulatánál még népszínmű- és operetténekesi sikereket arat, de már Nagykarolyban Hubaynál kedvelt „siheder” és primo amoroso. Orosházán, majd Temesvárott egy-egy lelkes pártfogót hódít két irodalomtörténetileg is emlékezetes egyházi férfit személyében: amott az evangélikus lelkészt, Gyóry Vilmost, emitt egy fiatal katolikus paptanárt, Csiky Gergelyt. De pályája alakulására ezek támogatásánál is döntőbb hatása volt Prielle Kornélia jóindulatának, ki szegedi vendéjátéka alkalmával lett figyelmessé az ifjú művész tehetségére s nyomban próbafellépésre ajánlotta őt Paulaynak, ki azidét kezdte volt meg együttese felrészíttését, jórészt a nagymultú kolozsvári színház személyzetéből.

Meghívása már Mihályfit is e társulat kötelékében találta (1879 őszén). A vendég bemutatkozása szeptember 22-én történt meg Banville romantikus játékában, a *Gringoire*-ban, s a közönség tüntető melegséggel, a sajtó pedig szokatlanul egyhangú elismeréssel fogadta azt. Jókai lapja, a *Hon*, habozás nélkül szerződtetését kívánja, a tekintélyes *Fővárosi Lapok* kritikusa kiemeli nemes beszédét, kifejező arcjátékát s rokonszenves egyéniségét: „Van kedélye, szeretetreméltósága, s van ízlése is.” Majdnem azonos szavakkal írja a *Magyarországban* Ábrányi Emil: „Van hangja, van szíve, van értelme; ízlését különösen hangsúlyozzuk”, — s szinte ódai lelkesezéssel végzi: „Ez valódi művész!”

Utolsó vidéki évadat Aradon töltötte Mihályfi, s onnan 1880 tavaszán — immár szerződött tagul — végkép a fővárosba került. Itt rész-

ben a betegeskedő Halmi, részben a hősi szerepekre akkortájt áttért Nagy Imre örökében helyezkedett el. A klasszikus műsorból, mindennek előtt Shakespeare-ből egyelőre az ábrándos szerelmeseket, lírai hercegeket bízzák gondjaira. Vezető shakespearei szerepül is elsőnek a leglíraibb alakot: Romeót személyesíti meg, az ugyanakkor „beérkező” Márkus Emilia játéktársaként. Játszai Mari csodált Elektrája mellett pedig meleg érzésű, nemes dikciójú Orestesével kelt figyelmet s szerez megbecsülést. Majd a Paulay-korszakban nélkülözhetetlen tagjává lesz a műsoron egyre jobban elhatalmasodó társadalmi dráma kitűnő együttesének. E téren aztán kerek negyedszázadon át Mihályfi személyéhez kapcsolódott a közönség tudatában a tüzes szerelmesek, „igazi férfi”-ak, gazdag lelkű „szegény ifjú”-k végeláthatatlan galériája.

Közben (1891) Hamletet is átveszi Nagy Imrétől, s attól kezdve tizenöt évig más nem is öltötte magára e színpadon a boldogtalan királyfi gyászmezt. Ez volt talán amaz alakítása, mely színészi egyéniségét legélesebb világításba helyezte s annak természetét — következképp korlátait is — leginkább nyilvánvalóvá tette. Ebben érték a legsűrűbb gáncsök is, kivált a századforduló táján, a színpadi naturalizmus harcoss éveiben. Kétségtelen, hogy Hamletben Mihályfi inkább csak kitűnő részleteket adott, s habár e részletek — mint azt legkevesebb tíz-tizenkét alkalommal figyelemmel kísérhettem — az idők során egyre mélyültek s gazdagodtak is, Hamlet lelkének szövevényes egészét kevésbé tárta fel, mint pl. a *Lear*-beli szerencsétlen Edgar kevésbé összetett lelkiségét, melyet gazdag és érdekes elképzeléssel és megindító életvalósággal formált meg. Az *Othello* Cassiója is remeke volt a színészi átélésnek és fantáziának.

Utólagos bölcseséggel ma úgy érezzük, hogy a színház, mikor évtizedeken át némileg túlságosan is egynemű szerepekre fogta e derék művészt, képességeit nem gyümölcsöztette elég gazdaságosan. E feltevésre kivált az a meglepetés ad okot, melyet Mihályfi negyedszázados működése táján szerzett a kö-

zönségnek és kritikának, midőn szerepkörét a sajátlagos jellemábrázolások, sőt a genre irányában is kiterjesztette. Ekkor megbizonyosodott, hogy színészi képzelme sem ki nem merült, sem el nem használódott a harmadfél évtizednyi Armandokban, Fernandókban, Ipanof Loriszokban és Derblay Philippe-ekben. Az „amoroso“-k valójában ilyenkor, az öregedés küszöbén állják meg értékük próbáját: tudnak-e idegen karaktert hitelteltetően átélni, vagy csak — szerelmet tudtak vallani. Mihályfi derekban megállta ezt a próbát; beöle sohasem vált a színpadon otfelejtett, kiérdemesült szerelmes-színész. Hovatovább áttért a nyiltszívű, jellemes, hűségérzelmű próbájára, s amellyel a vígjátéki bonhomia terén is szeretetre méltó rajzokat adott. Az előbbi területről elég, ha klasszikus zsoldoskapitányát említem, Herczeg *Bizánc*-ában, vígjátéki alakjaiból pedig a *Bábjáték* őszhajú gavallérját, meg azt a szerepét, melyben most, színészi aranylakodalmán is ünnepeleltük: a galambszívű *Constantin* ab-bét.

Az egykori szerelmes-színészből mindvégig megmaradt benne valami romantikus színesség (mit meleg zengős hangja is fokoz) s valami kitárulni törekvő líraiság. Ezért nem vágott egyéniségéhez teljesen pl. Ibsen stílusa. A *Nóra* Helmerét az ő tolmácsolásában nem éreztük valóban ibseni elgondolásnak. Utóbb azonban ugyane dráma egy másik figurájában, a züllött, de alapjában jólelkű és értelmes Krogstadban igazán a maga talajára került. Rajzába itt is kevesebb zord vonást vegyített, mint pl. e szerepben szintén remeklő elődje, Szacsny, de az alak fojtott líráját, kétségbeejtő helyzetével is diadalmasan megbirkózó tisztességérzetét nemes művészzel szólaltatta meg. A legközelebbi multban aztán ismét láthattuk egy tökéletes ibseni alakítását, Solness hálátlanul félrelökött öreg mesterének parányi szerepében. Egyetlen jelenetében a testi-lelki fáradtságnak, a megalázkodásnak és önértetnek olyan igaz és gazdag rajzát adta, minőt efféle miniatűrökbe csak a legkiváltságosabb színészi adomány, a virtuóz életután-

zás helyett művészi életteremtést nyújtó intuició képes belevinni.

Mihályfi sűrűn vállal ily apró szerepeket a legfrissebb újdonságokban is. Az utolsó évadban a Pirandello-darab kedves öreg plébánosával, meg Giacosa felújított művének győtrődő családapájával nyert helyet a közönség szeretetében s a kritika becsülésében. Amellett teljes szívvel-lélekkel beáll a második sorba olyan darabokban is, melyekben korábban protagonistá volt. Hamlet után nem átalotta átvenni Horatio kicsiny, de fontos szerepét, majd — mikor ezt is fiatalabb erőkre kellett bízni — a színészkirály recitációit. S a második sorban is elsőrendű művész marad, mert ott sem routinejából tengődik, hanem valóban alkot, szívvel és fantáziával, élő cáfolataként a diderot-i elvnek: „Pour é mouvoir il ne faut pas être ému.“

A magyar szónak egész pályáján át hívó és alázatos apostola volt. Cholnoky Viktornak a korabeli divatkritikával szembehelyezkedő, csaknem két évtizede leírt megállapítását: „Mihályfit gondolom a legjobban beszélő magyar színésznek“, — ma is aláírhatjuk. A gyökeresen magyar beszédű írók az ő tolmácsolásában mindig még külön zománcot is kapnak. Versmondása szárnyat ad a költeménynek. Bercezik jóízű Kisfaludy-darabjában olyan tüzellel és méltósággal mondta a Himfy-strófákat, hogy szívesen szemethúnytunk a színpadon saját verseiket szavaló költőalakok mulhatatlan melodramatikussá visszásságaira. Gárdonyi *Karácsonyi élmény*-ében pedig a háromkirályok legfiatalabbikát, Boldizsárt, orgonaszavú szavalatával valóban azzá tette, minek Gárdonyi ihlete is szánta: a magyar népmese lírai fogantatású bujdosó királyfiává. Vörösmarty nagyszerű páthoszához is méltó tudott lenni (pl. az *Aldozatban*); azt az emelkedett hangot ütötte meg, mely merőben különbözik minden színpadi öblös hangtól.

Mihályfi nemcsak arra szolgált rá működésének félszázada alatt, hogy annak fordulóján ünnepeleljük, hanem hogy a hétköznapiok is érdeimeihez méltóan megbecsüljék. Különösen a Nemzeti Színháznak illik őt hálásan megbecsülnie, mert e di-

csőséges multú intézményünk fennállása óta kevés olyan tagjával büszkélkedhetett, ki hivatása mellett művészi otthonát is jobban megbecsülte volna. *Rédey Tivadar.*

Mányoki Ádám. Hazakerül végre a nagy bujdosónak, Rákóczi Ferencnek Mányoki Ádám festette arcképe. Több mint kétszáz évig volt kint, idegenben. Drezda közelében, az egyik száz királyi kastélyban, Taschenburgban rejtezkedett, ahol csak elvétve akadt egy-egy magyar látogatója is, aki hiába firkészte rajta a kuruc idők lelkét, hiába kutatta a későbbi rodostói remetét. Mányoki műve bizony nem sokat árult el a fájó kétségekből vergődő fejedelemről, lelki vívódásairól, amelyek már diadalai idejében is megsejtették véle élete szomorú kálváriáját.

A Rákóczi-arckép — sajnos — nem valami bensőséges alkotás; sem több, sem kevesebb, mint egy életvidám magyar nagyrúr képe a XVIII. század fordulójáról. Kuruc nóták mélabús tárogatóhangja nem csendül mögüle, magyar dac, magyar büszkeség, magyar reménykedés és hit nincsen formáiba zárva. Ez a Rákóczi a gavallér, a mulatós várúr, a barokk-kor egyik gondtalan arisztokratája, de nem a fejedelem. Pedig, amikor Mányoki lefestette, már minden ízében az volt, a nehéz magyar sorsnak egyik legkiválóbb hordozója. De ezt talán nem lehet egészen Mányoki terhére róni. Egy felvilágosító szó sem maradt arról, hogy ez a kép miféle módon, mennyi idő alatt, kinek és minek készült. Lehet, hogy hevenyészve, vagy hézagos emlékezetből került eset alá, vagy olyan órák szülötte volt, midőn a fejedelem arca nem árult el többet, mint ezen a képen. Aztán maga a kor sem volt valami nagyon kedvező a lélekbelátó arcképbábrázolásnak. Azok a mesterek, akiktől Mányoki tanult, vagy akik szemmel láthatóan hatással voltak rá, mint például Largillière, szintén inkább másban, a külső csillogásban keresték a hatás eszközeit és jóval kevésbé az egyéni jellem mélységeinek feltárásában. Hiszen ez az az idő, amikor mindenki nagyúrnak, hatalmasnak, de emellett jól neveltnek, előkelőnek, fiatalnak és szépnek akar látszani, amidőn a

társasélet udvari emberré csiszolja az egyesek jellemének szögletességét. A kor a típusok és nem az egyéniségek kora még a festészetben sem.

De igazságtalanok volnánk, ha Mányokit csak a Rákóczi-arcképről ítélnők meg. Voltak neki sokkal sikerültebb, sokkal különb alkotásai is. Nem arra a képre gondolok, mely a Szépművészeti Múzeumé, tehát a híres királyi szeretőnek, Carignan hercegnőnek eléggé jelentékeltelen képmására, de néhány odakint Németországban látottra, amelyek jóval tehetségesebb művészek mutatják. Így például Braunschweigban van egy kitűnő képe, mely gróf Gottert ábrázolja. Egyszerű eszközökkel, a kor minden hivalkodása nélkül megfestett kép ez, amelyről csak úgy árad az ábrázoltnak kényelmes, elhízott, szinte kispolgárian ravaszokos okossága. Síma udvari ember lehetett ökelme, aki szeretett kenetteljesen és sokat beszélni, és nagy élvezettel hallgatta magamagát, tudta magáról, hogy mint böles udvari ember éppen csak annyit mond, ami senkit sem bánt és mégis fölényes állásfoglalás. Efféle elmélyedőbb képe van Mányokinak még több is, és alighanem még jó egy-néhány felfedezetlenül lappang odakint, vagy más neve alatt. Mert — és ez éppen Mányoki megbecsülésének furcsa históriája, — mi magyarok, eddig legalább, nem éppen sokat törődünk egyetlen barokkori festőnkkel. A másik, akit némelyek szintén annak szoktak emlegetni, Kupeczky János, sohasem volt magyar. Tösgyökeres cseh volt; véletlenségből hazánkban született, s egy ideig itt is tartózkodott. Magyarul egy szót sem tudott, úgyhogy nemcsak faja, hanem műveltségének minden szála az akkori német városi vagy udvari élethez láncolta. De Mányoki Ádám már magyar ember volt. Az a kevése adat, amit róla eddig összegyűjtöttek, kétségtelen magyarságát bizonyítja. Alkalmasint túladatai családból származott, amely a vallásüldözések során Sáros megyébe vetődött. Itt Szokolján született 1673-ban, atyja kálvinista prédikátor volt. A gyermek Mányoki valamiképpen Dölfer német tábornok háznépe közé került, akivel Németországba vándorolt. Itt nyeri művészeti kiképzését, majd egy-

szerre feltűnik II. Rákóczi Ferenc udvarában, aki éveken át diplomáciai szolgálatokra használta fel az idegen nyelveken is jól beszélő festőt. Együtt menekült aztán urával, akit követett ugyan Lengyelországba, de aztán elmaradt mellőle, párizsi útjára már nem kísérte el. Új gazdához szegődött, Erős Ágost lengyel király és szász választófejedelem szolgálatába állott. Ebben az időben sokat dolgozott, lengyel, német urakat és szépasszonyokat festett, legtöbbjükét az akkor divatos, kissé színpadias beállításban, drapériák, selymek, bársonyok és egyéb csillogó holmik közepett. Hogy miképpen élt, arról ma még csak keveset tudunk. Mint ebben az időben maguk a pazarló fejedelmek, gyakran küzdött pénzzavarral. Ahol olyan tébolyodott tékozlás folyt, mint a szász udvarban, nem volt csoda, ha az udvari festő néha hónapokig, sőt évekig is hiába sűrgette sallárümat.

A XVIII. század harmincas éveiben egyideig ismét Magyarországon tartózkodott, hagyatéki ügyeinek rendezése végett. Hogy meddig és milyen eredménnyel, nem tudjuk. Ennek az útjának emlékét egyrészt a drezdai levéltárban található folyamodványa őrzi, melyben szabadsága meghosszabbítását kérte, másrészt néhány képe, amelyeket itt-tartózkodása alatt főúri családok tagjairól festett. De 1754—1755-ben ismét Drezdában volt már, amiről az ottani levéltárban őrzött néhány nyugtája tanuskodik, melyekben havi 79 tallér 4 garas kezdőjét nyugtatja. Vajjon miért hagyta el ismét hazáját? E tekintetben csak találgatásokra vagyunk utalva. A majthényi síkon hosszú időre leáldozott az önálló Magyarország csillogása. Vége volt itt az udvari életnek és különben is szomorú tespedés ideje következett. Valószínű, hogy Mányokinak magasabbrendű ambíciói voltak, mint egyik udvarházból a másikba vándorolni, vagy begubózni valamelyik felvidéki kisváros mindinkább elkiesinyesedő kalmáréletébe. Odakint még visszatérése után is dolgozott, de nem valami jó sora lehetett, mert amidőn 1757-ben nyolcvannégy éves korában meghalt, kölcsönvett pénzen kellett eltemetni. Bútorait elárverezték, hogy a temetés költsége megtérüljön.

Ennyi körülbelül az, amit róla eddig tudunk, a műtörténeti kutatás ma még nemcsak életének részletesebb történetével, hanem munkásságának feltárásával és stíluskritikai értékelésével is adósunk. Csak egy magyar tudós foglalkozott vele komolyan és szeretettel, néhai Nyári Sándor, a Szépművészeti Múzeum könyvtárosa, aki 1892-ben Tashenburbán felfedezte azt a Rákóczi-képet, mely most Nemes Marcell ajándékából hazakerül. Nyári, aki előbb Brocky Károly és Kucpeczky János munkásságának tudományos feldolgozásával szerzett nagy érdemeket, 1911. év tájékán lelkesedéssel feküdt neki Mányoki Ádámról tervezett monografiájának. E sorok írójának akkoriban büszkén újságotla, hogy meglepően gazdag anyagot halmozott össze, amelylyel nagy feltűnést fog kelteni. De művéhez talán hozzá sem fogott, mert betegeskedni kezdett és rövid idő múlva elszólította a halál. Kéziratának, ha ugyan egyáltalában volt, nyoma veszett. A Szépművészeti Múzeumban pedig, hol sok-sok idegen festőről gazdag fényképanyag van felhalmozva, mindössze egy-két Mányoki-kép fotografiája található.

A magyar művészettörténetnek egy súlyos adósságával állunk szemben Mányoki esetében. Szinte csodálatos, hogy a XVIII. század elejének egyetlen kimagasló magyar festője eddig csak ilyen csekély érdeklődést ébresztett a maga fajtájában. Remélhetően a Rákóczi-kép hazaérkezése biztatást fog adni arra, hogy ezt a szégyenletes mulasztást mihamarább kipótoljuk. *Farkas Zoltán.*

Az első észt irodalmi emlékkiállítás. Észt rokonaink nemzeti művelődésének kifejlődésében jelentős álmotás jelez a Dorpatban nemrég rendezett irodalmi emlékkiállítás. Az „Akadémiai Irodalmi Egyesület” vezetőjének, *Gustav Suits* professzornak s a köréje csoportosult ifjú gárdának buzgóságát illeti az elismerés a jól sikerült kiállításért, mely általános irodalomfejlődési szempontból is sok érdekes tanulságot nyújtott.

Az észt irodalom három jelesére vonatkozik a nagy műgonddal összeüjtött és elrendezett anyag. *F. Kreutzwald* (1803—1882) az egyik,

kinek hazája határain túl is elismerést szerzett az, hogy megmentette a szájhagyományból a műirodalom számára az észti naiv népeposzt, a *Kalevipoeg-et*. *Lydia Koidula* (1843—1886) a másik, az első észti műköltőnő s édesapja, az észti hírlapírás megteremtője, *J. Woldemar Jannsen* (1819—1890) a harmadik. Három munkása az irodalomnak, kikben meglepő élességgel jelentkezik a nemzeti öntudatra ébredéssel kapcsolatban az irodalmi tudatosodás jelensége. Egyrészt még benne gyökereznek a népies hagyományban: a naiv mesékben, mondákban, dalokban és eposzokban, másrészt a magasabb igényű — a műirodalom megteremtésére törekednek. A nemzeti és művészi eszmélet fokára eljutott mai észti irodalom magvetőit látja bennük.

A dorpati kiállítás egy fejlődésnek induló műirodalom csiraképletét mutatja. Az említett irodalmi triász összegyűjtött s kiállított művei az öröklött hagyományra utalnak, hisz népies, sőt ponyvairodalom jellegű művek szerepelnek, de már ott található a tisztultabb műfajok, a műirodalom követelményei-nél elegendet tenni igyekvő művészi alkotások.

Népmesék, ősi hagyományok, az észti nép sorsáról szóló vázlatos életképek, azonkívül babonás szokások, mithikus és varázsverek gyűjteményei mellett feltűnnek a vallásos jellegű irodalom termékei, egyházi énekes- meg imakönyvek alakjában, mint a „békepázsit virágai“, melyek a napi munkába belemelegedés enyhítésére szolgálnak, minden évszakban s a hét mindenik napján éppen úgy, mint a különböző „áldozati ol-tárok“, meg a lelki vigaszt nyújtó „szombat esti vendég“. A tanulságos és oktató hangú könyvek, melyek híres emberekről szólnak, felvilágosításokat nyújtanak a föld népének a „világról, meg egy és másról, mi benne található“, vagy beszámolnak „idegenfajta népekről és idegen országozokról“, párosulnak a hasznosági irodalom termékeivel, mint pl. „Az otthoni orvos“. Természetesen szép számmal szerepelnek a kalendarium-irodalom hasznosnál-hasznosabb remekei. A gyermekek irodalmi szükségleteinek kielégítése is foglalkoztatta Kreutzwaldékat s is-

kolai meg imakönyveken kívül könyveket szerkesztenek „az észti gyermekek öröme“.

Az olvasó képzeletét lekötő s élénken foglalkoztató kalandos elbeszélések, a legexotikusabb környezetben játszó fantasztikus útleírások és esodálatos történetek mintha átmenetet jelentenének a tudáskodó vallásos és népies jellegű irodalomtól a tudatosan művészi alkotó irodalom felé. Érdekesek abból a szempontból, hogy egy önállóvá válni készülő új irodalom mint akar magának híveket toborozni az exotikum túlesigázott hajszolásával s érdekesek a kalandregények témáinak vándorlása szempontjából. Az utolsó perui inkáról, szárazon és vízen megtett különböző utakról, Jamaika-sziget utolsó maronitáiról, Martinique és Korzika szigeteiről, dr. Kane jegestengeri utazásáról és tetteiről szólnak ezek a furcsa kalandregények. Csodálatos földrajzi távolságok szerepelnek bennök s talán helyes nyomon járunk, ha a tengeri fekvésű Észtország sok idegen kikötőben megfordult matrózait sejtjük közvetítőként. Egy gúnynévvel illetett népről (az észti rátótiak) szóló „csodálatos, igen álmélkodásba ejtő, a világon mindeddig soha nem hallott és fel nem jegyzett elbeszélések és tettek“, vagy a pálinkás hordó csapraütéséről szóló „figyelemreméltó történet, mely az öreg és fiatal népség okulására s hasznára van kiadva“, jókedvre akarnak deríteni. Komolyabb műélvezetre törekszik a Genovéváról szóló könyv, „egy szép és kellemetes olvasmány minden ember számára, de leginkább öregek és gyermekek hasznára“.

Naivak a címei s naivak a tartalmi ezeknek az irodalmi próbálkozásoknak. De a mult hagyományainak gyűjtésével, a nép száján még élő anyagnak a megmentésével s külföldi olvasmányaik fordításával Kreutzwaldék az első fontos lépést tették meg a nemzeti irodalom alapvetésében. E népkönyvek s ponyvafüzetek értéke csekély, fejlődéstani jelentőségük talán nagyobb, de még is igen eltörpülnek Kreutzwald főműve, a *Kaleripoeg* mellett. Az a vitrin, melyben a *Kaleripoeg* különböző észti kiadásai, orosz, német és finn fordításai, s a Kreutzwaldra

vonatkozó irodalom található, bizonyára az észti műveltség súlyosabb bizonyítékait tartalmazza, egy másik, az észtek mithikus és magikus mondáit megőrző hősköltéménnyel, *Lembit*-tel együtt, mely az utolsó pogány észti fejedelemtől szól. Kreutzwald barátainak fényképei, s a velük váltott levelezés alapján pedig mintha az első kialakulóban levő észti irodalmi társaság, a szervezendő irodalmi élet képe bontakoznék ki.

A romantikus költő, *Koidula* vitrinjeiben versein, drámai és egyéb műfaji kísérletein kívül fontosak levelei, melyeket a korabeli finn népmozgalom vezetőihez intézett. Olvasásuk közben két ébredő rokonnemzet kötelességüket teljesítő asszonyai iránt ébred bennünk rokonszenv.

Az újságíró *Jannsen* a finn irodalom és szellemi élet férfirányítói-val van levelezésben, de nem mulasztja el a levélbeli érintkezést a cenzorral sem. Mily fontos adalék ez is egy állandó elnyomás alatt fejlődő irodalom történetében. *Jannsen* a legnehezebb, de legszélesebb rétegekre terjedő titáni feladat az észti műirodalom alapvetésében. Újságot ad ki, az első észti nyelven, a „*Pärnu Futár*“-t. A leggazdagabb programmal kezd dolgozni. Népe szellemi színvonalának leggyetemesebb kiterjedésű emelése a célja. Verse szedett szerkesztői beköszöntője igen érdekes és jellemző. Hirdetéseket, cári ukázokat akar közölni s tudósításokat, miként élnek az emberek bel- és külföldön. Egyházi dolgokról, földművelésről, iparról, kereskedelemről akarja nemzetét tájékoztatni, mindarról, ami az egyes emberek testi és lelki épülésére szolgálhat. A legnemesebb szándékok hajtják, az emberi szellem haladásáért vívott küzdelem harcossai közé tartozik.

Az első észti irodalmi triászra vonatkozó családfák, fényképek és egyéb bizonyítványok egészítették ki a kiállítást, mely egyszerűségében is sok mondanivalót és tanulságot nyújtott. Magyar szempontból különös jelentőségű volt annak a háznak a fényképe, melyben 1869-ben, az első észti dalosünnep alkalmával Dorpatban az ünnepet rendező *Vanemuine-Társaság* székelt, s

amelyben az akkor ott-tartózkodó Hunfalvy Pál is megfordult. S kedves volt találkozásom egy szeretetreméltó öreg úrral, *Eugen Jannsen* katonaróvossal (*Jannsen* fiával), aki mint gyermek látta a magyar tudóst. Hunfalvy persze vele nem sokat foglalkozott, mégis élénken emlékezik még reá, kiből megszerette a magyarságot, melynek őszinte üdvözlését küldi. *Virányi Elemér*.

Don Quijote és a pszichiatría. Hajdanvaló iskolás éveink egyik „boldog emlékezetű“ hőseivel, az elmesés, nemes *Don Quijote*, manchai lovaggal — kinek tragikomikus alakja körül a világirodalomban már egész könyvtárak halmozódtak össze — szintén úgy vagyunk, mint fiatal korunk többi agyonolvasott regény- és époszhőseivel, hogy bizony egy kicsit örül a lelkünk, ha a multak ködéből bármilyen vonatkozásban, régi jó ismerősként megint csak előkerül.

Így voltam én is vele most, amikor a latin-Amerika egyik mélyen szántó megfigyelőjének, a spanyol *Eduardo Urzaiz*-nak ama nevezetes lovagról írott tanulmányát olvastam, melynek reflektora ennek a szerinte „ideális örültnek“ minden hibái mellett is rokonszenves alakját a pszichiatría megvilágításában állítja élénk. Ezt a tanulmányt — mely eredetileg a mexikói Meridában megjelenő „Boletín de la Universidad Nacional del Suresta“ egyik utóbbi kötetében jelent meg s angol szövegét nemrég kaptam meg Argentínából — mindenképen érdemesnek tartom arra, hogy főbb gondolatmenetét és megállapításait e sorainkban elismeréssel regisztráljuk.

Azok a pszichiáterek — közülük a főbbek: *Esquirol*, *Roussel*, *Villechauvaix*, *Montpellier*, *Lucien Libert*, *Pedro Mata*, dr. *Morcjón*, *Ramón y Cajal* stb. — kik a derék lamanchai hidalgó költött alakját boncolgatták, különböző diagnózisokat állapítottak meg a lovag elméleti állapotáról és lelkiberendezettségéről, melyek között leggyakrabban az erotikus monómánia, nagyzási és üldözési mánia szerepelnek. *Ed. Urzaiz* megállapítása szerint a nemes hidalgó leírása minden részletében megfelel a *tipikus paranoiás* arcképének. Ott van először is az

incubatio időszaka, mikor Don Quijote sutba dobla kedvelt szórakozását, a vadászatot s megfélelkezve vagyona kezeléséről is: teljességgel átadja magát a *kóborlovagokra* vonatkozó könyvek olvasásának. Hogy ebben senki se zavarja, éjszakáit olvasással, nappaljaikat alvással tölti. Majd jönnek a hallucinációk és deliriózus kimagyarázások. Unokahuga nem egyszer látja, amint azokat a „nyomorult kalandos könyveket“ olvassa több mint két napon és két éjjelen át, — majd félredobva a könyvet, felragadja kardját s a falakat vagdalja, mikor pedig teljesen kimerült, magyarázgatja, hogy ő most négy toronyban lakó négy óriást ölt meg, — a fáradságtól előtörő izzadságsöppekre meg azt mondja, hogy ezek az óriásokkal való viaskodásban kapott sebek vércseppjei.

Ez a deliriózus állapot aztán mihamar *rendszeressé* válik: meggyőződésé érelődik a lelkében. Hogy a személye iránti tiszteletet növelje és a közjó érdekében is áldozatot hozzon: feltétlenül szükségesnek és illendőnek hiszi, hogy maga is kóborlovag legyen. Megtisztítja fegyvereit, felteszi rostélyos sisakját, hangzatos nevet ad öreg gebéjének, önmagát lovagrá avatja, kiválasztja és elnevezi hölgyét, majd útnak indul a sóvárgott kalandokat keresni.

A spanyol író hibáztatja, hogy bizonyos felületesebb kritikusok túlzott fontosságot tulajdonítanak Don Quijote Dulcinea iránt tanúsított szerelmének s úgy mutatják be a szegény lovagot, mint a platonikus szerelmesek prototípusát. Pedig hát a szerelem nála csak egy lovagi kalandozás szükségképeni pusztá epizódja. Neki szerelmesnek kellett lennie, hiszen — elképzelése szerint — ő *Amadís* volt, miután „egy kóbor lovag szerelmi kalandok nélkül olyan, mint egy fa levelek és gyümölcs nélkül, olyan test, melyben nincsen lélek“. Az ő örültségének tárgya éppen a kóborlovagság volt s ennek keretében a platói szerelem csak egy alkotórész, amilyen alkotóelem volt az ő teljes fegyverzetben való alvása és a szabadban töltött éjszakák.

Nem volt híjával az *üldözési* téveszméknek sem, a varázslók elleneséges voltában való hite teljesen

nyilvánvaló volt jóbarátai: a falusi pap és a borbély előtt, akik aztán ezt pompásan ki is használták arra, hogy tűzbe dobott könyvtárának eltűnését megmagyarázzák előtte. S még aztán éppen ő volt az, aki úgy fogadta ezt a magyarázatot, mint a legtermészetesebb dolgot a világon. Paranoiás érzékesalódásainak nagyszerű példáit látjuk a regényben: a vendéglő a várkastély, a helyiség szolgáló leányai az előkelő hölgyek, a böllér a hírnök, ki az ő érkezését jelenti, a borbély új tálja a Mambrino híres sisakja, a szélmalomok — óriások, a juhnyáj — hadsereg, a piszkos Maritonok durva kanavász-inge a legfinomabb seelyem, a kedvese haja leomló arany, ő maga pedig lágy és finom illatot lehel ki, valójában bizony az előző esti salátától volt az fokhagymaszagú.

A paranoiás-betegeknél gyakran észlelnék egy sajátóság jelenséget, hogy t. i. az emlékeztük hamis. Teljes jóhiszeműséggel, az igazságnak szinte kétségbevonhatatlan látzatával, hosszú történeteket beszélnek el életükről és változatos kalandjaikról, pedig hát teljesen hamisak az adataik. Intelligensebb betegeknél az olvasott fogalmak erősen összekeverednek a való eseményekre vonatkozó képzeletekkel. Ez a jelenség *Cervantes* figyelmét sem kerülte ki s így van az, hogy az elmesés nemes hidalgó beteg képzeletében a mohón összeolvasott dolgok összekeveredtek a valósággal.

A pszichiatria szempontjából érdekes jelenség az is, hogy a derék hidalgó — hányatott élete után — földi létének utolsó órájában visszanyeri ép elméjét és mint érzeléi teljes birtokában levő ember hal meg. Urzaiz szerint a józan ész visszaterése a halál órájában valóban egy olyan tünet, ami elmebajosoknál észlelhető, bár az eset nem gyakori s még ritkább a paranoiásoknál. *Cervantes* nem tett egyebet, mint az ő főszereplőjére alkalmazta mindazt, amit ő más örülteknél tapasztalt, több-kevesebb eltéréssel a való jelenségektől. *Cervantes* határozottan érdeklődést tanúsított az elméleti fogyatékosságok minden-némű jelenségei iránt; utazásai, hadakozásai, fogsága mind örült emberekkel állottak vonatkozásban, akikkel szemben ő, mint éles meg-

figyelő, valójában nem tehetett egyebet, mint hogy tanulmányozta őket.

E megfigyeléseinek összes eredménye Don Quijote alakjában jegecesedett ki. Egyes kritikusok azt állítják, hogy a valóságban volt egy részeges és nevetséges hidalgó: Alonso Quijada, akinek — úgy lát-szik — valami szerepe lehetett a Cervantes bebörtönztetési ügyében La Argamasillában. Mások meg úgy vélekednek, hogy Don Quijote modellje egy bizonyos Don Rodrigo de Pacheco, aki az egyetlen hidalgó volt Argamasillában abban az időben, mikor Cervantes börtönbe került. Urzaiz egyiket sem fogadja el: szerinte Cervantes egyedüli forrása: az örültek pszichológiája.

A spanyol író szerint Cervantes jó Sancho Pansa-ja olyan típus, amely mint irodalmi alkotás, értékben talán felül is múlja urát és mesterét, a jó hidalgót. Ha Don Quijote — mondja — a természetből van másolva, Sancho Pansa az ő szakállával, nyereg-tarisznyáival és jellegzetes szójárásaival, Cervantes bámulatos képzelőtehetségéből ugrott elő, akárcsak Minerva a Jupiter fejéből.

A nagy spanyol író mai napig is friss életet élő, hatásaiban soha el nem hervadó világirodalmi alkotásának jelentőségét, Cervantesnek e nagyszerű alakja megteremtésével megnyilvánult intencióit utólérhetlen precizitással jellemzik Eduardo

Urzaiz tanulmányának végső megállapításai, melyeket itt hű szövegünkben tolmácsolok: „Cervantes csupán egy örületet kívánt rajzolni, az igazság alkatelemeivel ebben a képben hagyta az ő boldogtalan életének minden keserűségét, mint a jószág kedvelője, mint a szerencse kitagadottja és egy meg nem értett lángszellem. Ezért Don Quijote-ban önmagát festette és akaratlanul is saját országának, fényes hibákkal bíró nemzetének szimbólumát alkotja meg. Ezért műve az emberiség örökkévaló törekvéseit szemelyesíti meg, egyfelől nemeslelkű, de nevetséges vakmerőséget azoknak, akik magukat soknak hiszik és — semmik: — azoknak, akik rosszul vannak felfegyverezve a létért való küzdelemre, akik sokat álmodnak és keveset tesznek s lépten-nyomon összeütköznek a való élettel —, másfelől pedig a gyakorlati érzékű boldondok fortélyos imbecillitását, akik tartják a hátukat, hogy ütlegeket kapjanak, aztán mennek a dolguk után.“

Bárminek nyilvánítsák is a szégyény elmés nemes hidalgót a psychiáterek: a művelt nemzetek mindenkorl ifjúsága előtt ez mit sem fog levonni az ő értékéből, a nagyotakarás e szeretetreméltó művésze mindvégig kedves barátja marad mindannyiunknak, kik meg akarjuk hódítani a világot — és szélmalomok ellen harcolunk!...

Zsoldos Benő.

NŐK AZ EGYETEMEN.*

„Jól meglássátok, mit cselekesztek ezekkel az emberekkel... mert ha emberektől vagyon a tanács és dolog, semmivé leszen, ha pedig Istentől vagyon, ti fel nem bonthatjátok.“
(Acta Apostolorum, 5.)

A nőkérdés, mely félszázaddal ezelőtt egy eljövendő új társadalmi kialakulás legizgatóbb részletkérdése volt, a nők szabad tanulási és később politikai jogainak megadásával lát-szólag megoldást nyert, legfeljebb részleteiben kívánt módosítást és kiegészítést. Legújabbban mégis mint visszajáró probléma áll előttünk, mintha a mult minden tudományos vitája, melynek anyaga egy könyvtárt tölthetne meg, hiábavalóságba foszlanék abban a társadalmi helyzetben, melyet a megváltozott gazdasági viszonyok teremtettek.

Ebből az új szempontból ered Kornis Gyula egyetemi tanár rendkívül érdekes és értékes tanulmánya, mely a Napkelet 1925 januári és februári számában jelent meg. A tanulmány „higgadtan és tárgyilagosan“ kívánja megvitatni azt a problémát, amelynél az érdekek és tradíciók hatása nem egy kutató tekintetét homályosította el. S habár a cikk jellegéje nyugtalanítóan hat és mintegy előre utal az alapfelfogásra, végeredményében nem befolyásolja annak objektívítását. Minket is ugyanaz a szempont vezérel — az igazság megállapításának vágya égető létkérdésünkben — s igyekszünk ideiglenes válaszunkat ugyanolyan objektív szellemben tartani, mint az eredeti tanulmány. Mert válaszunk most csak ideiglenes lehet, nem állván egyelőre rendelkezésünkre olyan tudományos anyag a saját szempontjaink mellett, mint amennyivel Kornis a saját véleményét támogatta. Ezért mostani, első-sorban reflektáló fejtegetéseink után is fenn kívánjuk tartani magunknak

azt a jogot, hogy mikor a megfelelő adatokat összegyűjtöttük, megegyez-szer felvehessük a megvitatás foná-lát.

Amint az első fejezetben a tanul-mány is elismeri, az „aránylag rö-vidmultú nőmozgalom eredményei tényleg hatalmasak“. Az ókorban és középkorban, egész a legújabb korig sem képzelhető el olyan társadalmi-lag és anyagilag független exiszten-cia, aminőket ma már minden nyugati államban százával és ezrével találhatunk. Az új kornak társadal-mat és kultúrát megváltoztató intui-ciója: az embernek, az egyén önállóságának felfedezése. Ez adta meg az első lökést a nő egyéni önállóságára is. Ennek az újkori kultúrának leg-magasabb csúcsán áll Kantnak az erkölcsi autonómiáról és az ethikai személy önértékűségéről szóló tanítá-sa. Az emberi személy méltóságá-nak, önértékének és öncélúságának logikai következménye a nők teljes egyenjogúsítására irányuló törek-vés, úgyhogy aki e vitán felül álló alaptétel ellenére sem adná meg nekik azokat a jogokat, melyek ebből logikusan folynak, az az igazsággal szembekeül. Más kérdés azonban az, vajjon olyan helyzetben van-e egy társadalmi alakulás, hogy meg-adhassa a saját veszélyeztetése nél-kül ama jogokat. Ez a női önállóság kérdésének legújabb ütközőpontja.

Kornis Gyula tanulmánya „vid, de mindent átfogó történelmi ex-pozé után, mely igen pontosan álla-pítja meg az ügy hisztorikumát, leg-égetőbb formájában teszi fel a kér-dést: „Elérik-e a nők azt a célt, melyre a teljes tanulási szabadság útján törnek? Biztosítja-e ez ön-magában számukra a gazdasági ön-állóságot és megélhetést?“ S e kér-dés megoldásával mintegy választ akar adni a MEFHOSz és a MANSz kötelékébe tartozó női főiskolai hall-gatók kérvényére is, melyet 1923-ban a közoktatási miniszterhez adtak be s melyben főleg az egyedül maradt

* Válasz Kornis Gyula cikkére.

leányok sorsára hivatkozva, tehát megélhetési szempontból, kívánják az összes főiskolák megnyitását a nők számára. A tanulmány egy másik terjedelmesebb részében a női tanulmányok tudományos eredményével és értékével is foglalkozik, exakt lélektani alapon keresve megoldást arra a kérdésre, „megfelelnek-e a nők testének és lelkének tipikus sajátosságai azoknak az igényeknek, melyeket velük szemben ezek a (tudományos) pályák támasztanak?” A probléma tehát kettős: gazdasági és pszichikai, és éppen ez teszi a megoldást nehézé, mert bármelyik kérdésnek negatív külön bizonyítása nem dönti meg a másik érvényességét, mindkettőnek a negációja pedig gyakorlati életjogsultságot tagad meg; mert bármiképpen dönti el a pszichológiai vizsgálat a kérdést tudományosan, a gazdasági probléma még mindig fennmarad — életbevágóan és elkerülhetetlenül —, de még kevésbé tüntetjük el a problémát azzal, hogy ha a tudományos eredmény alapján a gazdasági megoldásnak még a kísérletét is megakadályozzuk; más szóval a kérdés megoldatlanságát csak élesebbé tesszük, mikor az egyik oldalról megállapítjuk, hogy a nő boldogulása „természetes”, vagyis a régi társadalmi keretben megszokott módon a gazdasági viszonyok miatt lehetetlenné vált, más oldalról pedig a tudomány erejével utasítjuk vissza, hogy boldogulását a saját maga belátása szerint keresesse. Mert ez végeredményben azt jelentené, hogy a nők egy óriási és mindig növekvő számának egyszerűen meg kell semmisülnie. De még ha ilyen radikális eszközökre nem gondolnak is a nők önállóságának ellenségei és mindenáron a férjhezmenetel ideális révét tartják a menekülésnek, elfeledkeznek arról, hogy a családi élet etikájának alapja a házastárs szabad megválasztása. De mivé lesz ez az etikai szempont, ha a középosztály leányai az alatt a kényszer alatt állanak, hogy választás nélkül férjhez kell menniük bárkihez, ha létfenntartásukat biztosítani akarják. Ehhez az etikai depravációhoz képest minden állítólagos hibája a nők tudományos foglalkozásának jelentéktelenné válik. És ezzel az etikai lemondással,

mely egyszersmind szellemi értékek tönkretételét is jelentené, mégsem oldanák meg a fennmaradó százalék helyzetét.

Ezért mi — nem radikális feministák —, hanem részint olyanok, akik egy negyedszázad óta becsületesen kivettük részünket a nők szellemi munkájából, részint, akik hittel és bizalommal, becsületes törekvéssel igyekszünk ugyanarra, nem találjuk kielégítőnek férfítársainknak a negáció álláspontjára való helyezkedését és igazságtalannak tartjuk azt a felfogást, hogy mivel a férfiak sem tudnak a mai gazdasági viszonyok között elhelyezkedni, tehát a nők meg se próbálják az élni akarást, — hanem az igazságos verseny álláspontját vagyunk kénytelenek védeni. A „természetes” élni akarásnak a jogát a női nemnél csak gyengíthetné, ha csakugyan bebizonyosodnék, hogy „a nő testi és lelki alkatának természete” nem engedheti meg neki, hogy a férfítársadalomban az otthonán kívül életet keressen. Csak gyengíthetné, mert az emberiség fele akkor is joggal követelhetné, hogy a férfiak által vezetett emberiség igyekezzék olyan társadalmi megújulásra, mely az életet női felének is lehetővé teszi; ha pedig erre nem képes, akkor engedje meg nekik a boldogulást a maguk módja szerint és olyan keretek között, mely a mai általános társadalmi formát nem robbantja szét.

De vajjon csakugyan nem felel meg a női test és lélek azoknak a követelményeknek, melyek a tudományos foglalkozással és speciálisan az egyetemi tanulással járnak? Korris tanulmánya óriási és rendszeres tudományos anyagot tár elénk a kérdés megvilágítására. Ennélfogva nemcsak objektív érdeklődés vezet, hanem kötelességünk is, hogy részletesebben foglalkozzunk vele. „Milyen a női lélek természete? Ha a pszichikai kérdésre feleltünk, már könnyebb annak a szociálpolitikai problémának a kérdőjelét is kiegyenesíteni, hogy alkalmasak-e a nők egyáltalában a tudományos pályákra, s ha igen, milyenek lehetnek ezek a pályák?” „Kívánatos-e a közönség érdekében, hogy orvosok, bírák, közigazgatási tisztviselők, mérnökök legyenek?” Még mielőtt hozzászólnánk a tanulmány érdemi ré-

széhez, mindenekelőtt ki kell emelnünk azt az előkelő hangot és objektivitást, mellyel ezt a nehéz kérdést Kornis Gyula tárgyalja és módszerének azt az elfogulatlanságát, hogy a hazai ervetemen szerzett, esetlegesen még saját felfogását támogató tapasztalatokat is háttérbe szorítja, mivel ezek természetesen sem anciennitás, sem terjedelem tekintetében nem vetekedhetnek a nyugati nemzetekével; talán éppen ezért veszi az általuk végzett kutatásokat tárgyalásai alapjául, illetve használja Heymans, A. Wisse és Ernst Bumm nagyszabású munkáit kísérlet-pszichológiai, statisztikai adattárul, hogy saját kutatásait támogassa vagy megvilágítsa. Ezzel az eljárással személytelenné válik a kontroverzia s a tudós az olvasókkal mindjárt ellenőriztetheti ítéleteit és végső tételeit.

Ezek a tételek azonban a tudományos pályákra törekvő nőkre nézve éppen nem kedvezők, mert száz udvarias szónak is egy a vége: bizonyos kompenzációs vizsgázzal enyhített tagadó választ kapnak törekvéseikre.

Természetesen, hogy egy ilyen komoly, tudományosan megalapozott tanulmányra érdemlegesen reflektálni lehessen, újabb, esetleg másirányú kutatásokra volna szükség és pedig olyan irányúakra, melyek a tanulmányban idézett adatokat kiegészítenék. Helyénvaló volna például Ernst Bumm adataihoz pótlólag egy, a nők tudományos munkásságáról beszámoló bibliográfia, érdekes volna a női tudományos műveket módszer szempontjából vizsgálat alá venni, összehasonlítva a férfiaknak hasonló jellegű és méretű munkáival, viszonylagos értékeiket megállapítani. Az egyetemi eredmények megbírálásánál az meg éppen nehézséget okoz, hogy a doktori értekezések — melyek bizony nemcsak a nőknek, hanem a legtöbb férfinak is első és utolsó tudományos munkái — hazánkban szinte hozzáférhetlenné váltak, mert egyszerűen általában csak a bölcsészettudományi értekezések kinyomatása volt kötelező a háború előtt is — ellentétben a nyugati külfölddel —, másrészt meg 1917 óta gazdasági okoknál fogva még ettől is eltekintettek. A publicitásnak ez a teljes

hiánya bizonyos deteriorizálódást idézett elő, mert nem bontakozhatik ki a maga teljességében a tudományos törekvés és nem is kaphatunk a teljességekről tiszta képet. Ilyen irányú kutatás azt a terrenumot vizsgálótaná meg, amelyet a nyugati kutatók homályban hagytak és ezzel a kutatással, a túlságosan aláhúzott gyakorlati szemponttal szemben, a tisztán kulturális, benső értékek fokozhatósága lehetőségének kérdése dőlne el.

Ezzel a megjegyzéssel már jeleztük azt a bizonyos szilárd pontot, mellyel a kontroverzia alapjait akarjuk kiemelni. Bármennyire el kell ismernünk a pszichológiai és statisztikai adatok helyességét (az auto-enquêté adatainak helyességére vonatkozólag bizonyos kételyeink vannak), úgy véljük, hogy a probléma felállítása nem elég világos. Azt tartjuk ugyanis, hogy a társadalmi fejlődés mai stádiumában, az individuális fejlődést talán túlzóan is hajszoló korunkban, egyoldalúság a kérdés állandóan praktikus megvilágítása. Mert *nemcsak* az a kérdés, vajjon kívánatos-e a közösség szempontjából, hogy a nők bírák, orvosok, ügyvédek stb. lehessenek, hanem az, kívánatos-e a nők szempontjából, hogy megszerezhessék azt a tudást, mellyel ezek a hivatások járnak; vagyis, hogy ártalmas-e a köz szempontjából, ha a nők, függetlenül a pályákra való alkalmasságtól, tudást szereznek? Sőt azt is kérdezhetjük: vajjon azért, ha a nők minden tudományos szak tanulmányozására szabadságot kapnak, nem nyer-e a közösség a kultúra szempontjából? Nyilvánvaló, hogy az itt szereplő kutatókat erősen befolyásolták a tisztán gazdasági tényezők s a praemisszáknak ebből a szemszögből való kiválogatása a logikai konkluziót természetesen módosította, minék következtében az elvi kérdés túlságosan áttérlelődött az expediency, a célszerűség területére. Ezért már most is, jelzett adatgyűjtésünket megelőzően, azt a konkluziót, hogy a nőket *elvilleg* ne bocsássák az összes egyetemi szakokra, jogosulatlannak nyilvánítjuk még akkor is, ha elfogadjuk a tudományos pályákon való működésük alsóbbrendűségét.

Az a tendencia, hogy ezt a problé-

mát úgyszólván teljesen gazdasági terere tereljük, a mai viszonyok között érhető, különösen agrárállammá süllyesztett hazánkban, ahol az intellektuális munkára képesített egyéneknek mind nehezebbé válik az elhelyezkedés. De ez nem ad jogot arra a téves konkluzióra, hogy az intellektuális túlprodukciónak a nők rovására kell korlátozni, kiknek a természet más feladatot utalt ki. Holott éppen azért, mert a gazdasági viszonyok miatt nem élhet a nő természetes hivatásának, még nagyobb igazságtalanság ezeket a nőket természetes hivatásukon kívül még minden más hivatástól is megfosztani. Ezért azt tartjuk, hogy elvileg biztosítani kell a nőknek a teljes tanszabadságot az egyetemen; azonban a gazdasági helyzetnek, a nő pszichikai és fizikai képességeinek megfelelően bizonyos korlátozó intézkedések szükségét ma még elismerjük, hogy a nők egyetemre ösztönzését határok közé szorítsák. Célszerűnek mutatkoznak pl. a Liebermann tanár által ajánlott 22 éves korhatár, mert ez a nőnek nemcsak teljes fizikai kifejlődését és ezzel együtt nagyobb munkabírását is biztosítaná, hanem kiküszöbölné első sorban azokat, akik csupán szórakozásból mennek az egyetemre, a hiú nőket, akik nem akarnák éveik számát elárulni s azokat, akik addig férjhez mentek és nem elég erős a tudomány szeretete bennük, hogy emellett is tovább akarjanak tanulni. Ezzel szemben azok, akik a korhatár következtében a négyesztendő s probáción átmentek — már pedig tagadhatatlan, hogy ez az idő a komoly törekvésűek számára igazi megpróbáltatás lenne —, garanciát nyújtanának arra nézve, hogy öntudatos akarás és céltudatos kitarítás viszik az egyetemre. A korhatár mindenesetre hathatósabb eszköz volna, mint a praematurasághoz kötni a rendes hallgatói minősítést. Tagadhatatlan, hogy a női proletáriátus kialakulása az intellektuálisak körében nemi vonatkozásainál fogva talán még veszedelmesebb, mint a férfi szellemi proletáriátus, de viszont az a tény, hogy a súlyos gazdasági viszonyok következtében ilyen női proletáriátus kialakulása nem az egyetemet végzett nők körében kezdődött meg, arra utal, vaj-

jon nem volna-e éppen fegyvelmező erő, ha a nők szellemi elfoglaltságukban kereshetnének vigaszt és támaszt a élet nyomorúságai között.

Az egyetem olyan felelősségének hangsúlyozását, mint a tanulmány mondja, hogy a diplomával ellátottak további sorsáról gondoskodnia kell, nem egészen helyeselhetjük. Az egyetemek — azt hisszük — régi hivatásának minden módosulása mellett sem az a feladata, hogy garantálja a diplomát szerzetek elhelyezését, hanem az, hogy a tudományos oktatáson kívül arról is gondoskodjék, hogy diplomát érdemtelennek nem juttat; továbbá (ha már olyan aggályosnak látszik a nők térhódítása), hogy azt a szelekciót, amely a nőmozgalom elején még úgyszólván magától ment végbe, öntudatosan folytassa, az oda nem valókat távollaltassa, ami végre is a vizsgálatok és a szemináriumok révén módjában is van. Ennek a tevékenységnek a gyakorlása biztosíthatná azt is, hogy a venia legendi megadása esetén sem kellene attól félni, „hogy az eddigi elv áttörése kelletnél szélesebb körben nyitja meg a jogosulatlan ambíciók zsilipjeit s erről az oldalról ütné fel fejét az igazságtalanság“. Mindenesetre igazságtalanság volna olyan okok miatt, melyekről a nők végre is nem tehetnek, a rátermetteket, még ha kevesen volnának is, ilyen szép küzdelemre érdemes céltől megfosztani.

Miután azt a sarkalatos tételt, melyben a tanulmány felfogásától eltérünk, megvilágítottuk, néhány tévesnek látszó nézetre óhajtánánk rámutatni; leegyszerűsőbbnek és leginkább áttekinthetőnek tartjuk, ha a cikk menetét követve ragadjuk ki az egyes ütközéspontokat, de nem vizsgálhatjuk az idézett tudósok munkáit és állításait kritikailag, habár azokban is vannak ellentmondások. Valamennyi megegyezik annak a megállapításában, hogy a nő érzelmi jellege dominál pszichikai életében — amit mindannyian egyformán elismerünk; de nem következik, hogy ez akadály a tudományos munkásságban, sőt kérdés, hogy nem egy speciális erőt jelent-e, egy új mozzanatot, melyet a nő a tudományos kutatásnak megadhat, ha függetlenül tudja magát a férfi által megállapított tudományos módsze-

rektól. Ribot: Psychologie des sentiments című művében sok érdekes adatot tár fel az affektív emlékezetre, az intellektuális érzelmre vonatkozóan s a Logique des sentiments fejtegetései sem mondanak ellent az említett gondolatnak. Szerinte is igaz az a Platontól felállított tétel, hogy minden tudomány kezdete a kíváncsiság affektív lelkiállapotából ered, ezt pedig éppen a férfiak szokták speciális női tulajdonságnak tartani, mely ha mindennapi felületes jellegében értéktelen is, éppen olyan fontos érzelmi faktor, ha komoly tudományos kutatási vágygá válik. Ezért is tévedésnek tartjuk azt az állítást, hogy a férfiban valóban a tisztá tárgyi érdeklődés a tudományos kérdések iránt. Nézetünk és tapasztalatunk szerint a nőknél talán túlságosan is nagy a mohóság — különösen pályájuk kezdetén — a tudományok valószínűségűs habzsolására s inkább ebben az irányban vékeznek. Innen ered az is, hogy a választott tanulmányi cél a nőnél bizonytalanabb, mert szeretne egyszerre mindent felölelni, mert minden iránt érdeklődik. A libido sciendi különben a férfiaknál sem minden szakon egyforma, a jogászoknál például, akik pedig az egyetemi polgárok zömét teszik, elég kevés. Amit a nő emocionalitásáról s ennek hatásáról a női intellektusra feltártak, nagyon érdekes, még ha sok tekintetben nem fogadható is el, mint például, hogy a tisztá gondolkozást kísérő logikai érzelmek kisebb jelentőségűek lennének a nőnél, mint az átlagos férfi életében. Viszont teljesen igaz az, hogy a nők fényesebb vizsgaeredményei a női tudást a valónál gyakrabban kedvezőbb színben tüntetik fel, úgyhogy ezen az alapon nem szabad összehasonlítást végezni.

A gondolkodás és intelligencia című fejezetben bizonyos fenntartással el kell fogadnunk azt, amit a férfi produktívabb szellemi képességéről felállítanak. Azonban kérdés, hogy igazságos-e, ha az alig egy félszázad óta tudományos pályákra engedett nőknek a tevékenységét egyszerűen összehasonlítjuk a férfi-produktivitással, melynek több ezer éves hagyománya van. A renaissance sem döntő érv ez ellen, mert az egyenlő tudományos nevelés fér-

fiak és nők között akkor csak egy kis válogatotott osztály egyéneire vonatkozott és a nőnél ennek nem is volt tudományos végcélja, csak társadalmi kulturális célja.

A statisztikai adatok között nagyon nélkülözünk az adatokat arra nézve, hogy a nők és férfiak hány százaléka folytat tudományos működést az egyetem elvégzése után. Pedig itt nagyon fontosak volnának a pontos adatok. Mert ha a nők a férfiakhoz képest csak egy tizedrészt arányában tudnak is ezt a tehetséget és érdeklődést bizonyítani, akkor már ebből a szempontból is érdemes megadni a nőknek, mint a tudomány munkásainak, a tanulási szabadságot. De tegyük fel, hogy még ez az arány sem volna meg, abban az esetben is fennáll az az említett igazságtalanság, mellyel életfenntartási lehetőségeknek és szubjektív szellemi érdeklődésüknek gátat vetünk. És ha semmi más kiválósága nem volna a nőknek a tanulásban, mint a köteleességtudás, azt hisszük, ilyen fontos etikai momentum lenézése éppen ma nem nagyon jogosult volna még férfi szempontból sem, mert minden ethikai erő egyszerűen hatóerő is és ennek a női befolyásnak az érvényesülése semmi esetre sem válnék kárára a fiataloknak.

A női intellektus ellen felhozott megfigyelések között egyáltalában nem fogadhatjuk el Heymansnak azt az állítást, hogy az absztrakció, a fogalmi elemzés a nőnek belsőleg ellenére van s hogy „ugyanígy állnak a nők a tudományos analízissel szemben is... az egészhez, a szemléletes konkrét teljességéhez vonzódnak, mert ez érzelmeiket jobban leköti“. Szerintünk éppen az analízis a par excellence női intellektuális tevékenység, szinte a túlzásig menő analízis, melybe könnyen belevész az egész. S hogy ez tényleg így van, arra nézve magából a tanulmányból meritjük a támogató adatokat: a 164. lapon a nők szépirodalmi tevékenységéről szólva ezeket olvassuk: Az irodalom terén a női géniusz a levélben nyilvánul meg, „mely nem lép fel nagyobb logikai szerkesztő igénnyel“ s a regény terén is a nők „nem a nagyszabású kompozíció erejében, hanem a részletekben való elmélyedésben,

a rendkívül finoman árnyalt lelki beleérzésekben, az érzelmi élet apró fodorzásainak szubtilis rajzában tűnnek ki"; s a „Lagerlöf regényeinek ereje nem a felépítésben van, hanem a szubjektív éleslátásban, az egymástól annyira elütő lelkekbe való finom és biztos behelyezkedésében“. Mi más pedig a részletekbe való belemélyedés, a finoman árnyalt lelki beleérzés mint finom, legfinomabb analízis és pedig az alkotás tárgyával szemben minden szubjektivitás mellett megőrzött tárgyilagossággal? Már pedig ha a női művészi alkotás éppen az analízis terén terem nagyot, mivel tudjuk, hogy a művészi produkció részben a közönséges pszichikai funkciók fokozott tevékenysége, mely gátlás nélkül érvényesül, akkor az is világos, hogy az analízis a női intellektusnak sajátlagos logikai tevékenysége. Sőt azt állíthatjuk, hogy szinte túltengő tevékenysége, mely a szintézis rovására megy; ettől a logikai művelettől, erre való kevesebb tehetsége miatt csakugyan idegenkedik a nő. De vajjon a férfiaknak is nemcsak a legkiválóbbjai alkalmasak-e rá? A nőt éppen analitikai tehetsége képecsíti a finomabb részletmunkára a tudományokban, míg a nagy systematizálás, éppen úgy mint a monumentális művészi kompozíció, a férfi területe — ha zseniális.

Nem mellőzhetjük a nők logikátlanóságáról elmondottakat sem. „A nők azért tűnnek fel sokszor logikátlanok, mert erősebb emocionalitásuk már eleve — még a következtetés előtt, tudattalanul — a praemisszák között szelekiót végez: Egyeseket kizár vagy igazoló erejükben megbénít, másokat meg logikai értékükben túlbecsül és a tudat előterébe állít. Így a következtetésben a gondolati előzményeknek csak egy része érvényesül, egyoldalúan.“ De vajjon a következtetésnek ez a módja minden gondolkodási típus, nincsen-e meg a férfiaknál is? Hiszen a politikai működés — emeljük ki ebből főleg a külpolitikait, melyből az egész világon ki vannak zárva a nők s mely kizárólag a férfilogika alapján épül fel — nem az egész vonalon éppen a fentemlített vonásokat mutatja? Vegyük csak az angolok háborús irodalmát, a hig-

gadt, a facts és evidencere támaszkodó angolokét, és meg fogjuk látni, hogy a legpontosabban megfelel a fenti leírásnak, akár az oxfordi egyetemi tanárok iratait tekintjük, akár az internationalizmusáról híres Prof. Gilbert-Murray-t, Lord E. Grey-t, Curzon-t, Lloyd George-ot, vagy Parmoor-t; szakszerűen éppen ők művelték a fentjelzett szelekiót, mely lehetségessé teszi, hogy kiküszöböljék az ellentmondó, de tudattalanul mellőzött praemisszák-ból származó gátló érzéseket s teljes összpontosított erejükkel törhesse- nek céljukra; ennek eredményei vezettek a jog és igazság nevében a párizskörnyéki úgynevezett békékre. Vajjon a nemzetek szövetségének nemcsak Covenanta, hanem cselekedetei is nem azon az elven alapulnak, hogy quod licet Jovi, non licet bovi? Egyszóval mindenütt a szigorú logika látszatával dolgozva, *válogatnak* a praemisszák között. Különböztetést a tény maga Kornis is elismeri befejező soraiában: „A világnézleti problémák eldőlésében nem a valóság tényei döntenek elsősorban, hanem az értékek hierarchiájáról táplált meggyőződésünk, mely a lélek irracionális talajából fakad. Éppen azért a különböző értékebecslések ritkán hozhatók közös nevezőkre, ritkán vetíthetők az ész közös logikai síkjára. E téren a pro és kontra érveket eleve színezi, kisebb vagy nagyobb erővel ruhazza fel az egyén szemében a maga alapvető értékelése, mely főképp az érzelmekből táplálkozik“. De hozzá kell még ehhez tennünk, hogy éppen mert világnézletből erednek, nemcsak a nagy művészi kompozíciók jönnek létre ilyen praemissza szelekió útján, hanem a nagy filozófiai rendszerek is — tehát a férfi intellektus tevékenységének legnagyobb alkotásai. És hogy ezekben a nagy filozófiai rendszerekben milyen szerepet játszik az érzelmi tudattalan alapvetés, az világosan mutatkozik a pesszimista és optimista filozófiai rendszerekben.

Igen finoman jellemzi a tanulmány a intuiciót, mint tipikusan női szellemi tulajdonságot. Ellenben nem fogadhatjuk el mint érvt Ernst Bumm megállapítását, hogy „minél nőiesebb egy leány természete, annál felületesebb és belsőleg kevésbé

feldolgozott marad nála a tanult ismeretanyag. — mert a nőieség meghatározása — engedjük meg nekünk is viszont azt a kifejezést — a ierfilogika, vagyis a férfi érzelmei szerint a praemissza szelekció által vezetett logika következtetésén alapzik. Mert hogyan határozzuk meg a „nőiest”? Vajjon a hiú, tudatlan, kényeskedő, tetszelgő baba a nőiesebb, vagy a szépségére öntudatos, külsejét művésziileg érvényesítő mondaine, vagy a sokgyermekű, kötelességtudó, határozott, intuitive intelligens asszony, aki vezetője házának és ha özvegyen marad együtt tartja otthonát, felneveli gyermekeit — jobban, mintha a férfi marad özvegyen. Már pedig éppen az utóbbi fajtából kerülnek ki azok a nők, akik megfelelő egyetemi hallgatók lesznek, ha nem lettek is anyák. A nőies szóval való visszaélés egyike a legszerencsétlenebb elhomályosító előítéleteknek az egész kérdésben. De még ha itt is engedünk a férfilogika meghatározásának a „nőiest” illetőleg azt is el kell ismernünk, hogy végre is a nők nem tehetnek róla, hogy a természet nemcsak „minél nőiesebb” nőket hoz létre, hanem kevésbé nőieseket is, akiknek teljes értéktelenségét a társadalomban még sem lehetett megállapítani. Sőt, úgy látszik, hogy általánosságban a nőies típus nagy változáson megy át éppen ma; mintha erősödnek a nemek kiegyenlítődése, és akár jónak, akár szerencsétlenségnek tartjuk is ezt, szinte korunk egy szimptomájává válik, még külsőségeiben is. A humanitás eszménye eddig a két nem erényeiből együttesen tevődött össze, most talán az egyénben magában próbál ez a szintézis létrejönni.

Áttérve a különböző pályákon működő nőket kritizáló részre, a tanárnő fejezetben állítottakra nézve teljesen igaz, hogy sok nő van állás nélkül — csak annyi mint férfi — és habár így a tanári pálya nem enyhíti teljesen a középosztály leányainak létért való küzdelmét, a kimaradtakat mégis segíti abban, hogy nyomorúságukban legalább szellemileg el ne süllyedjenek és lelki támaszt ad etikájuk megőrzésére. Hogy a nótanárak közül olyan kevesen folytatják az elméleti tudományos munkát, ha eltávoznak az egyetemről, annak okát nem annyira a női

intelligencia másfajta érdeklődési irányában kell keresni, — melyet, mivel a tudományok iránt nem elég mély érdeklődéssel jár, inferioritásnak érezzük, — hanem inkább abban, hogy a tanárnőnek akár férjhez megy, akár nem — nagyobb mértékben kell gondoskodnia otthonáról, mint a férfinak. Ez már tipikusan női átok, hogy az igazán független garzon életét hónapos szobában, korcsmában való étkezéssel a nő nem bírja. Itt az inferioritás már szembeszökő. És ezért inkább megbocsátható a nőknek, ha doktori értekezésük utolsó tudományos működésük is marad, mint a férfitanárnak; mert a legtöbb esetben a férfinál is ugyanez az eset áll fenn, pedig neki nem kell gyermekápolással, háziasszonykodással bajlódni, melyek a mai körülmények között lehetlenné teszik a huzamosabb ideig tartó koncentrációt.

Az orvosnőkre kimondott ítéletet ma még nem fellebbezhetjük meg, mert nincsenek pontos adataink. De nagyon kérdésesnek kell tartanunk azt a, már az első részben felemlített állítást, — még ha orvosprofesszorok állítása is, — hogy nálunk húsz év alatt egy hallgató sem vált kiváló orvossá, mert ha nincsenek is női orvosaink között rendkívüli tehetségek, de vannak lelkiismeretes és képzett egyének, akiknek az orvosi szakirodalomban is van nevük: az a tény, hogy a klinikákon orvos-tanárok is alkalmazták őket — a létszámapasztás előtt, — szintén elene mond teljes jelentéktelenségüknek. Náluk is, mint minden női pályán, a férjhezmenetel megnehezíti tudományos helyzetüket, ha kellő vagyonnal nem rendelkeznek. A priori megtagadni tőlük e pályára való alkalmasságot azon a címen, hogy nincs gyors elhatározási képességük, szintén elhamarkodott állítás: a férfiak nem veszik tekintetbe ennél a kérdésnél, hogy a nő érzi, mennyivel kegyetlenebb kritikának van a tudományos pályán kitéve, mint férfi kollegája, s ha ő követ el valamilyen emberien érthető orvosi hibát, azt neki sohasem bocsátják meg, mint a férfiorvosnak: természetes, hogy ez a tudat gátlóan hat elhatározóképeségére. Az a tény, pedig, hogy a nők nem mennek szülesszeti szakra, vagy nem érvényesül-

nek ott jobban, ugyanannak tulajdonítható, mint amiért nem mennek a nagy sebészetre: mindkettőhöz fizikai erő kell, még a férfiaknál is. Eppen itt láthatjuk világosan, hogy a szelekció, ahol csakugyan természeti adottságon alapul, magától, minden numerus clausus nélkül is működik. Az orvosnőnek igazi házája Anglia és Amerika, hol meg is becsülik őket. Angliában csak a minap nevezték ki Dr. Mary Lucas Keene-t a London University Royal Free Hospital, School of Medicine-n az anatómia tanárává, ahol már öt év óta működött az anatomical department vezetőjeként; ugyancsak ott már évek óta nő a fiziológia tanára is: Dr. Winifred Cullis.

Ha tehát a nő mint orvos a tapasztalat szerint megfelel hivatásának és emberi életet bízhatnak tudására, azt hisszük éppen olyan kevéssé veszedelmes a jogi pályára bocsátani őket. Semmiesetre sem féltenénk a bírói kart a nők szervilitásától s nem látjuk igazolttnak az erre a pályára való inhaerens képzetelenséget. Az elutasító álláspontot, mint már fentebb említettük, a gazdasági tényezők miatt túlbecsült premisszákat eredményezték. Angliában ezen a pályán is szívesen engedik a nőket érvényesülni: a múlt évben nevezték ki Mrs Barbara Wootton-t a Treasury Department adószakértőjévé; előzőleg, illetve undergraduate korában a Girton Collegeban az Economic Trade Department előadója volt.

Ha a mérnöki pálya túlságosan fárasztó, akkor úgy is el fognak maradni a nők a természetes szelekció alapján, mint ahogy a nagy sebészettől elmaradtak. Az elvi szabadság mellett itt is lehetne a gazdasági tényezők hatása alatt bizonyos ideiglenes korlátozásokat felállítani velük szemben.

Hogy a nők kizárását az egyetemi katedráról igazságtalannak tartjuk, erről már szólottunk; és annál igazságtalانبott ott, ahol ugyanolyan tanulási feltételek és tudományos működés mellett a férfit elfogadják. Bizonyos, hogy az ilyen igazságtalanság megszüntetése után a tudományok szisztematikusan feldolgozására is több nő vállalkoznék, mert tagadhatatlan, hogy nemcsak a nőknél, hanem a leg-

több átlagembernél, még a legneme-sebb tevékenység gyakorlása is rá-szorul bizonyos külső stimulusra. A nők egyetemi tanársága megszűntetné azt az anomáliát is, hogy a vizsgákon egyes férfitanárok a nő iránti udvariasságból alacsonyabb követeléssel lépnek fel vele szemben. A női egyetemi tanár, aki egész életében olyan önfeláldozóan élt a tudományban, hogy erre az állásra eljuthatott, igazságosabb és szigorúbb bírója lenne a felületesekeknek és a vizsgákon erős mérséklője a bájos és kedves tudatlanok elfogadásának a férfitanár részéről; mert meg kell vallani, hogy míg a legtöbb férfi „antifeminista”, gyakorlatilag nem mindig hasonló szigorú cenzor.

A tanulmány befejező része aggodalommal említi, hogy „az egyetemi női probléma igazi nehézségei a gyakorlati élet pályákon levő családásokban és szenvedésekben vannak”. (181. l.) Ennek a problémának a megoldását már csakugyan a nőkre kell rábízni, akik eléggé tisztában vannak azzal, hogy minden élet pályán érik családások és szenvedések. Mindenben oszтанunk kell azonban Ernst Bumm nézetét, hogy a házasság a hivatás gyakorlására nem kedvező, azonfelül, hogy a hivatás és házasság együttvéve óriási terhet ró a nőre. Ezeknek a nehézségeknek azonban főleg a gazdasági körülmények az okai. Az olyan nő, akinek vagyona van, akár végzett egyetemét, akár nem, — akár férjezett, akár önálló, könnyebben él, mint akinek a megélhetése a hivatásától függ és amaz sokkal könnyebben össze tudja majd egyeztetni a tudományos foglalkozást a családi élettel is. Mivel a háború után sokkal több nő esett el természetes családi hivatásától, éppen azért még kevésbé szabad tanulmányaiban korlátozni. Különben is a házasság ma már világszerte korántsem a női élet beteljesedése, különösen pedig nem az többé az anyaság. Csakhogy ez a tendencia nem annyira a dolgozó, vagy a hivatásokban, tudományokban szerenlő nőknél nyilvánul meg elsősorban, hanem inkább a léha mondaine-eknél, tehát az intellektuális vagy pályán levő nőktől legtávolabb eső osztályban. Az 1913-i feminista kongresszuson nagyon sok angol és amerikai graduált, pályán működő nő volt Budapesten. kik lecture-jeik mellett a nyárspol-

gáriás családayának típusai voltak. Inkább az várható, hogy az individualizmus felé fejlődő általános tendenciák miatt kivesszőfélben levő fajfenntartási ösztönt a nőnél, az igazi magas műveltségű nők fogják fel-éleszteni tudatosan és kötelesség-érzetből.

Az amerikai élet, melyet rendszeren úgy tekintettünk, mint a mi kontinensünk életének előfutárját — legalább is a háborúig terjedő tapasztalatok alapján —, azt mutatta, hogy igazán intelligens, művelt, tanult amerikai csak a nő volt. A férfiakban teljesen hiányzott a libido sciendi és minden tudományos érdeklődés; mármost feltételezhető-e az, hogy ezért kizárják a férfiakat az egyetemről? Nem inkább az a helyes következtetés, hogy a pénzhaszában minden ideális érdeklődést elvesztett férfiakat még erősebben csábítsák a tudományos iskolákba, mint ahogy az a Graduate School-ok révén meg is történt? De az amerikai példa mindenestre azt mutatja, hogy igazi szabad verseny mellett az átlag női intelligencia megállja a helyét az átlag férfié mellett — már pedig nem a zsenikkel, hanem az átlaggal kell a társadalomnak számolni —, sőt felül is multhatja azt.

Végeredményében egyetértünk a tanulmánnyal abban is, hogy a nőkérdés valóban nemcsak gazdasági, sőt nem is csak női probléma, hanem világnézleti kérdés, de nem látjuk benne azokat az ellentéteket, amelyeket a tanulmány állított fel. Mert a nők egyetemi tanulási szabadsága nem áll ellentétben a családi élet, a nemzeti szolidaritás és a faj egészségének biztosításával; ha vannak is nehézségek a családi élet tekintetében, ez nem az elv

igazsága ellen szól, hanem mai életünk rendezetlenségéből következik. És az említett ideálok hanyatlása, nézetünk szerint nem a nők tudományos nevelésével kapcsolatos, hanem végtelenül összetett folyamat eredménye; sőt ellenkezőleg, egyik legfőbb akadálya lehetne a hanyatlásnak a nők minél komolyabb tudományos nevelése, még azoknál is, akik semmiféle tudományos pályára nem készülnek. Azt sem érezzük, hogy az említett ideálokkal szemben a nőkérdés terén csak az egyén absztrakt gazdasági joga nyilvánul meg, mert ma már ez a kérdés nem az egyesek megélhetési kérdése csak, hanem egy évszázad óta folyamatosan levő társadalmi átalakulás következménye, melyben az egész női nem helyzetét nemcsak gazdasági szempontból kell meghatározni; a nők részére megadott egyetemi szabadság csak részletkérdése ennek a problémának. Maga a nőkérdés azonban a kultúra szempontjából csakugyan fontos értékkérdés is: van-e az emberiség felének olyan értéke, még a férfi magasabbrendűségét feltételezve is, melynek alapján a férftól független életjogosultságot kívánhat, hogy saját értékét a társadalom kultúrája javára saját belátása szerint érvényesíthesse, annak a társadalomnak a kereteiben és törvényeinek megfelelően, melyben a saját választásán kívül született. És nem következés, hogy ez a kultúra, mely egy új világnézleti alapon a nő ilyen irányú hozzájárulásával jön létre, a régebbinél értéktelenebb lesz, csak más színezetű, esetleg más jellegű, de végre is ez a fejlődés útja.

*Czeke Marianne.
Ritoók Emma.*

1—4. szám. — *Bashkirtseff Mária* Naplója. Fordította Berend Miklósné (Genius). — *Bene Kálmán*: Arany természetérzéke (Csurgó). — *Bene Lajos*: A magyar falu társadalma. A Falu Könyvtára, szerkeszti Bodor Antal. 11. szám (A „Falu“ Országos Földmívelés Szövetség kiadása). — *Pierre Benoit*: A király gyűrűje. Fordította Révai József (Genius). — *Bodor Aladár*: Töredelem. Újabb versek (Stádium). — *Bognár Cecil*: Tanulmányok a gyermeklélekről (Berlin, Voggenreiter). — *Császár Elemér*: A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig (Pallas). — *Fáth Imre*: Boszorkány-mese. Vers (Budapesti Irodalmi és Nyomdai Rt.). — *Földtani Szemle*. Szerkeszti Papp Károly. I. kötet, 4. f. — *Gyárfás Elemér*: Bethlen Miklós kancellár (Dicsőszentmárton, 1924). — *Horváth Üdön (?)*: Bredeczky Sámuel élete 1772—1812. (Főbizománys: Bethlen-könyvkereskedés.) — *Hóman Bálint*: A magyar hún-hagyomány és hún-monda (Studium). — *Incze Gábor*: A mi barát-falvi lévitánk (Kálvin János Kör). — *Jókai breviárium* (Révai-kiadás). — *József Attila*: Nem én kiáltok. Versek (Szeged, Koroknay). — *Kallós Ede*: Görög élet és műveltség (Athenaeum) — *Környey Paula*: Claudia. Drámai költemény (Magyar Jövő). — *Kőrösi Endre*: Jókai nemzeti jelentősége. Ünnepi beszéd (Pápa, Főiskolai Könyvnyomda). — *Lőrinczy György*: Az álmódó bükk. Elbeszélések (Singer és Wolfner). — *Neumann Ernő*: Az esztétika rendszere. Fordította Várkonyi Hildebrand. Filozófiai Könyvtár. Szerkeszti Kornis Gyula. VI. (Pfeifer Ferdinánd.) — *Növényvédelem*. Szerkeszti Kerekes Lajos. 1925 márc. 15. — *Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közlöny*. Szerkeszti Kovács Dezső. 1925 március-április. — *Pásztortűz*. Főszerk. György Lajos. Szerk. Gyallay Domokos. 1925 ápr. 5, 19. — *H. Poincaré*: A tudomány értéke. Fordította Kiss Kázmér. Filozófiai Könyvtár. Szerk. Kornis Gyula. VII. (Pfeifer Ferdinánd.) — *Protestáns Szemle*. 1925 április. — *Ravasz László*: Százados énekek. Két beszéd. Madách „pesszimizmusa“. Jókai lelke (Studium). — *Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes*. Avril—Septembre 1924. — *Revue de Genève*. Mars 1925. — *Rubin László*: Orbán Pál lázadása. Regény. (Bpesti Irod. és Nyomdai Rt.). — *Franz Spunda*: A halottbűvölő. Regény. Fordította Telekes Béla (Genius).

KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA KÖNYVOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYE

Szállít bármely bel- vagy külföldi kiadású kapható könyvet, folyóiratot és zeneművet; **vállalja** egyesületi vagy magán-könyvtárak berendezését, egyúttal könyvek művészi vagy egyszerű bekötését; **felvilágosítást** ad minden könyvészeti kérdésben. **Ismerteti** a kulturális egyesületeket és kiadványaikat.

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

(Budapest I, Vár, Orsz. Levéltár) 1867-ben alakult a nemzeti történet művelésére. Ezt a célt folyóiratával, különböző sorozatos kiadványaival, tervszerű, szervezett kutatásokkal, felolvasó ülésekkel és a vidéken rendezett vándorgyűlésekkel szolgálja. *Tagsági díj*: 90.000 K, melynek fejében a tagok megkapják a Társulat folyóiratát, a „Századok“-at, mely egyelőre évi négy füzetben jelenik meg, összesen kb. 450 oldalon. A tagok kedvezményképen a Társulat minden kiadványának bolti árából 25%o, engedményben részesülnek.

A TÁRSULAT RÉGI ÉS ÚJ KIADVÁNYAI:

„SZAZADOK“ régebbi évfolyamai kötetenként csak tagoknak.....	90.000 K.
„TÖRTÉNELMI TÁR“ ez a folyóirat kisebb levéltári közléseket tartalmaz. Évfolyamonként csak tagoknak	50,000 „
„MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK“ díszes kötetek, gazdag képanyaggal. Bolti áruk kötetenként	70.000, 105.000 és 175.000 „
„GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN ÖSSZES MŰVEI“. Eddig megjelent: A döblingi hagyaték I., II. és III. kötete (Viszota Alajos dr.) és a Naplók I. kötete (Tolnai Vilmos). Bolti ára kötetenként	280.000 „
„JÓZSEF NADOR ÉLETE ÉS IRATAI“ (dr. Domanovszky Sándor). Eddig megjelent az iratok I. kötete, bolti ára	280.000 „
„BENICZKY LAJOS VISSZAEMLEKEZÉSEI ÉS JELENTÉSEI AZ 1848/49. SZABADSÁGHARCRA ÉS A TÓT MOZGALOMRÓL“ (Steier Lajos dr.). Bolti ára	210.000 „

Égyesületek könyvtárai tömeges könyvrendelés esetén árendeményben részesülnek. A Napkelet előfizetőinek rendeléseit portómentesen eszközli a könyvostály.

Megrendelések és megkeresések a következő címre intézendők: **Budapest VIII, Múzeumkörút 6.** (Gólyavár, hátul az udvarban.) **Telefon: József 156—84 és 156—85.**